

อภิธรรมมหาวิทยาลัย
ABHIDHAMMA UNIVERSITY
WATRAKHANG DHONBURI THAILAND.

มัตคามัตคญาณทัสสนวิสุทธิ

หลักสูตรชั้น อภิธรรมาจริย เอก

และสำหรับประชาชนทั่วไป

ฉบับกาญจนาภิเษก ฉลองสิริราชสมบัติ ครบ ๕๐ ปี

ของ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว

รวบรวมโดย

พระศรีคัมภีรญาณ (ถวัลย์ ญาณจารี ป.ธ. ๙ อภิธรรมมหาบัณฑิต)

สำนักวัชรเมฆโมสิตารามวรมหาวิหาร

กรุงเทพมหานคร

(สงวนลิขสิทธิ์ตามพระราชบัญญัติ)

มัตตามคคญาณทสสนวิสุทธิ

หลักสูตรชน อภิศรมาจเรีย เอก

และสำหรับประชาชนทั่วไป

ฉบับกาญจนาภิเษก ฉลองสิริราชสมบัติ ครบ ๕๐ ปี

ของ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว

รวบรวมโดย

พระศรีคัมภีรญาณ (ถวัลย์ ญาณจารี ป.ธ. ๙ อภิศรรมหาบัณฑิต)

สำนักวัตรม้งโมสิตารามวรมหาวิหาร

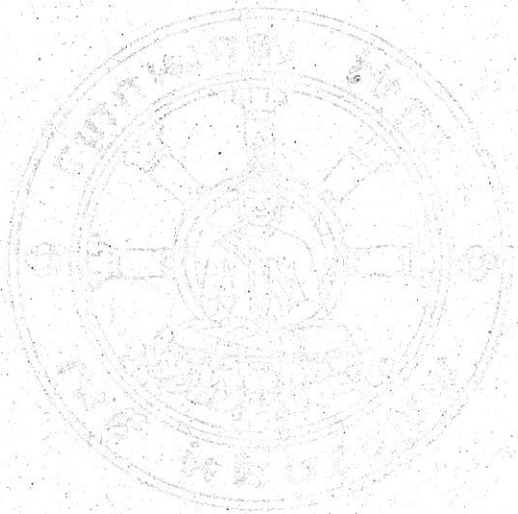
กรุงเทพมหานคร

พิมพ์ครั้งที่ ๒, ๕๐๐ ฉบับ

ราคาเล่มละ ๘๐ บาท

วันที่ ๑ พฤษภาคม ๒๕๔๑

(สงวนลิขสิทธิ์ตามพระราชบัญญัติ)

ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅԱՆ ԱՆՈՒՅՑՈՒԹՅԱՆ ՄԻՆԻՍՏԵՐԱՆ

ԲՈՒԿԱՆՈՒԹՅԱՆ ԵՎ ՏՈՒՆՈՒԹՅԱՆ ԿԵՆՏՐԱԼԻԶԱՑԻԱ

ՆԱԽԱՐԱՐՈՒԹՅԱՆ ԿԵՆՏՐԱԼԻԶԱՑԻԱ

Պ. Ս. ԱՅԻՆ ԲՈՒԿԱՆՈՒԹՅԱՆ ԵՎ ՏՈՒՆՈՒԹՅԱՆ ԿԵՆՏՐԱԼԻԶԱՑԻԱ

ԵՐԱՅԱՆ ԲՈՒԿԱՆՈՒԹՅԱՆ ԵՎ ՏՈՒՆՈՒԹՅԱՆ ԿԵՆՏՐԱԼԻԶԱՑԻԱ

ԵՐԱՅԱՆ

(ԲՈՒԿԱՆՈՒԹՅԱՆ ԵՎ ՏՈՒՆՈՒԹՅԱՆ ԿԵՆՏՐԱԼԻԶԱՑԻԱ)

ԵՐԱՅԱՆ ԲՈՒԿԱՆՈՒԹՅԱՆ ԵՎ ՏՈՒՆՈՒԹՅԱՆ ԿԵՆՏՐԱԼԻԶԱՑԻԱ

ԵՐԱՅԱՆ

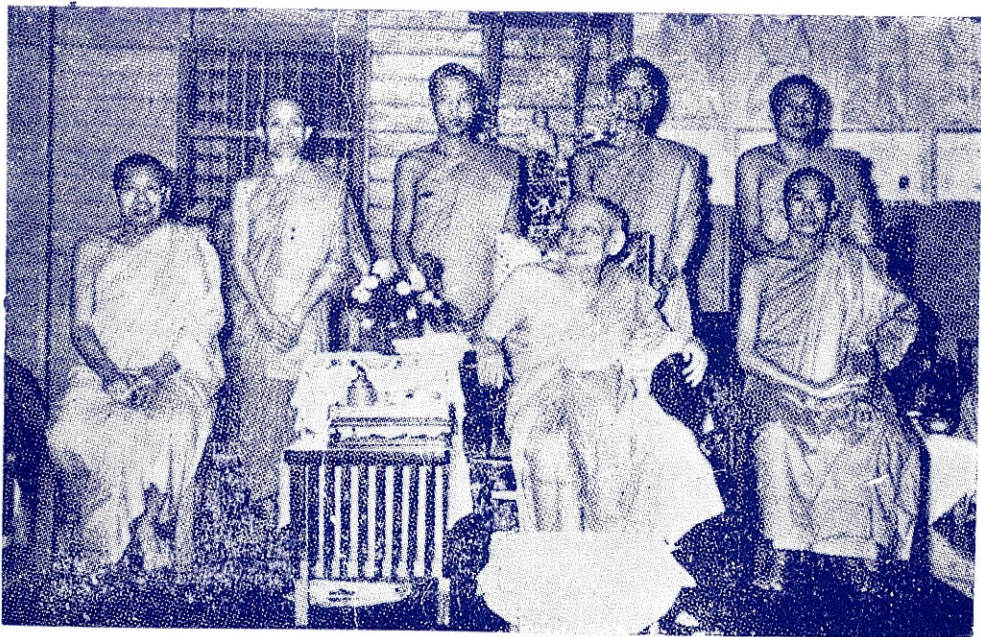
ԵՐԱՅԱՆ ԲՈՒԿԱՆՈՒԹՅԱՆ ԵՎ ՏՈՒՆՈՒԹՅԱՆ ԿԵՆՏՐԱԼԻԶԱՑԻԱ

ԵՐԱՅԱՆ ԲՈՒԿԱՆՈՒԹՅԱՆ ԵՎ ՏՈՒՆՈՒԹՅԱՆ ԿԵՆՏՐԱԼԻԶԱՑԻԱ

ԵՐԱՅԱՆ ԲՈՒԿԱՆՈՒԹՅԱՆ ԵՎ ՏՈՒՆՈՒԹՅԱՆ ԿԵՆՏՐԱԼԻԶԱՑԻԱ

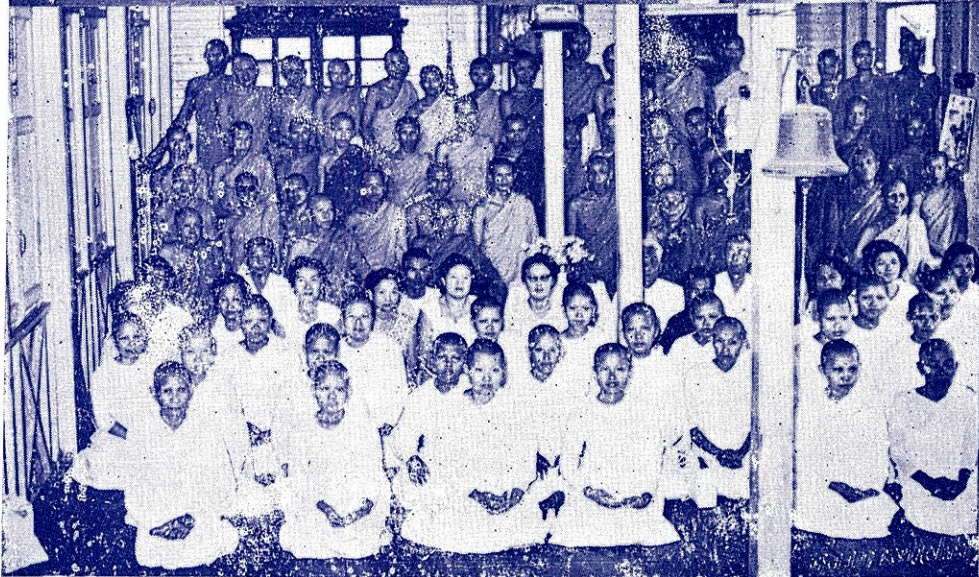
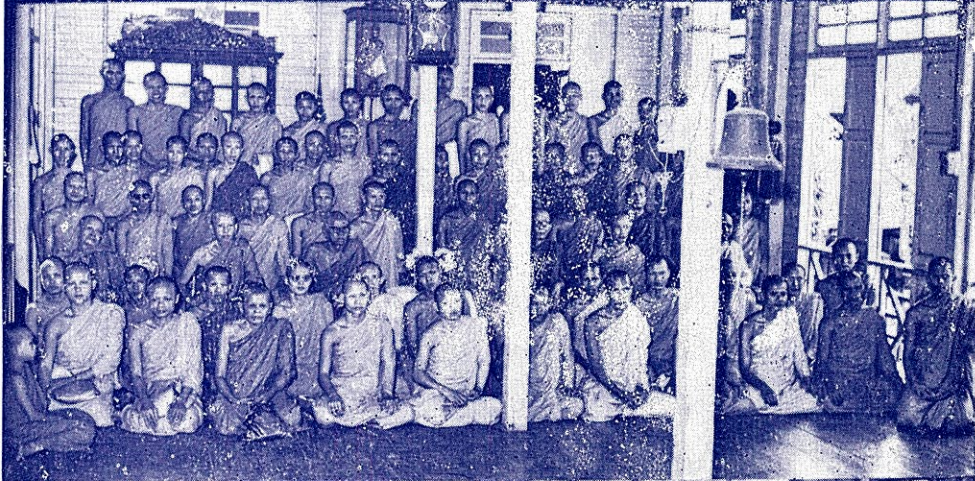
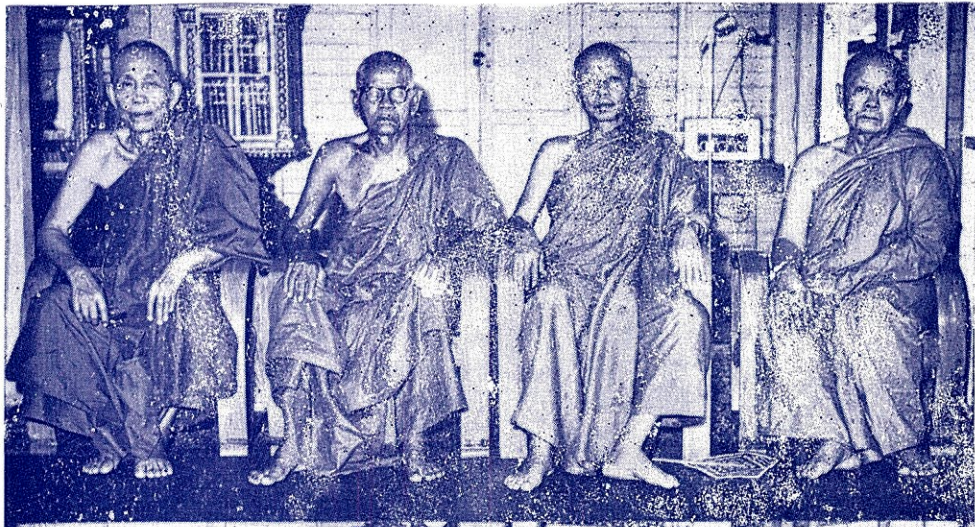
(ԲՈՒԿԱՆՈՒԹՅԱՆ ԵՎ ՏՈՒՆՈՒԹՅԱՆ ԿԵՆՏՐԱԼԻԶԱՑԻԱ)

ผู้ได้รับปริญญาบัตรเป็นอธิธรรมบัณฑิตรุ่นแรก ๔ รูป ที่ได้ถ่ายร่วมกับ
พระมหาเถระ ๓ ท่าน เมื่อ ๑๐ มกราคม ๒๕๐๘

(แถวหน้า) พระอุบาลีคุณูปมาจารย์ สมเด็จพระสังฆราช ฉาโณทยมหาเถระ
พระสัทธัมมโชติกะ ฐัมมาจริยะ

(แถวหลัง) พระศรีคัมภีรญาณ พระอธิการประสาท สุปญฺหิโต
พระอาจารย์หวด มงคลโต พระครูธรรมบาล อุกกจิตฺโต

รองพระสังฆราชพม่า เยี่ยมอภิธรรมมหาวิทยาลัย
วัดระฆังโฆสิตารามวรมหาวิหาร

๓๐ มกราคม ๒๕๐๒

คำนำ

เนื่องด้วย มัคคามัคคญาณทัตตสนวิสุทธิ เล่มนี้ ข้าพเจ้าได้จัดพิมพ์ขึ้นใหม่เป็นครั้งที่ ๒ เพราะยังมีผู้สนใจและต้องการที่จะศึกษาเป็นจำนวนมาก และจัดเป็นฉบับปีกาญจนาภิเษก ฉลองศิริราชสมบัติ ครบ ๕๐ ปี ของพระบาทสมเด็จพระอยู่หัว ข้าพเจ้าได้จัดให้เป็นหนังสือหลักสูตรชั้น อภิศิรราชจริยเอก และสำหรับประชาชนทั่วไป เพราะเห็นว่าถ้าได้เอามาเป็นหลักสูตรแล้ว นักศึกษาและผู้ปฏิบัติจะได้สนใจยิ่งขึ้น ก็จะได้เป็นประโยชน์แก่พระศาสนายิ่งขึ้น

ฉะนั้น ข้าพเจ้าเห็นว่ามีความประโยชน์ดังที่กล่าวแล้ว จึงได้จัดพิมพ์เป็นเล่มขึ้น ส่วนบุญกุศลใดๆ ซึ่งเกิดจากการพิมพ์ขึ้นในครั้งนี้ ข้าพเจ้าขออุทิศให้แก่บรรพบุรุษทั้งหลายและเจ้าบุญนายคุณ ตลอดจนสรรพสัตว์ในอนันตจักรวาล ขอให้ได้รับส่วนกุศลอันนี้ แล้วได้ประสบความสุขยิ่งๆ ขึ้นไปเทอญ

พระศรีศักรญาณ

ผู้อำนวยการสอนพระอภิธรรมวัตระฆังโฆสิตาราม

วันที่ ๑ พฤษภาคม ๒๕๔๑

สารบัญ

เรื่อง	หน้า
วิธีเริ่มต้นบำเพ็ญญานนี้ให้ได้ที	๑
ภูมิแห่งปริญญา	๔
วิธีย่นพิจารณาขั้นที่ ๕ ในไตรลักษณ์	๑๕
วิธีย่นพิจารณาขั้นที่ ๕ โดยอาการ ๔๐	๑๙
อนิจจานุปัสสนา ๕๐	๒๖
สัตว์ผู้ใกล้จะตาย	๓๑
ความบังเกิดแห่งอรุณ	๔๒
อธิบายศัพท์ในคาถา	๔๗
อธิบายทสก ๑๐	๕๑
แบ่งป้อออกเป็น ๖ ส่วน	๕๗
อริยาบทน้อย ๖ คือ	๕๙
กำหนดรูปทั้งหมด	๖๙
๕, ๖, ๗ โดยถอนทักขณิ มานะ หมดห้วง	๘๖
อุทกัพพายานุปัสสนาญาณ	๙๖
เปรียบด้วยเสียงดีดพิณ	๙๘
วิปัสสนูปกิเลส ๑๐	๑๐๙
๑๐ นิกันติ ความใคร่	๑๒๑

มัทคามัคคญาณทัสสนวิสุทธิ

นมตฤตยนตตยสฺส

อัย มคฺโค อัย น มคฺโคติ เอว มคฺคณฺจ อมคฺคณฺจ ญตฺวา จิตฺ ญาณํ
ปน มคฺคามคฺคญาณทัสสนวิสุทธิ นาม ฯ

ก็ปริชาที่รู้จักทางและมีใช้ทางดำรงอยู่ แล้วอย่างนี้ว่า นี่เป็นทาง นี่ไม่ใช่ทาง
ชื่อว่า มคฺคามคฺคญาณทัสสนวิสุทธิแปลว่า วิสุทธิแห่งความรู้เห็นว่าเป็นทาง และมีใช้
ทาง ฯ

[วิธีเริ่มต้นบำเพ็ญญาณให้ได้ที]

คํ สมฺปาเหตุกาเมน กลาปสมฺมสนสงฺขาตาย นยวิปัสสนาย ตาว โยโค
กรณียะ ฯ

อันพระโยคีบุคคลจะบำเพ็ญมคฺคามคฺคญาณทัสสนวิสุทธิญาณนั้นให้ได้ที่ชั้นต้น
ควรทำความพยายามในวิปัสสนาญ้ย กล่าวคือ การพิจารณาโดยเป็นเพื่อน, หมู, มัด

ถามว่า กสฺมา เพราะเหตุไร ?

แก้วว่า อารทฺธวิปัสสกสฺส โองาสาทิสฺสํภเว มคฺคามคฺคญาณทัสสน สมภวโต ฯ
เพราะว่า ความรู้เห็นว่าเป็นทางและมิใช่ทางว่าเพราะเกิดในเมื่ออุปกิเลส มีโอกาส
เป็นต้นเกิดขึ้นแก่พระโยคีผู้ปรารภวิปัสสนา ฯ

อารทฺธวิปัสสกสฺส หิ โองาที่สุ สมภุเตสุ มคฺคามคฺคญาณํ โหติ ฯ

จริงอยู่ เมื่อวิปัสสนากิเลสมีโอกาสเป็นต้น เกิดขึ้นแก่พระโยคีบุคคลผู้ปรารภ
วิปัสสนาแล้ว ญาณเครื่องรู้ว่า ทางและมีใช้ทางย่อมมี ฯ

วิปัสสนาย จ กลาปสมฺมสนํ อาทึ ฯ

ก็การพิจารณาโดยความเป็นส่วนๆ เพื่อน, หมวด, หมู, มัด เป็นเบื้องต้น
แห่งวิปัสสนา

ตสฺมา เอตํ กงฺขาวิตรณานนฺตรํ อุตฺตมํ ๑

เพราะฉะนั้น มัคคามัคคญาณทัสสนวิสุทธิญาณนี้ ท่านจึงแสดงไว้รองลำดับจาก
ก่งขาวิตรณวิสุทธิญาณ ๖

อปัจจ อนึ่ง

ยสฺมา ตีรณปริณายา วตฺตมานาย มคฺคามคฺคญาณํ อุปฺปชฺชติ ตีรณปริณายา

จ ฌาตปริณายานนฺตรา

เพราะเหตุที่เมื่อตีรณปริณายาความรอบรู้ด้วยการหยั่งลงเป็นไปอยู่ ญาณเครื่องรู้
ว่าใช่ทางและมีใช่ทางย่อมเกิดขึ้น ตีรณปริณายาจัดว่าเป็นรองลำดับแห่งฌาตปริณายา รอบ
รู้ด้วยการรู้

ตสฺมาปี ตํ มคฺคามคฺคญาณทัสสนวิสุทธิ สมนฺปาเหตุกาเมน กลาปสมฺมสเน
ดาว โยโค กรณียะ ๑

แม้เพราะเหตุตงั้น อันพระโยคีบุคคลผู้ต้องการเพื่อจะบำเพ็ญมัคคามัคคญาณ
ทัสสนวิสุทธินั้นให้ได้ทีในขั้นต้น จึงควรทำความพยายามในการพิจารณาโดยความเห็นส่วน ๆ
หมวด, หมู่, มัด

[ปริณายา ๓]

คฺสิโส หิ โลกียปริณายา ก็ปริณายาฝ่ายโลกียมี ๓ คือ

ฌาตปริณายา รอบรู้ด้วยการรู้ ๑

ตีรณปริณายา รอบรู้ด้วยการหยั่งลง ๑

ปหานปริณายา รอบรู้ด้วยการรู้ ๑

ยา สนฺธาย วุตฺตํ ซึ่งพระสารีบุตรกล่าวหมายเอาว่า

๑. อภิญญาปณฺญา ฌาตญฺเฐน ญาณํ

ปัญญาที่รู้ยิ่ง ชื่อว่าญาณ เพราะอรรรถว่ารู้

๒. ปริณายาปณฺญา ตีรณญฺเฐน ญาณํ

ปัญญาที่รู้รอบ ชื่อว่าญาณ เพราะอรรรถว่าหยั่งพิจารณา

ฌาตญฺเฐน

๓. ปหานปฏญา ปริจาคกุญเฐน ฌาณนติ

ปฏญาเครื่องละ ชื่อว่า ฌาณ เพราะอรรถว่าสละ

[๑. ฌาตปริญญา]

ตตถ รูปปนลกฺขณํ รูปํ เวหิตลฺกฺขณํ เวหนาคี เอวํ เตสํ เตสํ ธมฺมานิ
ปจฺจตฺตลฺกฺขณสกลฺกฺขณ วเสน ปวตฺตา ปฏญา ฌาตปริญญา นาม ฯ

บรรดาปริญญาทั้ง ๓ นั้น ที่ชื่อว่าฌาตปริญญา ได้แก่ปฏญาซึ่งเป็นไปแล้วด้วย
อำนาจด้วยการกำหนดลักษณะเฉพาะตัวแห่งธรรมเหล่านั้น ๆ อย่างนี้ว่า รูปปนลกฺขณํ รูปํ
รูปมีลักษณะฉิบหาย เวหิตลฺกฺขณํ เวหนา เวหนามีลักษณะสลาย

[๒. ตีรณปริญญา]

รูปํ อนิจฺจํ เวหนา อนิจฺจาติ อาทินา ปน เสน เอวํ เตสํ ธมฺมานิ
สามณฺณลฺกฺขณํ อาโรเปตฺวา ปวตฺตา ลกฺขณารมฺมณียวิปัสสนา ปฏญา ตีรณปริญญา
นาม ฯ

ก็ที่ชื่อว่า ตีรณปริญญานั้น ก็ได้แก่ ปรีชาที่เห็นแจ้ง อันเป็นไปในลักษณะและ
อารมณ์ซึ่งเป็นไปแล้ว โดยยกขึ้นสู่สามัญลักษณะแห่งธรรมเหล่านั้นนั่นเอง โดยนัยเป็น
ต้นว่า อนิจฺจํ รูปํ รูปไม่เที่ยง อนิจฺจา เวหนา เวหนาไม่เที่ยง

[๓. ปหานปริญญา]

เตสฺสฺสฺส ปน ธมฺเมสุ นิจฺจสณฺณาทิปภินฺนวเสน ปวตฺตา ลกฺขณารมฺมณีย-
วิปัสสนา ว ปหานปริญญา นาม ฯ

ก็ที่ชื่อว่า ปหานปริญญานั้น ก็ได้แก่ตัววิปัสสนานั้นเอง ที่เป็นไปในลักษณะ
และอารมณ์ซึ่งเป็นไปด้วยสามารถละ นิจฺจสณฺณาคือความหมายว่าเที่ยงเป็นต้น ในธรรม
เหล่านั้นนั้นแหละ ฯ

[กฎแห่งปริณาย ๓]

[ญาคปริณายก]

ตตฺถ สงฺขารปริจฺเจหโต ปฏฺฐาย ยาว ปจฺจยปริคฺคหา ญาคปริณาย กฺขมิตฺติ ฯ
 บรรดาปริณายทั้ง ๓ นั้น ปรีชาจำเดิมแต่การกำหนดตัดสังขาร トラบเท่าถึง
 การกำหนดจับปัจจย จัดเป็นกฎแห่งญาคปริณาย ฯ

เอตสฺมี หิ อนฺตเร ฐมฺมานํ ปจฺจตฺตลฺกฺขณ ปฏฺวิเวตฺสเสว อาธิปจฺจํ โหติ ฯ
 เพราะว่า ในระหว่างนี้ ญาคปริณายย่อมเป็นอริบดีใหญ่ยิ่ง แห่งการแทงตลอด
 ซึ่งลักษณะเฉพาะตัวแห่งธรรมทั้งหลาย ฯ

[ตฺริณปริณายก]

กลาปสมฺมุสนโต ปน ปฏฺฐาย ยาว อุกฺขพฺพยานุสฺสนา ตฺริณปริณาย
 กฺขมิตฺติ ฯ

ก็ปรีชาจำเดิมแต่การพิจารณาโดยเป็นส่วนๆ ไปจนถึงตามเห็น ความต้งขึ้น
 และความเสื่อมไป จัดเป็นกฎแห่งตฺริณปริณาย

เอตสฺมี หิ อนฺตเร สามณฺณลฺกฺขณ ปฏฺวิเวตฺสเสว อาธิปจฺจํ โหติ ฯ
 เพราะในระหว่างนี้ ตฺริณปริณายย่อมเป็นอริบดีใหญ่ยิ่ง แห่งการแทงตลอด
 ลักษณะที่เสมอกันแห่งธรรมทั้งหลาย ฯ

[ปหานปริณายก]

ภฺกฺขานุสฺสนํ อาทิ กตฺวา อุมฺริ ปหานปริณาย กฺขมิตฺติ ฯ
 ปรีชาเสยงภฺกฺขานุสฺสนา ปรีชาที่เล็งเห็นความทำลายเป็นต้นขึ้นไป จัดเป็นกฎ
 แห่งปหานปริณาย

ตโต ปฏฺฐาย หิ เพราะจำเดิมแต่นั้นไป

๑. อนิจฺจโต อนุสฺสนโต นิจฺจสณฺณํ ปชฺหติ

พระโยคีเมื่อตายเห็นโดยความเป็นของไม่เที่ยง ย่อมละความสำคัญหมายว่า
 เที่ยง

๒. ทุภโต อนุปัสสนโต สุตตสณฺณํ ปพทติ
เมื่อตายเห็นโดยความเป็นทุกข์ ย่อมละความสำคัญว่าสุข
๓. อนตฺตโต อนุปัสสนโต อตฺตสณฺณํ ปพทติ
เมื่อตายเห็นโดยความเป็นอนัตตา ย่อมละความหมายว่าเป็นตัวตน
๔. นิพพิทฺทโต นนฺทํ
เมื่อเบื่อหน่าย ย่อมละความยินดี
๕. วิรชฺชนโต รากํ
เมื่อขยะแหยงสละความกำหนัด
๖. นิโรธเณโต สมุทฺยํ
เมื่อดับ ก็ย่อมละความก่อเกิด
๗. ปฏิณิสฺสชฺชนโต อาหํ ปพทติ
เมื่อสลละคน ก็ย่อมละความยึด
- อิจฺฉเวิ นิจฺจสณฺณาทิปฺปหานสาธิกานํ สคฺคตฺถนํ อนุปัสสนานํ อาธิปฺปจํ ฯ
ปรีชาที่ตามเห็นอนุปัสสนาอันอันววยให้นิจจสัญญาเป็นต้นให้สำเร็จ ดังอธิบาย
มาฉะนั้นมีปหานปริญาเป็นใหญ่ยิ่ง ฯ

[พระโยคีบัลลุปริญาทั้ง ๓]

อิติ อิมาสฺว ทิสฺว ปริณฺเฑาสฺว สงฺขารปริจฺเจทสฺส เจว ปฺปจฺจยปรีคคทสฺส จ
สาธิตตฺตฺตา อิมินา โยตินา ฌาตปริณฺเฑา ว อธิคฺคตา โหติ อิตรา จ อธิคฺคตพฺพา ฯ

พระโยคินี้ บัลลุเพียงแต่ฌาตปริญาอย่างเดียว เพราะการกำหนดสังขาร และ
การกำหนดปัจจุัย อันฌาตปริญาให้สำเร็จแล้วในปริญาทั้ง ๓ เหล่านี้ ดังพรรณนามานี้
ก็พึงบัลลุปริญา ๒ นอกนั้นก็ด้วย ฯ

เตน วุตฺตํ เหตุ­นั้น ท่านจึงกล่าวไว้ว่า

ยสฺมา ตีรณปริณฺเฑาย วตฺตมานาย มคฺคามคฺคณานํ อุปปํชฺชติ ตีรณปริณฺเฑา

จ ฌาตปริณฺเฑานนฺตรา

เพราะเหตุที่เมื่อตีรณปริญาเป็นไปอยู่ ฌาณเครื่องรู้ทางและมิใช่ทาง ย่อม
บังเกิดขึ้น ก็และตีรณปริญาก็จัด ก็ย่อมมีร่องลำดับแห่งฌาตปริญา

ตสม่าปี ต่ มคฺคามคฺคญาณทสฺสนวิสฺสทธี สุมฺปาเหตุกฺกาเมน กฺลาปสมฺมสเน
 ตาว โยโคฏฺฐกรณียะ

แม้เพราะเหตุนั้น อันพระโยคีบุคคลผู้ต้องการบำเพ็ญมคฺคามคฺคญาณทสฺสนวิสฺสทธี
 นั้นให้ได้ขั้นต้น จึงควรทำความเพียรพยายาม ในการพิจารณาเป็นส่วน ๆ หรือกำ, หมวด,
 หมู, มัด ฉะนั้นแล ฯ

[บาลีสम्मสนญาณ]

ตฺตรายํ ปาสี

ในข้อนั้น มีบาลีดังต่อไปนี้

กถํ อตีตนาคต ปจฺจุปฺปนนํ ธมฺมานํ สงฺกิบิตฺวา วาฏฺฐาเน ปญฺญา
 สมฺมสเน ญาณํ

ปริชาในการย้อนกำหนดธรรม ฝ่ายอดีต ๑ อนาคต ๑ ปัจจุบัน ๑ ชื่อว่าญาณ
 ในการพิจารณาเป็นไหน ฯ

[พิจารณาโดยเป็นไตรลักษณ์ รูปบัญญัติ]

พระโยคีบุคคลกำหนด ชงฺกิณฺณิ รูปํ รูปอย่างใดอย่างหนึ่ง

๑. อตีต

ที่ล่วงไปแล้ว

๒. อนาคต

ที่ยังไม่ถึง

๓. ปจฺจุปฺปนํ

ที่เกิดขึ้นเห็นหน้า

๔. อตฺตปณฺณตํ

ที่ภายในก็ตาม

๕. พหิทฺธา

ที่เป็นภายนอกก็ตาม

๖. โอฟาริกํ วา

หยาบก็ตาม

๗. สุมฺมํ วา

ละเอียดก็ตาม

๘. หีนํ วา

หยาบก็ตาม

๙. ปณฺณํ วา

ประณีตก็ตาม

๑๐. ยํ

ไกลก็ตาม

๑๑. สนฺติเก

ใกล้ก็ตาม

อนิจฺจโต สหํ รูปํ วฏฺฐเปติ

นั้นทั้งหมด โดยความเป็นของไม่เที่ยง

เอกํ สมฺมสนํ

จัดเป็นญาณที่พิจารณาณย่อข้อหนึ่ง

ทุกฺขโต วฏฺฐเปติ เอกํ สมฺมสนํ

กำหนดรูป.....รูปนั้น โดยความเป็นทุกข์ จัดเป็นญาณเครื่องพิจารณาณย่อข้อหนึ่ง

อนตฺตโต วฏฺฐเปติ เอกํ สมฺมสนํ

กำหนดรูป.....นั้นทั้งหมด โดยความเป็นอนัตตา จัดเป็นญาณเครื่องพิจารณาณย่อข้อหนึ่ง

[พิจารณาเห็นไตรลักษณ์เวทนาขั้น]

ยา กาจิ เวทนา.....กำหนดเวทนาอย่างใดอย่างหนึ่ง

[พิจารณาไตรลักษณ์สัญญาขั้น]

ยา กาจิ สัญญา.....กำหนดสัญญาอย่างใดอย่างหนึ่ง

[พิจารณาไตรลักษณ์สังขารขั้น]

เย กาจิ สังขาร.....กำหนดสังขารอย่างใดอย่างหนึ่ง

[พิจารณาไตรลักษณ์วิญญาณ]

ยงฺกิญฺจิ วิญฺญาณํ.....อนตฺตโต วฏฺฐเปติ เอกํ สมฺมสนํ

กำหนดสัญญาอย่างใดอย่างหนึ่ง.....นั้นทั้งหมด โดยความเป็นอนัตตา จัดเป็นญาณเครื่องพิจารณาณย่อข้อหนึ่ง

จกฺขุํ เป หํ กำหนดจักขุ ๗

บรมณํ อตีตนาศตปจฺจุปฺปนํ อนิจฺจโต วฏฺฐเปติ เอกํ สมฺมสนํ

กำหนดขราและมรณะที่ล่วงไปแล้วหรือที่ยังไม่มาถึง หรือที่เกิดขึ้นเฉพาะหน้า โดยความเป็นของไม่เที่ยง จัดเป็นญาณเครื่องพิจารณาณย่อข้อหนึ่ง

ทุกขโต.....กำหนดโดยความทุกข์ จัดเป็นญาณเครื่องพิจารณาย่นย่อข้อหนึ่ง

อนตโต ววฏฐเปติ เอกํ สมมสตรณํ

กำหนดโดยความเป็นอนัตตา จัดเป็นญาณเครื่องพิจารณาย่นย่อข้อหนึ่ง

รูปํ อตฺตานาคตปจฺจุปฺปนํ อนิจฺจํ ขยฺยฺเจเน ทฺกฺขํ ภยฺยฺเจเน อนตฺตา

อสารกฺกุเจนาติ สงฺขิปีตฺวา

ปริชาในการย่นย่อกำหนดว่า รูปที่เป็นอดีต อนาคต ปัจจุบัน ชื่อว่าไม่เที่ยง เพราะอรรกว่าสิ้นไป ชื่อว่าเป็นทุกข์ เพราะอรรกว่าน่าฟังกลัว ชื่อว่าเป็นอนัตตา เพราะอรรกว่าไม่มีแก่น ชื่อว่าญาณในอันพิจารณาย่นย่อ

เวทนา ๔ ป ๔ วิญฺญาณํ

ปริชาในการกำหนดว่าเวทนา ๔ ล ๔ วิญฺญาณ.....

จกฺขํ ๔ ป ๔ ชฺรรา มรณํ ๔ ป ๔ สมมสเน ญาณํ

ปริชาที่ย่นย่อกำหนดว่าจักขุ ๔ ล ๔ ชรา และมรณะ ๔ ล ๔ เป็นญาณในอันพิจารณาย่นย่อ

รูปํ อตฺตานาคตปจฺจุปฺปนํ อนิจฺจํ สงฺขํ ปฏิจฺจสมุปฺปนํ ขยฺยฺมมํ วยฺยฺมมํ วิจารณ์ํ นิโรธมฺมุนฺติ สงฺขิปีตฺวา ววฏฐาเน ปญฺญา สมมสเน ญาณํ

ปริชาในอันย่นย่อกำหนดว่า รูปที่เป็นอดีต อนาคต ปัจจุบัน ไม่เที่ยง ปัจจัยปรุงอาศัยเหตุเกิดขึ้น มีสันเป็นธรรมดา มีเสื่อมเป็นธรรมดา มีพลัดพรากเป็นธรรมดา มีดับเป็นธรรมดา จักเป็นญาณในอันพิจารณาย่นย่อ

เวทนา ๔ ป ๔ วิญฺญาณํ

ปริชาในอันย่นพิจารณาว่า เวทนา ๔ ล ๔ วิญฺญาณ.....

จกฺขํ ๔ ป ๔ ชฺรรา มรณํ อตฺตานาคตปจฺจุปฺปนํ อนิจฺจํ ๔ ป ๔ นิโรธมฺมุนฺติ สงฺขิปีตฺวา ววฏฐาเน ปญฺญา สมมสเน ญาณํ

ปริชาที่ย่นย่อพิจารณาว่า จักขุ ๔ ล ๔ ชรา และมรณะ ที่เป็นอดีต อนาคต ปัจจุบัน ไม่เที่ยง ๔ ล ๔ มีดับเป็นธรรมดา จักเป็นญาณในอันพิจารณาย่นย่อ

ชาติปจฺจยา ขรามรณํ อสฺติ ชาติยา นตฺถิ มรณนฺติ สงฺขิปีตฺวา วฏฺฐาเน
ปญฺญา สมฺมสฺสเน ญาณํ

ปริชาในการย่นย่อพิจารณา เพราะความเกิดเป็นปัจจัย จึงมีชรา มรณะ เมื่อ
ความเกิดไม่มี ความแก่ ความตายก็ไม่มี จัดเป็นการพิจารณาที่ย่นย่อ

อดีตมฺปิ อหุตาณํ อนาคตมฺปิ อหุตาณํ ชาติปจฺจยา ขรามรณํ อสฺติ ชาติยา
นตฺถิ ขรามรณนฺติ สงฺขิปีตฺวา วฏฺฐาเน ปญฺญา สมฺมสฺสเน ญาณํ

ปริชาในการย่นย่อกำหนดว่า ตลอดกาลนานที่ล่วงไปแล้วก็ดี ตลอดกาลที่ยัง
ไม่มาถึงก็ดี เพราะชาติเป็นปัจจัยจึงมีชรา มรณะ เมื่อชาติไม่มีชรา มรณะ ก็ไม่มี ชื่อว่า
ญาณเครื่องพิจารณาย่นย่อ

ภวปจฺจยา ชาติ ฯปฯ อวิขฺชาปจฺจยา สงฺขารา อสฺติ อวิขฺชาย นตฺถิ
สงฺขาราติ สงฺขิปีตฺวา วฏฺฐาเน ปญฺญา สมฺมสฺสเน ญาณํ

ปริชาในอันย่นพิจารณาว่า เพราะภพเป็นปัจจัยจึงมีชาติ ฯลฯ เพราะอวิชชา
เป็นปัจจัยจึงมีสังขาร จัดเป็นญาณในอันพิจารณาย่นย่อ

อดีตมฺปิ อหุตาณํ อนาคตมฺปิ อหุตาณํ อวิขฺชา ปจฺจยา สงฺขารา อสฺติ
อวิขฺชาย นตฺถิ สงฺขาราติ สงฺขิปีตฺวา วฏฺฐาเน ปญฺญา สมฺมสฺสเน ญาณํ

ปริชาในอันย่นย่อพิจารณาว่า ตลอดกาลนานที่ล่วงมาแล้วก็ดี ตลอดกาลที่ยัง
ไม่มาถึงก็ดี เพราะอวิชชาเป็นปัจจัยจึงมีสังขาร เมื่อไม่มีอวิชชา สังขารก็ย่อมไม่มี จัดเป็น
ญาณอันพิจารณาย่นย่อ

คํ ญาตฺถุเจฺน ญาณํ คุณชาตินันตฺริยา ญาณ เพราะอรรถว่ารู้
ปธานนญฺเจน ปญฺญา เรียกว่าปัญญา เพราะอรรถว่ารู้ทั่ว
เตน วุจฺจติ อตฺตทานคตปจฺจุปปนฺนํ ธมฺมานํ สงฺขิปีตฺวา วฏฺฐาเน ปญฺญา
สมฺมสฺสเน ญาณนฺติ

เหตุนี้ ท่านจึงกล่าวว่า ปริชาในอันย่นกำหนดพิจารณาซึ่งธรรมที่เป็นอดีต
อนาคต ปัจจุบัน จัดเป็นญาณในอันพิจารณาในอันย่นย่อ ฯ

เอศด จ อิม ธรรมราชโย สบิตตาคี เวทิตพพา

ก็ในที่นี้ ฟังทราบว่าย่นย่อหมวดธรรมเหล่านี้คือ ธรรมที่เป็นไปทางทวาร
พร้อมทวารและอารมณ์ ได้แก่

ปญจกขนธ

ชั้น ๕

จ ทวารานี

ทวาร ๖

จ อารมณานี

อารมณ ๖

จ วิณณณานี

วิญญาณ ๖

จ ศสสา

ผัสสะ ๖

จ เวทนา

เวทนา ๖

จ สญญา

สัญญา ๖

จ เจตนา

เจตนา ๖

จ ตณหา

ตัณหา ๖

จ วิตกกา

วิตก ๖

จ วิจารา

วิจาร์ ๖

จ ธาตุโย

ธาตุ ๖

ทส กสณานี

กสณ ๒๐

ทวตตส โกฏฐาพา

ส่วนแห่งร่างกาย ๓๒

ทวสทสยตณาน

อายตนะ ๑๒

อฏฐารส ธาตุโย

ธาตุ ๑๘

พาวิสดินุทริยานี

อินทริย ๒๒

ติสโส ธาตุโย

ธาตุ ๓

ตโย กวา

กว ๙

อปเรปี่ ตโย กวา

กว ๙

อปเรปี่ ตโย กวา

กว ๙

จตตารี ฌานานี

ฌาน ๔

จตุสโส อปฺปมณฺเฑวโย อปฺปปญฺญา ๕

จตุสโส สฺมาปตฺติโย สฺมาปติ ๕

ทฺวาทส ปฏิจฺจสมุปฺปาทํคานิ แห่่งปฏิจฺจสมุปฺปาท ๑๒

จกฺขุ ๖ป. ๖รามรณฺนิ อิมินา เปยฺยาเลน

ทงฺ ๕ ด้วยเปยฺยาเลนี้ว่า จกฺขุ ๖ล. ๖รามรณฺ

วุตฺตณฺเฑอ อภิญฺเญยฺยนิตฺเตส

จริงอยู่ คำนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสไว้ในอภิญฺเญยฺยนิตฺเตสว่า

สพฺพํ ภิกฺขเว อภิญฺเญยฺยํ

ดูกรภิกษุทั้งหลาย สิ่งทั้งปวงควรรู้ยิ่ง

ภิกฺขเว สพฺพํ อภิญฺเญยฺยํ

ดูกรภิกษุทั้งหลาย ก็อะไรเล่า คือสิ่งทั้งปวงที่ควรรู้ยิ่ง

จกฺขุ ภิกฺขเว อภิญฺเญยฺยํ

ดูกรภิกษุทั้งหลาย จักขุเป็นสิ่งที่ควรรู้ยิ่ง

รูปา อภิญฺเญยฺยา

รูป เป็นสิ่งที่ควรรู้ยิ่ง

จกฺขุวิญฺญาณํ อภิญฺเญยฺยํ

จักขุวิญฺญาณ เป็นสิ่งที่ควรรู้ยิ่ง

จกฺขุสมฺมสฺสโส อภิญฺเญยฺโย

จักขุสมฺมสฺส เป็นสิ่งที่ควรรู้ยิ่ง

ยมนํปํ จกฺขุสมฺมสฺสํปจฺจยา อปฺปชฺชติ เวทิตํ สํ วา ทกฺขํ วา อทกฺขมสฺสํ
วา ทมนํปํ อภิญฺเญยฺยํ

แม้เวทนา คือสุขหรือทุกข์ หรือไม่ทุกข์ไม่สุขที่เกิดขึ้น เพราะจักขุสมฺมสฺสเป็น
ปัจจัย แม้เช่น เป็นสิ่งที่ควรรู้ยิ่ง

โสทํ ๑ป ๑ ขมปีทํ มโนสมมุสสปลจยา อุปปทตติ เวทิตํ สุนํวา ทุกขํวา
อทุกขมสฺสํวา ตมปี อภิญญะยํ

โสท เป็นสิ่งที่ควรรู้อย่าง ทั่วๆ แม้เวทนาคือสุขหรือไม่ทุกข์หรือไม่สุข อันบุคคล
เสวยแล้ว ที่เกิดเพราะมโนสมมุสสเป็นปัจจัย แม้เช่น ก็เป็นสิ่งที่ควรรู้อย่าง

รูป ๑ป ๑ วิญญาณํ รูป ๑ป ๑ จกขุวิญญาณํ

วิญญาณ

๑ป ๑

จกขุ

๑ป ๑

มโน

๑ป ๑

รูป

๑ป ๑

มโน

๑ป ๑

รูปา

๑ป ๑

ธมฺมา

๑ป ๑

จกขุวิญญาณํ

๑ป ๑

มโนวิญญาณ

๑ป ๑

จกขุสมมุสโส

๑ป ๑

มโนสมมุสโส

๑ป ๑

จกขุสมมุสสชา เวทนา

๑ป ๑

มโนสมมุสสชา เวทนา

๑ป ๑

รูปสญฺญา

๑ป ๑

ธมฺมสญฺญา

๑ป ๑

รูปสญฺเจตนา

๑ป ๑

ธมฺมสญฺเจตนา

๑ป ๑

รูปตณฺหา

๑ป ๑

ธมฺมตณฺหา

๑ป ๑

รูปวิตกฺโก

๑ป ๑

ธมฺมวิทฺกโก	๑ ปร ๑	วิภคฺควิทฺก
ปฐฺวีธาตุ	๑ ปร ๑	วิภคฺควิทฺก
วิญฺญาณธาตุ	๑ ปร ๑ ๑ ปร ๑	วิภคฺควิทฺก
ปฐฺวีภคฺค	๑ ปร ๑ ๑ ปร ๑	วิภคฺควิทฺก
วิญฺญาณภคฺค	๑ ปร ๑ ๑ ปร ๑	วิภคฺควิทฺก
เกสา	๑ ปร ๑	วิภคฺควิทฺก
มตฺตลฺล	๑ ปร ๑	วิภคฺควิทฺก
จกฺขฺยตฺน	๑ ปร ๑	วิภคฺควิทฺก
ธมฺมตฺน	๑ ปร ๑	วิภคฺควิทฺก
จกฺขฺยธาตุ	๑ ปร ๑	วิภคฺควิทฺก
จกฺขฺยวิญฺญาณธาตุ	๑ ปร ๑	วิภคฺควิทฺก
มโนธาตุ	๑ ปร ๑	วิภคฺควิทฺก
มโนวิญฺญาณธาตุ	๑ ปร ๑	วิภคฺควิทฺก
จกฺขฺยทฺริย	๑ ปร ๑	วิภคฺควิทฺก
อณฺุณตาวินทฺริย	๑ ปร ๑	วิภคฺควิทฺก
กามธาตุ	๑ ปร ๑	วิภคฺควิทฺก
รูปธาตุ	๑ ปร ๑	วิภคฺควิทฺก
อรูปธาตุ	๑ ปร ๑	วิภคฺควิทฺก
กามภโว	๑ ปร ๑	วิภคฺควิทฺก
รูปภโว	๑ ปร ๑	วิภคฺควิทฺก
อรูปภโว	๑ ปร ๑	วิภคฺควิทฺก
สณฺุณภโว	๑ ปร ๑	วิภคฺควิทฺก
อสณฺุณภโว	๑ ปร ๑	วิภคฺควิทฺก
เนวสณฺุณภโว	๑ ปร ๑	วิภคฺควิทฺก
เอกภโว	๑ ปร ๑	วิภคฺควิทฺก

จตุโวการภโว

ปณฺจโวการภโว

ปฐมขุณานํ

จตุตถขุณานํ

เมตฺตาเจโตวิมุตติ

อุเพกฺขาเจโตวิมุตติ

อากาสาณญายตนสมาปตฺติ

เนวสณฺณานาสณฺณายตนสมาปตฺติ

อวิชฺชา อภิญฺเญยฺหา

อวิชฺชา เป็นสิ่งที่ควรรู้อย่าง ๗

ขรามรณํ อภิญฺเญยฺยํ

ขรา มรณะ เป็นสิ่งที่ควรรู้อย่าง ๗

ตํ ตตฺถ เอวํ วิชฺชาเรตฺวา วุตฺตตฺถา อิทํ สัพพเพชฺยาสวเสณํ สงฺขิตํ ฯ

ข้อความที่ว่ามาทั้งหมดนั้น ย่อแล้วด้วยเพชฺยา

ภาษาบาลี เพชฺยาว่า ๗

ภาษาไทย เพชฺยาว่า ๗

ในที่นี้ เพราะความนี้กล่าวพิศดารในที่นี้เป็นอย่างนี้แล้ว

[กำหนดชนิดของธรรมที่ควรและไม่ควรพิจารณา]

เอวํ สงฺขิตํเต ปเนตฺถ เย โลกุตฺตรมฺมา อาคตา เต สมฺมุสฺสนูปคฺคตา
อิมสฺมิ อธิกาเร น คเหตุพฺพา ฯ

ก็โลกุตตรธรรม ๙ คือ มรรค ๔ ผล ๕ นิพพาน ที่มาแล้ว ในธรรมที่ย่นย่อ
แล้วอย่างนี้ ไม่ควรถือเอาในอธิบายนี้ เพราะไม่เข้าถึงการพิจารณาได้

เยปิ จ สมฺมุสฺสนูปคา เตสุ เย ยสฺส ปากฺกฺขา โหนฺติ กุสฺเสน ปริคฺคหํ
คจฺจนฺติ เตสุ เตน สมฺมุสฺสนํ ธาโรติพฺพํ ฯ

อนึ่ง บรรดาธรรมที่เข้าถึงการพิจารณาได้ ธรรมเหล่าใดปรากฏ ถึงความกำหนด
โดยสะดวก สำหรับผู้ใด ผู้นั้นพึงเริ่มพิจารณาในธรรมเหล่านั้น

[วิธีย่นพิจารณาขั้น ๕ ในไตรลักษณ์]

ตตฺตฺรายิ ขนฺธวเสน อารมฺภ วิชานโยปนา
 ในอธิการนั้น มีการอธิบายวิธีซึ่งปรารภด้วยสามารถแห่งขั้นนี้ ดังต่อไปนี้
 ยงฺกิลฺลิจิ รูปํ ๖ ป ๖ สฬหํ รูปํ อนิจฺจโต ววฺฏฺฐเปติ เอกํ สมฺมสนํ
 พระโยคีย่อมกำหนดรูปรูปอย่างใดอย่างหนึ่ง ฯลฯ รูปนั้นทั้งหมด โดยความเป็น
 ของไม่เที่ยง จัดเป็นญาณเครื่องพิจารณาย่นย่อข้อหนึ่ง ฯ

ทฺถุขโต ววฺฏฺฐเปติ เอกํ สมฺมสนํ

กำหนดโดยความเป็นทุกข์ จัดเป็นญาณเครื่องพิจารณาย่นย่อข้อหนึ่ง

อนตฺตโต ววฺฏฺฐเปติ เอกํ สมฺมสนํ

กำหนดโดยเป็นอนัตตา จัดเป็นญาณเครื่องพิจารณาย่นย่อข้อหนึ่ง

[แสดงรูปโดยไม่เจาะจง]
 อนิจจลักษณะ

เอตฺตฺวตา อํ ภิขุ ยงฺกิลฺลิจิ รูปนฺติ เอวํ อนิยมนิทิกฺขุญฺญํ สฬหํบี
 รูปํ อตีตฺตเกนฺจเว จตฺตฺติ จ อปฺปมตฺตาทิทฺถเกหิตฺติ เอกาทสฺสิ โสภาเสหิ ปริจฺจณิตฺตฺวา
 สฬหํ รูปํ อนิจฺจโต ววฺฏฺฐเปติ อนิจฺจนาคิ สมฺมสฺติ ฯ

ด้วยอาการเพียงเท่านั้น ภิกษุนี้ย่อมกำหนดรูปทั้งหมด ซึ่งแสดงโดยไม่เจาะจง
 อย่างนี้ว่า รูปรูปอย่างใดอย่างหนึ่ง โดยโอกาส ๑๑ คือ ด้วยหมวด ๓ แห่งอดีต รวมเป็น ๓
 และด้วยหมวด ๒ มีอัมลัตตรูปเป็นต้น ๔ หมวดด้วยกัน รวมเป็น ๘ (๓ + ๘ = ๑๑)
 แล้วกำหนดรูปทั้งหมดโดยความไม่เที่ยง คือย่นพิจารณาว่า “ไม่เที่ยง”

ถามว่า กถํ อย่างไร

แก้ว่า ปรีโต วุตฺตฺนเยเนว คือกำหนดพิจารณาตามนัยที่กล่าวแล้วแต่ก่อน ฯ

วุตฺตฺนเพตฺติ สมตามที่ท่านกล่าวไว้ว่า

รูปํ อตีตํ นาคตํ ปจฺจุปฺปนํ อนิจฺจํ ขยฺยเจนาติ

รูปทั้งที่เป็นอดีต ทั้งที่เป็นอนาคต ทั้งที่เป็นปัจจุบัน ชื่อว่าไม่เที่ยง เพราะ
 อรรกว่าสันไป

ตสฺมา เอส เพราะฉะนั้น ภิกษุนั้น สมฺมสฺติ จึงย่นกำหนด

[อตีตรูป]

พิจารณาว่า ยํ อตีตํ ตํ ยสุมา อตีเตยว ปีณํ นิยมํ ภวํ สมปคฺคตฺตนิ
อนิจจํ ขยฺยเจณ
รูปใดที่ล่วงไปแล้ว รูปนั้น เพราะเหตุที่สิ้นในอิตตนั้นเอง ไม่มาถึงยังภพนี้อีก
ฉะนั้นจึงว่าไม่เที่ยง เพราะอรรถว่าสิ้นไป

[อนาคตรูป]

ยํ อนาคตํ อนนฺตรกเว นิพฺพตฺติสฺสติ ตมฺปิ ตเถว ปียิสฺสติ
รูปที่ไม่ถึงใด จักเกิดในภพเป็นลำดับ แม้รูปนั้นก็จักสิ้นในภพอันเป็นลำดับ
นั้นนั่นเอง

น ตโต ปรี ภวํ คมฺมสฺสตีติ อนิจจํ ขยฺยเจณ

จักไม่ไปสู่ภพอื่นจากภพนั้น เหตุนี้จึงชื่อว่าไม่เที่ยง เพราะอรรถว่าสิ้นไป ฯ

[บัจจุบันรูป]

ยํ ปจฺจุปฺปนํ รูปํ ตมฺปิ อีเตว ปียติ น อีโต คจฺจตีติ อนิจจํ ขยฺยเจณ
รูปใดที่เกิดขึ้นเฉพาะหน้า แม้รูปนั้นก็สิ้นไปอยู่ในภพนั้นนั่นเอง ไม่เลยไปจาก
ภพนี้ เหตุนี้จึงชื่อว่า ไม่เที่ยง เพราะอรรถว่าสิ้นไป

[อัชฌัตตรูป]

ยํ อัชฌตฺตํ ตมฺปิ อัชฌตฺตเมว ปียติ น พหิตฺธาภาวํ คจฺจตีติ อนิจจํ
ขยฺยเจณ

รูปใดเป็นภายใน แม้รูปนั้นก็สิ้น ทั้งก็เป็นภายในนั้นแหละไม่ถึงความเป็นภายใน
นอก เหตุนี้จึงชื่อว่าไม่เที่ยง

อํ พหิตฺธา ๗ป๑ รูปใดเป็นภายนอก ๗ล๑

โอฬาริกํ รูปใดหยาบ

สุมํ รูปใดละเอียด

หีนํ รูปใดกล้า

ปณิ

รูปใดประณีต

ทุเร

รูปใดไกล

สนธิเก

รูปใดใกล้

ตมปี คตฺเตว ขียติ

แม้รูปนั้นก็สิ้นในที่ใกล้นั่นเอง

น ทูรภาวํ คจฺจตีติ

ไม่ถึงความเป็นรูปไกล

เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่าไม่เที่ยง เพราะอรรกว่าสิ้นไป ฯ

อิทํ สพฺพหิ อนิจฺจํ ภยฺยเจนาติ เอตสฺส วเสน เอกํ สมฺมสนํ

ก็แม้รูปนี้ ดังว่ามานี้เป็นญาณเครื่องย้อนย่อเพียงอันหนึ่ง ด้วยอำนาจลักษณะนี้ว่า
รูปแม้ทั้งหมดนี้ชื่อว่าไม่เที่ยง เพราะอรรกว่าสิ้นไป

ปภทโต ปน เอกาทสวํ โหติ ฯ

แต่ว่าประเภทรูปแม้ทั้งหมดเป็น ๑๑ อย่าง ฯ

[ทกขลักษณะ]

สพฺพเมว เจตํ ทกฺขํ ภยฺยเจนา ฯ

ก็รูป ๑๑ อย่างนี้ทั้งหมด ชื่อว่าเป็นทกข เพราะอรรกว่า นำฟังกลัว ฯ

ภยฺยเจนาติ สปปกฺกียตาย ฯ

บทว่า เพราะอรรกว่านำฟังกลัว คือเพราะมีภัยประจำ ฯ

ยํ หิ อนิจฺจํ ตํ ภยวทํ โหติ สํโหปมฺมสุตเต เทวานํ วีย

จริงอยู่ สิ่งใดไม่เที่ยง สิ่งนั้นย่อมนำความน่ากลัวมาให้ ดูรูปน่าฟังที่กลัวมาให้

แต่พวกเทพในสํโหปมฺมสูตร ฯ

อิติ อิทมปี ทกฺขํ ภยฺยเจนาติ เอตสฺส วเสน เอกํ สมฺมสนํ

ก็แม้นี้ ดังที่กล่าวมานี้ เป็นญาณเครื่องพิจารณาณย้อนย่อข้อหนึ่ง ด้วยสามารถแห่ง

ลักษณะนี้ รูปชื่อว่าเป็นทกข เพราะอรรกว่า นำฟังกลัว

ปภทโตปน เอกาทสวํ โหติ

ก็แยกโดยประเภทเป็น ๑๑ อย่าง ฯ

[อนาคตลักษณะ]

ยดา จ ทุกบิ เอว สหพมบี ตั อนาคตา อสารกฏเจิน
ก็รูปนั้นทั้งหมด เป็นทุกซ์ฉันใด รูปนั้นทั้งหมด ชื่อว่า อนาคตา เพราะอรรถว่า
ไม่มีแก่นสารฉนั้น ๗

อสารกฏเจินาติ อดตา นิวาสิ การโก เวทโก สยวสิติ เอว ปริกปิตสส
อดตสารสส อภาเวน ๙

บทว่า เพราะอรรถว่าไม่มีแก่นสาร คือเพราะไม่มีสาระ ซึ่งชาวโลกกำหนดหมาย
อย่างนั้นว่า ตนเป็นสภาพมีที่พำนัก เป็นผู้สร้าง เป็นผู้เสวย เป็นผู้มีความ

ยิ หิ อนิจจัง ตั ทุกบิ อดตโนบี อนิจจัง วา อุทยพหุขปฏิปัติพัน
วาเรตุ น สกโกติ

ก็สิ่งใดไม่เพียง สิ่งนั้นเป็นทุกซ์ แม้รูปนั้นก็ไม้อาจจะต้านทาน ความเป็นของ
ไม่เที่ยง และความบีบคั้นโดยที่ต้องสิ้นต้องเสื่อมแม้แห่งมันเอง

กุโต ตสส การภาทิกาโว ๙

รูปเป็นต้นนั้น จะมีผู้สร้างเป็นต้น แต่ที่ไหน ?

เตนาท เพราะเหตุฉนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสไว้ว่า

รูปญจ หิท ภิกขเว อดตา อภวิสส นยิท อาพาย สวตเตยยาติ อาทิ ๙

ดูกรภิกษุทั้งหลาย ก็ถ้ารูปนี้จักได้เป็นตัวตนไซ้ รูปนี้จะไม่พึงเป็นไปเพื่อ

อาหาร เป็นต้น ๗

อิตติ อิทมบี อนาคตา อสารกฏเจินาติ เอตสส วเสน เอก สนมสนั

แม้ดังได้กล่าวมาแล้วนี้ จัดเป็นญาณเครื่องพิจารณาณ้อยข้อหนึ่ง ด้วยสามารถ
แห่งลักษณะนั้นว่า แม้รูปนี้ชื่อว่า อนาคตา เพราะอรรถว่าไม่มีสาร

ปเภทโต ปน เอกาทสวสิ โหติ

แต่ว่าโดยแยกประเภท ก็มี ๑๑ อย่าง ๗

เอส นโย เวทนาที่สุ ในเวทนาเป็นต้น ก็มีฉนั้น ๗

ยัม ปน อนิจจัง ตัม ยสฺมา นิยมโต สงฺขตาทิเภทํ โหติ เตสฺส ปริยาย-
 ทสฺสสตฺถํ นานากาเรหิ วา มนสิการปฺปวคฺคิตสฺสสตฺถํ รูปํ อตีตानนาคตปจฺจุปฺปนํ
 อนิจจัง สงฺขตํ ปฏิจฺจสนฺปฺปนํ ขยธมฺมํ วยธมฺมํ วิราคธมฺมํ นิโรธธมฺมํ ปน
 ปาลิ วุตฺตา ฯ

ก็รูปเป็นต้นใด ไม่เที่ยง ก็เพราะเหตุที่รูปเป็นต้นนั้น โดยการกำหนดเฉพาะ
 เป็นของต่างกัน โดยเป็นทางที่ปัจจัยปรุงแต่งเป็นต้น เพราะเหตุนั้น เพื่อจะแสดงโดย
 ปริยาย หรือเพื่อจะแสดงความเป็นไป แห่งมนสิการโดยอาการต่างๆ แห่งรูปเป็นต้นนั้น
 ท่านจึงกล่าวบาลีไว้ซ้ำอีกว่า รูปที่เป็นอดีต อนาคต ปัจจุบัน ไม่เที่ยง ถูกปัจจัยปรุง
 อาศัยเหตุเกิด มีความสิ้นเป็นธรรมดา มีความเสื่อมเป็นธรรมดา มีสํารอกเป็นธรรมดา
 มีการดับเป็นธรรมดา

เอส นโย เวทนาที่สฺตติ ในเวทนาเป็นต้น มีนัยนี้แล ฯ

[วิธีย่นพิจารณาขั้น ๕ โดยอาการ ๔๐]

อิติอาทินา นเขนฺ อนุโลมญาณํ วิภชฺสฺเตน ปเภทโต อนิจฺจาหิสมฺมุสนํ
 วุตฺตํ ตสฺสาปํ วเสน อิมํ ปญฺจกฺขนฺธํ สมฺมุสฺสติ ฯ

การพิจารณาย่นย่อว่า เป็นของไม่เที่ยงเป็นต้น โดยประเภทนั้น ที่พระผู้มีพระ
 ภาดเจ้า เมื่อจะทรงจำแนกอยู่ ซึ่งอนุโลมญาณโดยนัยเป็นต้นว่า

ปญฺจกฺขนฺธํ อนิจฺจโต ปสฺสณฺโต อนุโลมิกํ ขนฺตี ปฏิลลภติ

ภิกษุเป็นขั้น ๕ โดยอนิจจลักษณะ ย่อมได้เฉพาะซึ่งขั้นต่อนั้นมีในอนุโลมญาณ

ปญฺจนํ ขนฺธานํ นิโรโธ นิจฺจํ นิพฺพานํ ปสฺสณฺโต

ภิกษุเมื่อเห็นว่าขั้น ๕ ดับสนิท เป็นเครื่องออกจากเครื่องร้อยรัดอย่างเที่ยงแท้

สมฺมุตฺตานิชามํ โลกกมฺมิตํ

ย่อมหยั่งลงสู่อุรียมรรค ดังนั้นเป็นต้น

จตุตฺตาสายํ อากาเรหิ วุตฺตํ

จึงตรัสไว้โดยอาการ ๔๐ อย่าง คือ

ปญฺจกฺขนฺธํ ปสฺสณฺโต เห็นขั้น ๕

๑. อนิจฺจโต โดยความเป็นของไม่เที่ยง
๒. ทุกฺขโต โดยความเป็นทนได้ยาก
๓. โรคฺโต โดยความเป็นโรค
๔. คณฺหโต โดยความเป็นดุจฝี
๕. สลฺลโต โดยความเป็นดุจลูกศร
๖. อมโต โดยความเป็นสิ่งที่คับแคบ
๗. อาพาธโต โดยความเป็นสิ่งที่เบียดเบียนทั่ว
๘. ปรโต โดยความเป็นอื่น
๙. ปโลกโต โดยความเป็นสิ่งบรรลัษ
๑๐. อิตฺติโต โดยความเป็นสิ่งจัญไร
๑๑. อุปฺทฺทวโต โดยความเป็นสิ่งอุปาทว
๑๒. ภยโต โดยความเป็นภัย
๑๓. อุปสฺสฺกฺโต โดยความเป็นเครื่องขัดข้อง
๑๔. จลโต โดยความเป็นสิ่งที่อ่อนแอ
๑๕. ปภงฺกโต โดยความเป็นสิ่งที่ผุพัง
๑๖. อหฺตฺฐโต โดยความเป็นสิ่งที่ไม่ยั่งยืน
๑๗. อตาณโต โดยความเป็นสิ่งที่ไม่มีเครื่องต้านทาน
๑๘. อเลณโต โดยความเป็นสิ่งที่ไม่มีที่ซ่อนเร้น
๑๙. อสฺรณโต โดยความเป็นสิ่งที่ไม่มีที่พำนัก
๒๐. วิตฺโต โดยความเป็นของนิดหน่อย
๒๑. ตฺจุจฺจโต โดยความเป็นสิ่งที่เปล่า
๒๒. สฺยุณฺโต โดยความเป็นสิ่งที่สูญสิ้น
๒๓. อนตฺตโต โดยความเป็นของที่มีไขของตน
๒๔. อาทึนฺวโต โดยความเป็นของมีโทษบัดซบ
๒๕. วิปริณามธมฺมโต โดยมีอันแปรปรวนเป็นธรรมดา

๒๖. อสารถโค	โดยความไม่มีแก่นสาร
๒๗. อมฺหฺลโต	โดยความเป็นมูลแห่งความคับแค้น
๒๘. วธโค	โดยความเป็นผู้ฆ่า
๒๙. วิภวโค	โดยไร้ความเจริญ
๓๐. สาสวโค	โดยเกลือกกลั้วด้วยอาสวะ
๓๑. สงฺขตโค	โดยเป็นของอันปัจจัยปรุงแต่ง
๓๒. มารามิสฺโต	โดยเป็นเหยื่อล่อแห่งมาร
๓๓. ษาคิธมฺมโต	โดยมีความเกิดเป็นธรรมดา
๓๔. ษารามมฺมโต	โดยมีความแก่เป็นธรรมดา
๓๕. พยาธิธมฺมโต	โดยมีความเจ็บไข้เป็นธรรมดา
๓๖. มรณธมฺมโต	โดยมีความตายเป็นธรรมดา
๓๗. โสภธมฺมโต	โดยมีความเศร้าโศกเป็นธรรมดา
๓๘. ปริเทวโค	โดยมีความระทมเป็นธรรมดา
๓๙. อูปายาสธมฺมโต	โดยมีความลำบากอย่างหนักเป็นธรรมดา
๔๐. สงฺกิลลิกธมฺมโต	โดยมีความขุ่นหมองเป็นธรรมดา

โส ตสฺสเสว ปญฺเจสุ ขนฺธेषु อนิจฺจทุกขบอนฺตตาสมฺมสฺสํ นิรภาวตฺถาย
 อํ ตํ ภควตา กตเมหิ จตฺตافیสาธ อากาเรหิ อนฺุโลมิกํ ขนฺตี ปฏฺลิภติ กตเมหิ
 จตฺตافیสาธอากาเรหิ สมฺมตฺตนิยามํ โยกมตฺตี เอตสฺส วิภงฺเก

ในการจำแนกนามรูปเป็นต้นนั้นว่า ภิกษุย่อมได้เฉพาะ ซึ่งขันติ อันมีญาณเป็น
 อนฺุโลมด้วยอาการ ๔๐ อย่าง เหล่านี้ ย่อมหยั่งลงสู่อริยมรรคอันชอบด้วยอาการ ๔๐ อย่าง
 เหล่านี้ ดังนี้ พระโยคินนั้นย่อมย่นพิจารณาขันธทั้ง ๕ เหล่านี้ ด้วยสามารถแห่งการ
 พิจารณาโดยไม่เที่ยงเป็นต้นนั้น เพื่อประโยชน์แก่ความมั่นคงแห่งญาณเครื่องพิจารณาย่นย่อ
 โดยไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นอนัตตา ในขันธของเรอนั้นแหละ

กถิ ภาวว่า อย่างไร ?

อภิปุสฺส

โส หิ เอเกกั ขนธั เอวั ปภทโต วุตตสส อนิจจาหิสมมสนสส วเสน
สมมสดี

คือภิกษุหนึ่ง ย่อมพิจารณาชั้นหนึ่งๆ ด้วยสามารถแห่งญาณเป็นเครื่องพิจารณา
ย่นย่อ โดยเป็นของไม่เที่ยงเป็นต้น ซึ่งท่านกล่าวไว้โดยประเภท

๑. อนิจจนตีกตตาย อาทอนตวนตตาย จ อนิจจโต

โดยความเป็นของไม่เที่ยง เพราะเป็นสภาพที่ไม่เที่ยงแท้ และเพราะเป็น
สภาพหม่นเบืองตันและทสุด

๒. อุปุปาทวย ปฏิปพันตตาย ทุกขวตตตาย จ ทุกขโต

โดยความเป็นทุกข์ เพราะถูกความเกิดและความเสื่อมบีบคั้น และเพราะ
เป็นที่ตั้งแห่งความลำบาก

๓. ปจจยยาปณียตตาย โรคมุลตตาย จ โรคโต

โดยความเป็นโรค เพราะจะพึงให้เป็นที่ไปด้วยปัจจัย และเป็นมูลแห่งโรค

๔. ทุกขตาสูโรคิตตาย กิเลสาสุจิปคมรตตาย อุปุปาทชราภงฺเกหิ

อุทฺธมาตคปริปกก ปภินนตตาย จ คมฺพโต

โดยความเป็นดุจผี เพราะประกอบด้วยหลาวคือความทุกข์ เพราะหลัง
ออกซึ่งเครื่องเศร้าหมองและของไม่สะอาด เพราะ เกิด แก่ ตาย เพราะ
เป็นของเก่าห่อหมแล้ว แตกยังดูจซากศพที่ขึ้นพอง

๕. บิฬารณกตตาย อนโตตฺตุนตตาย ทนฺนหฺรณฺณตตาย จ สลฺลโต

โดยความเป็นดุจลูกศร เพราะยังฝืนให้เกิด เพราะเสียดแทงข้างใน เพราะ
นำออกได้ยาก

๖. วิครหณฺณตตาย อวทฺธมฺมวาทนตตาย อมวตตตตาย จ อมโต

โดยความเป็นของคับแคบ เพราะควรถูกนิทาน เพราะนำมาซึ่งความ
ไม่เจริญ และเพราะเป็นที่ตั้งแห่งความคับแคบ

๗. อเสริภาวชนกตตาย อาพาธปทฺฐาณตตาย จ อาพาธโต

โดยความเป็นอาพาธ เพราะไม่ยังเสรีภาพให้เกิด เพราะเป็นเหตุใกล้
แห่งอาพาธ

๘. อวสตาย อวิเชยตาย จ ปรโต

โดยความเป็นอื่น เพราะไม่มีอำนาจ เพราะไม่เชื่อฟัง

๙. พยาธิขรามรณิ ปลุขุบนตาย จ ปโลกโต

โดยความเป็นสิ่งบรรลัย์ เพราะต้องสลายด้วย ความเจ็บ ความแก่ และ ความตาย

๑๐. อนกพยสนาวหนตาย อิติโต

โดยความเป็นสิ่งจัญไร เพราะนำมาซึ่งความย่อยยับเป็นอนก

๑๑. อวิทธาน์เขว วิปลาน์ อนตฺถนั อวหนโต สมพุพทฺหวตฺตตาย

จ อปทวโต

โดยความเป็นอุปัทวะ เพราะนำมาซึ่งมีสิ่งที่ไม่ประโยชน์อย่างเหลือหลาย ซึ่งไม่รู้ตัวเลย และเพราะเป็นที่ตั้งอุปัทวะทุกอย่าง

๑๒. สัพพภยยาน อากรตาย ทกฺขบุปฺปสมสงฺฆาตสฺส ปรมสฺสาสสฺส ปฏิปกฺข-
ภุตตาย จ ภยโต

โดยความเป็นภัย เพราะเป็นบ่อเกิดแห่งภัยทุกอย่าง และเพราะเป็นข้าศึก ต่อความเข้มแข็งอย่างยิ่ง อันได้แก่ความระงับทุกข์

๑๓. อนนเกหิ อนตฺเตหิ อนนฺพนฺตตาย โทสฺสฺสญฺญตตาย อฺปสฺสโค วิย

อนธิวสนารทตาย จ อฺปสฺสโค พยาธิขรามณฺเหิ เจว

โดยความเป็นอุปสรรค เพราะถูกสิ่งที่ไม่ประโยชน์ติดตาม และเพราะ เข้าไปข้องด้วยโทษจอุปสรรค และไม่น่าอดกลั้นได้ไหว

๑๔. พยาธิขรามรณฺเหิ เจว ลภาลาภาทิหิ จ โลกธมฺเมหิ จลิตตาย
จลโต

โดยความเป็นของงอนแง่น เพราะเป็นของอัน ความเจ็บ ความแก่ ความตาย และโลกธรรม ๘ มีลาภ เสื่อมลาภ เป็นต้น ให้งอนแง่นแล้ว

๑๕. อุปฺกกฺกเมน เจว สรเสน จ ปภฺงฺกุปฺคฺคเมนสฺสิตตาย ปภฺงฺกุโต

โดยความเป็นสิ่งผุพัง เพราะมีปกติเข้าถึงความบรรลัย์ ด้วยความพยายาม

และด้วยภาวะของตน

๑๖. สฬพานคฺคณานิปาตคฺคทาย กิรภาวสุส จ อภาวคฺคทาย อหฺธฺวโต

โดยความเป็นสิ่งที่ไม่ยั่งยืน เพราะมีปกติตกลงไปในความเสื่อมทราม
ทุกอย่าง และเพราะไม่มีความมั่นคง

๑๗. อตายนคฺคทาย เจว อลฺพุกเนยฺยกฺเขมคฺคทาย อตณฺโณ

โดยความไม่มีสิ่งต้านทาน เพราะไม่มีเครื่องต้านทาน และเพราะไม่ได้
ความเกษม

๑๘. อลฺลยิตฺถํ อนรหคฺคทาย อลฺลสินานมฺปิ จ เลณกิจฺจาริตาย อเลณโณ

โดยความไม่มีสิ่งซ่อนเร้น เพราะเป็นสิ่งที่ไม่ควรเพื่อจะซ่อนเร้น และ
เพราะเป็นสิ่งที่มีปกติไม่ทำกิจคือป้องกัน แม้สิ่งที่ซ่อนเร้น

๑๙. นิสฺสิตานํ ภยสํารณคฺคตภาเวน อสฺรณโณ

โดยไม่มีที่พำนัก เพราะไม่มีผู้กำจัดภัยแก่สิ่งที่อาศัยแล้ว

๒๐. ยถาปริกฺขปฺปีเตหิ ธฺวสุสฺสคฺคตภาเวหิ วิตฺตคฺคทาย วิตฺตโณ

โดยความเป็นของว่าง เพราะเป็นของว่างจาก ความยั่งยืน ความสุข
และตัวตน ตามที่พาลชนเข้าใจแล้ว

๒๑. วิตฺตคฺคตภาเวว ตฺถจฺจโณ

โดยความขึ้นของเปล่ง ก็เพราะเป็นของว่างนั่นเอง อปฺปํกคฺคตา วา หรือ
เพราะเป็นสิ่งที่เล็กน้อย ๆ อปฺปํกมฺปิ หิ โลเก ตฺถจฺจนฺตํ วุจฺจติ ฯ สมจริง
อย่างที่ในโลก แม้สิ่งของเล็กน้อยชาวโลกเรียกกันว่า “เปล่า” ๑

๒๒. สามินฺวาสิการกเวทกาธฺมฐายกวิรหิตคฺคทาย สุนฺณโณ

โดยความเป็นของสูญ เพราะเว้นจากสามิ เจ้าของ นิวาจาสิ เว้นจากผู้
อยู่พำนัก เวทก เว้นจากผู้สร้างเวทก เว้นจากผู้สวैया อธิฏฐายก เว้นจาก
ผู้ตั้งมัน

๒๓. สยญฺจ อสฺสํมิกภาวาทิคฺคทาย อนคฺคโณ

โดยความเป็นอนัตตา เพราะตัวเจ้าของเอง ถ้าไม่เป็นเจ้าของเป็นต้น

๒๔. ปาตติทุกุบตาย ทุกุบสัสส อาทินวตาย อาทินวโต

โดยความเป็นโทษ เพราะลำบากที่จะเป็นไป และเพราะความทุกข์เป็น
ความระยำใหญ่

อถวา อิกนัยหนึ่ง อาทิน วาติ คจฺจติ ปาตติ อาทินโว ฯ

สภาพใดไปถึง คือเป็นไปสู่ความระยำทั้งหลาย เหตุนั้น สภาพนั้น จึง

ชื่อว่า อาทินพ ฯ

กปณมนุสเสติ อธิวณฺํ ฯ

คำว่า อาทินพนี้ เป็นชื่อของมนุษย์กำพร้า ฯ

ขนฺธาปี จ กปณเฆวาทิ อาทินวสทิสตาย อาทินวโต

ก็แม้ขนฺธ ก็จัดว่า กำพร้าเหมือนกัน เหตุนี้ เธอจึงเห็น โดยความ
เป็นสิ่งที่กำพร้า เพราะเป็นเช่นกันด้วยคนกำพร้า ฯ

๒๕. ชราย เจว มรณเณ จาติ เทวธา ปริณามปฏิตตาย วิปริณามธมฺมโต

โดยมีความแปรปรวนเป็นธรรมดา เพราะมีปกติแปรปรวน โดยอาการ

๒ อย่างคือ โดยความแก่และโดยความตาย

๒๖. ทพผลตาย เสคฺค วีย สบภณชฌีตาย จ อสารถโต

โดยความไม่มีแก่นสาร เพราะเป็นของทรพผล และหักง่ายดุจของผุ

๒๗. อมเหตุตาย อมมูลโต

โดยเป็นมูลแห่งความคับแค้น เพราะเป็นต้นเหตุแห่งความยุ่งยาก

๒๘. มิตฺตมฺหสฺสปฏโต วีย วิสสาสฺมาติตาย วธกโต

โดยความเป็นผู้ฆ่า เพราะบั่นรอนความไว้วางใจ ดุจข้าศึกมีหน้าดุจเพื่อน

๒๙. วิคตภวตาย วิภวสมฺภุตตาย วิภาโต

โดยไร้ความเจริญ เพราะปราศจากความเจริญ และเกิดมีมาแต่ความฉิบหาย

๓๐. อาสาปทฺฐานตาย สาสวโต

โดยมีอาสวะ เพราะเหตุใกล้ชิดแห่งอาสวะ

๓๑. เหตุปลงเหยหิ อภิสงฺขตตาย สงฺขตโต

โดยเป็นของอันบังจ้ายปรุง เพราะอันเหตุและบังจ้ายตกแต่งแล้ว

๓๒. มจฺจุมารกิเลสมารานํ อามิสฺสุตตาย มารามิสฺโต

โดยเป็นเหยื่อของมาร เพราะเป็นเหยื่อล่อแห่งมัจจุมาร และกิเลสมาร

๓๓. ปาติชฺรวา พยาธิมรณปฏิตาย ปาติพฺยาธิมรณสมฺมโต

โดยมีเกิด แก่ ตายเป็นธรรมดา เพราะมีปกติต้องเกิด แก่ ตาย

๓๔. โสภปริเทวปริเทว อุปายาสเหตุตาย โสภปริเทวอุปายาสสมฺมโต

โดยมีโสภ, ระทม, คับแค้น เป็นธรรมดา เพราะเหตุแห่งความโสภ ระทม,

คับแค้น ฯ

๓๕. ตณฺหาทิกฺขุจิ ทฺวจิตฺตสงฺกิลีสานํ วิสยสมฺมตตาย สงฺกิลีสกสมฺมโต

โดยความเศร้าหมองเป็นธรรมดา เพราะมีความเป็นอารมณ์แห่งสังกิเลส คือ

ตัณหา ทิกฺขุจิ ทฺวจิต เป็นธรรมดา

[อนิจจานุสัสสนา ๕๐]

เอตฺถ หิ ก็ในบรรดาอาการเหล่านี้

เอเอกสฺมิ หนฺเต ทสฺ ทสฺ กตฺวา ปญฺญาส อนิจฺจานุสัสสนานิ ฯ

จัดเป็นปรีชาความเห็นโดยไม่เที่ยง ๕๐ โดยแยกออกไปชนร์ ๑๐ ๆ คือ

๑. อนิจฺจโต

โดยไม่เที่ยง

๒. ปโลภโต

โดยต้องบรรลย

๓. จลโต

โดยง่อนแง่น

๔. ปภังฺกุโต

โดยผุพัง

๕. อหฺตุวโต

โดยไม่ยั่งยืน

๖. วิปริณามสมฺมโต

โดยมีแปรปรวนเป็นธรรมดา

๗. อสํารกโต

โดยไม่มีแก่นสาร

๘. วิภวโต

โดยไร้ความเจริญ

๙. สงบตโต รกภณโดยปัจจัยปรุง

๑๐. มรณสมุตโต วิริโก โดยมีความตายเป็นธรรม

[อนัตตานุปัสสนา ๒๕]

เอภกสัมมิมิ ขนฺธํ ปญฺจํ ปญฺจํ กตฺวา ปญฺจวิสฺติ อนตฺตานุปัสสนานิ ฯ

ปรีชาที่ตามเห็นโดยมิใช่ตน มี ๒๕ คือแยกออกเป็นชั้นร้อยละ ๕ ๆ ได้แก่

๑. ปรีโต โดยเป็นอันลัดทมมิใช่ธรรมอันใด

๒. วิตุตโต โดยว่างลึ มีระหิณฺณิ หิรณฺณคณฺ

๓. ตุจฺจโต ฤติโดยเปล่า ฤติโดยเปล่า

๔. สญฺญโต คิณฺณํ โดยสญฺญา นกฺขณํ โดยสญฺญา

๕. อนตฺตโต ฤติโดยมิใช่ตน ฤติโดยมิใช่ตน

[ทุกขานุปัสสนา ๑๒๕]

เสสํนิ ทุกฺขโต โรคฺโตติ อาทินฺนํ เอภกสัมมิมิ ขนฺธํ ปญฺจวิสฺติ ปญฺจวิสฺติ

กตฺวา ปญฺจวิสฺติสํทุกฺขานุปัสสนานิติ ฯ

ปรีชาตามเห็นว่าเป็นทุกข์ ๑๒๕ โดยแยกออกเป็นชั้นร้อยละ ๒๕, ที่เหลือมิใช่โดยเป็นทุกข์ และโดยเป็นโรค เป็นต้น ฯ

อิจฺจํสุสํ อิมินา ทฺวีสตฺสเกเทน อนิจฺจาทิสम्मสฺสเนน ปญฺจิกขนฺธํ สมฺมสโต

เมื่อพระโยคีพิจารณาย่นย่อเบญจขันธ์ด้วยสัมมสนญาณ โดยไม่เที่ยงเป็นต้น มีประเภท ๒๐๐ นี้ ดังว่ามานี้

คํ นยวิปัสสนาสงฺขาตํ อนิจฺจํทุกฺขานุปัสสนานิติ วิจฺจํ วิทิตํ

สัมมสนญาณ อันได้แก่ตัววิปัสสนาเห็นแจ้งตามนัยนั้น ย่อมเป็นคุณชาติมั่นคง ฯ

อิทํ ทาเวตฺตํ ปาณินยานุสํวเรน สมฺมสนามภฺวิตานํ ฯ

นี้เป็นวิธีปรารภสัมมสนญาณตามแนวแห่งนัย แห่งปาลี ในชั้น ๕ นี้ เพียง

เท่านั้น ฯ

[วิธีทวนอนทรีย์ให้แก้กล้าด้วยอาการ ๙]

ยสฺส ปน เอวํ นยวิปัสสนาย โยคํ กโรโตปิ
ก็เมื่อภิกษุใด ทำความพยายามในวิปัสสนาเห็นแจ้ง ตามนัยอย่างนี้
นยวิปัสสนา น สมบุตติ

ปรีชาเห็นแจ้งตามนัย ยังไม่สำเร็จไซ้

เอวํ วุตตานํ นวณฺณํ อาการานิ วเสน อินฺทริยานิ ติกฺขานิ กตฺวา
เราพึงทำอนทรีย์ให้แก้กล้า ด้วยสามารถ อาการ ๙ ซึ่งท่านกล่าวแล้วอย่างนี้ว่า
นวหการเหติ อินฺทริยานิ ติกฺขานิ ภวนติ
อินทรีย์ย่อมแก้กล้า ด้วยอาการ ๙ คือ

๑. อุปฺปนฺนูปฺปนฺนํ สงฺขารานํ ขยเมว ปสฺสตี
ภิกษุเห็นความสิ้นไปแห่งสังขารซึ่งเกิดแล้ว ๆ

๒. ตตฺถ จ สกฺกจฺจกิริยาย สมฺปาเทตี
เพิ่มพูนด้วยอันทำโดยเคารพ ในความเห็นที่สิ้นไปนั้น

๓. สาคจฺจกิริยาย สมฺปาเทตี

เพิ่มพูนโดยอันทำติดต่อกัน

๔. สลฺปายกิริยาย สมฺปาเทตี

เพิ่มพูนโดยอันทำที่เหมาะสม

๕. สมฺมาธิสฺส จ นิมิตฺตคฺคาเหณ

เพิ่มพูนโดยการถือเอาซึ่งนิมิตแห่งสมาธิ

๖. โพชฌณฺคานญฺจ อนุปฺปวตฺตุนตตาย

เพิ่มพูนโดยกิจที่ปฏิบัติตามโพชฌงค์ทั้งหลาย

๗. กาเยน จ ขีวีเตน จ อนเปกฺขคํ อปฺปฐจฺาเปตี

และยังความไม่อาลัย ในกาย และชีวิตได้ตั้งขึ้น

๘. ตตฺถ จ อภิกฺขุยฺ เนกฺขมฺเมณ

เพิ่มพูนโดยอาการครอบงำ หลีกออกในร่างกายและชีวิตนั้น

๙. อนุตรา จ อพโพสาเนน

พอกพูนโดยให้กำเริบ ในระหว่าง

ดังนี้แล้ว ปฏิวัติกสิณนิกเทศ วุตตนเยน สตต อสปปายานิ วรุเชตฺวา
สตต สปปายานิ เสวมาเนน กาเลนรูป สมมสิตพฺพ กาเลน อรูป

เว็นเสนาสนะไมสบาย ๗ แห่ง เสพเสนาสนะสบาย ๗ แห่ง ตามนัยที่กล่าวแล้ว
ในปฏิวัติกสิณนิกเทศ พึงพิจารณาารูปโดยกาล พิจารณาอรูปโดยกาล ฯ

[พึงพิจารณาความเกิดแห่งรูป]

รูป สมมสนฺเตน รูปสส นิพฺพตฺติ ปสฺสิตพฺพา ฯ

อันพระโยคีผู้ย่นพิจารณาารูป จึงพิจารณาความเกิดแห่งรูป ฯ

เสวยยถา อย่างไร ?

อิทํ รูปํ นาม กมฺมาทิวเสน จตุทฺติ การณฺเห นิพฺพตฺติ ฯ

คือรูปนี้ เกิดด้วยเหตุ ๔ ด้วยอำนาจกรรมเป็นต้น

ตตฺถ สพฺเพสํ สตฺตํ รูปํ นิพฺพตฺตมานํ ปฐมํ กมฺมํโต นิพฺพตฺติ ฯ

ในบรรดาเหตุ ๔ อย่างนั้น รูปแห่งสัตว์ทุกจำพวกเมื่อเกิด ย่อมเกิดแก่กรรม
ก่อน ฯ

[ความเกิดขึ้นแห่งกัมมรูป]

ปฏิสนฺธิกฺขณฺเวย ทิ คพฺภเสยฺยดานํ ตาว ตสฺสนตฺติวเสน วตฺตุกายภาวทสก-
สฺสวาทานิ ตีฬฺส รูปานิ นิพฺพตฺตนฺติ

จริงอยู่ รูป ๓๐ ได้แก่

วัตถุกาย = อวินิพโกรูป ๘ ชีวิตรูป ๑ ทหวัตถุ ๑

กายทสก = อวินิพโกรูป ๘ ชีวิตรูป ๑ กายประสาธ ๑

ภาวทสก = อวินิพโกรูป ๘ ชีวิตรูป ๑ ภาวรูป ๑

ย่อมบังเกิดด้วยสามารถแห่งสันตติ ๓ แก่คัพภเสยยกสัตว์ก่อน ในขณะที่แห่ง
ปฏิสนธินั่นเอง

ตานี จโบ ปฏิสนธิจิตตส อูปาทกขณเฆว ๕

แต่รูป ๓๐ เหล่านั้น เฉพาะเกิดในอูปาทกขณะ ๕

ยดา จ อูปาทกขณเฆว ตดา จิติกขณเฐปี ภักกขณเฐปี ๕

ในอูปาทกขณจันโต ในฐิติกขณกัตติ ในภักกขณกัตติ ก็ฉนั้น

ตตอ รูป ๓๐ ทนุณีโรธ ๓๐ ปรวิคคิ ๓๐

ใน ๓ ขณะนั้น รูปมีความดับช้า เป็นไปหนัก

จิตต์ นิปปนิโรธ ๓๐ ปรวิคคิ ๕

จิตมีความดับไว เป็นไปเบา ๕

เตนาท เหตุนี้พระผู้มีพระภาคตรัสไว้ว่า

นาท ภิกขเว อณฺเฏ เอกํ ธมฺมมฺปี สมนุสฺสํมียํ สเลวํ ๓๐ ปรวิคคิ

ยถิทํ ภิกขเว จิตฺตํ ๓๐

ดูกรภิกษุทั้งหลาย เราไม่เห็นแม้ธรรมอันสักอย่างหนึ่ง ซึ่งเป็นไปไว เหมือน

อย่างจิตนี้เลยนะภิกษุทั้งหลาย ดังนี้

รูปเ ธรรตเเยว ๓๐ โสฬสวาเร ภาวจจิตตํ อูปปชชิตวา นิรฺรณฺณติ ๕

ก็เมื่อรูปยังทรงอยู่ ภาวจจิตตย่อมเกิดดับ ๑๖ ครั้ง ๕

จิตตส อูปาทกขณเฐปี จิติกขณเฐปี ภักกขณเฐปี เอกสทิสสา ๕

อูปาทกขณะแห่งจิตกัตติ ฐิติกขณะแห่งจิตกัตติ ภักกขณะแห่งจิตกัตติ เป็น

เช่นเดียวกัน

รูปส ปน อูปาทกขณเฆว ลหกา เตหิ สทิสสา ๕

ก็เฉพาะอูปาทกขณะแห่งรูปกัตติ ภักกขณะแห่งรูปกัตติ เป็นธรรมชาติเบา

เป็นเช่นเดียวกันกับอูปาทกขณะ และภักกขณะแห่งจิต ๕

จิติกขณเฐ ปน มหา ยาว โสฬส จิตฺตานิ อูปปชชิตวา นิรฺรณฺณติ

ตาว ๓๐ ๕

แต่ฐิติกขณะมีมาก ย่อมเป็นไปตราบเท่าจิต ๑๖ ดวง เกิดแล้วดับไป ๕

ปฏิสนธิจิตตสฺส อุปปาทกฺขณเ อุปปนํ ฐานปฺปตฺตํ ปุเรชาตํ วตฺถุ
 นิสฺสาย ทฺตฺยภาวคํ อุปปชฺชติ ฯ
 ภาวจิตตวาทที่ ๒ อาศัยหยาตฺตรูปที่เกิดก่อน อันถึงฐิติกขณะแห่งปฏิสนธิจิต
 จึงเกิดขึ้น ฯ

เตน สหฺธิ อุปปนํ ฐานปฺปตฺตํ ปุเรชาตํ วตฺถุ นิสฺสาย ทฺตฺยภาวคํ
 อุปปชฺชติ

ภาวจิตตวาทที่ ๓ อาศัยวตฺถุอันเกิดก่อน อันถึงฐิติกขณะ ซึ่งเกิดขึ้นร่วมกับภาวจิต
 ตวาทที่ ๒ นั้น จึงเกิดขึ้น ฯ

อิมินา นเยน ขาวตฺยาญํ จิตฺตปฺปวตฺติ เวทิตพฺพา
 พิงฺทราปความเป็นไปแห่งจิตตราบเท่าอายุโดยนัยนี้ ฯ

[สัตว์ผู้ใกล้จะตาย]

อาสนฺนมรณสฺส ปน เอกเมว ฐานปฺปตฺตํ ปุเรชาตํ วตฺถุ นิสฺสาย
 โสฬส จิตฺตานิ อุปปชฺชนฺติ

ก็สำหรับสัตว์ผู้ใกล้จะตาย จิต ๑๖ ดวง อาศัยวตฺถุอันพึงฐิติกขณะเพียงอย่างเดียว
 จึงเกิดขึ้น ฯ

ปฏิสนฺธิ จิตตสฺส อุปปาทกฺขณเ อุปปนํ รูปํ ปฏิสนฺธิ จิตฺโต อหุตํ
 โสฬสเมว จิตฺเตน สหฺธิ นิรุชฺฌติ ฯ

รูปซึ่งเกิดในอุปปาทขณะแห่งปฏิสนธิจิต พ้นปฏิสนธิจิตแล้ว ย่อมดับพร้อมกับ
 จิตตวาทที่ ๑๖ ฯ

ฐานกฺขณเ อุปปนํ สตฺตฺรสมสฺส อุปปาทกฺขณเณ สหฺธิ นิรุชฺฌติ ฯ

จิตซึ่งเกิดในฐิติกขณะ ย่อมดับพร้อมกับอุปปาทขณะของจิตตวาทที่ ๑๗ ฯ

ภวฺกฺกฺขณเ อุปปนํ สตฺตฺรสมสฺส ฐานกฺขณเ ปตฺวา นิรุชฺฌติ

จิตซึ่งเกิดในภวคหุณถึงฐิติกขณะแห่งจิตตวาทที่ ๑๗ แล้ว ย่อมดับไป

ยาว ปวตฺติ นาม อตฺถิ เอวเมว ปวตฺติ ฯ

ชื่อว่าความเป็นไปแห่งสงสาร ยังมีอยู่เพียงใด จิตย่อมเป็นไปอยู่เพียงนั้นนั่นแล ฯ

[รูป ๗๐]

โอปปาติกามหี สดฺตสนฺตวิเสณ สดฺตติ รูปานิ เอวเมว ปวตฺตณฺติฯ
รูป ๗๐ รูป ด้วยสามารถสันตติ ๗ แม่แห่งโอปปาติกสัตว์ ย่อมเป็นไปอย่างนั้น
นั่นแล ฯ

ตตฺถ เอส วิภาโค เวทิตฺตโ
พิงฺทราบริภาคนํ ในรูปวตินัน คือ

๑. กมฺม กรรม
 ๒. กมฺมสมฺภูฏานํ กรรมสมฺภูฏาน
 ๓. กมฺมปจฺจยํ กรรมปจฺจย
 ๔. กมฺมปจฺจยจิตฺตสมฺภูฏานํ กรรมปจฺจยและจิตตสมฺภูฏาน
 ๕. กมฺมปจฺจยอาหารสมฺภูฏานํ กรรมปจฺจยและอาหารสมฺภูฏาน
 ๖. กมฺมปจฺจยอตุสมฺภูฏานํ กรรมปจฺจยและอตุสมฺภูฏาน
- ตตฺถ ในวิภาคนัน พิงฺทราบริภาคนํดังต่อไปนี้

๑. กมฺม นาม กุสลากุสละเจตนา
ชื่อว่ากรรมก็ได้แก่เจตนาฝ่ายกุศลและอกุศล
๒. กมฺมสมฺภูฏานํ นาม วิปากกฺขนฺธา จ จกฺขุทสฺสกาทิสฺมสฺสทตฺติริปฺปญฺจ
ชื่อว่ารูปมีกรรมเป็นสมฺภูฏาน ได้แก่ขันธ์ซึ่งเป็นวิปาก และรูป ๗๐ ถ้วน
มีจักขุทสฺส, โสตทสฺส, ฆานทสฺส, ชิวหาทสฺส, กายทสฺส, ภาวทสฺส,
วัตถุทสฺสจรวม ๗๐ ถ้วน
๓. กมฺมปจฺจยํ นาม ตทฺหา
ชื่อว่ามีกรรมเป็นปจฺจย ก็ได้แก่รูป ซึ่งมีกรรมเป็นสมฺภูฏานนั่นเอง
กมฺมํ ทิถิกมฺมสมฺภูฏานํ สส อูปคฺคฺคฺมกฺกปจฺจโยปิ โทติ ฯ
จริงอยู่กรรมย่อมเป็นปจฺจยอุปคัมภีร์แก่รูป ซึ่งมีกรรมเป็นสมฺภูฏานอีกด้วย ฯ
๔. กมฺมปจฺจยจิตฺตสมฺภูฏานํ นาม วิปากจิตฺตสมฺภูฏานํ
ชื่อว่ารูปมีกรรมเป็นปจฺจยและมีจิตเป็นสมฺภูฏาน ได้แก่รูปซึ่งมีวิปากจิตเป็น
สมฺภูฏานนั่นเอง ฯ

๕. กัมมปจฺจยอาหารสมฺภูฐานํ นาม กัมมสมฺภูฐานรูปสุ ฐานปฺปตฺตา โอยา
อณฺณํ โอยฺภูฏมกํ สมฺภูฐานเปติ

ชื่อว่ากัมมกรรมเป็นปัจจัยและมีอาหารเป็นสมภูฐาน ได้แก่โอยาอันถึงความ
ตั้งอยู่ ในรูปซึ่งมีกรรมเป็นสมภูฐาน ย่อมยังรูปอื่นอันมีโอยาเป็นที่ ๘ ให้
ตั้งขึ้น

ตฺตรูปิ โอยา ฐานปฺปตฺตา อณฺณนฺติ เอวํ จตฺสโส วา ปณฺจ วา
มณฺเฑติ ฯ

โอยาที่ถึงความตั้งอยู่แม้ในรูปนั้น ย่อมยังรูปอื่นอันมีโอยาเป็นที่ ๘ ให้
ตั้งขึ้น

โอยาสืบต่อความเป็นไป ๔ หรือ ๕ อย่างนี้

๖. กัมมปจฺจยอตุสมฺภูฐานํ นาม กัมมชฺเตโชธาตุ ฐานปฺปตฺตา อตุสมฺภูฐานํ
โอยฺภูฏมกํ สมฺภูฐานเปติ

ชื่อว่ารูปซึ่งมีกรรมเป็นปัจจัยและมีอตุเป็นสมภูฐาน ก็ได้แก่เตโชธาตุที่เกิด
แต่กรรม อันถึงความตั้งอยู่ ย่อมยังรูปมีโอยาเป็นที่ ๘ ซึ่งมีอตุเป็นสมภูฐาน
ให้ตั้งขึ้น

ตฺตรูปิ อตุ อณฺณํ โอยฺภูฏมกนฺติ เอวํ จตฺสโส วา ปณฺจ วา
ปวตฺติโย มณฺเฑติ

แม้ในรูปนั้น อตุ ย่อมยังรูปอื่น ซึ่งมีโอยาเป็นที่ ๘ ให้ตั้งขึ้น อตุ ย่อม
สืบต่อความเป็นไป ๔ หรือ ๕ อย่างนี้

เอวํ ตาว กัมมชฺรูปสฺส นิพฺพตฺติ ปสฺสิตฺตฺวา

พินฺถเห็นความเกิดแห่งรูปอื่นเกิดแต่กรรมเพียงเท่านั้นก่อน ฯ

[ความบังเกิดแห่งจิตตชรูป]

จิตฺตชฺเรสฺสปี เอส วิภาโค เวทิตฺตฺวา

พินฺถทราบวิภาคนั้น แม้ในรูปซึ่งเกิดแต่จิต คือ

๑. จิตต์ จิตต์
 ๒. จิตตสมุฏฐาน รูปมีจิตเป็นสมุฏฐาน
 ๓. จิตตปจจัย รูปซึ่งมีจิตเป็นปัจจัย
 ๔. จิตตปจจัยอาหารสมุฏฐาน รูปซึ่งมีจิตเป็นปัจจัย และมีอาหารเป็นสมุฏฐาน

๕. จิตตปจจัยอตุสมุฏฐาน รูปซึ่งมีจิตเป็นปัจจัยและมีอตุสมุฏฐาน
 ทศก ในวิภาคนั้น มีอธิบายว่า

๑. จิตต์ นาม ชื่อว่า จิต ได้แก่จิต ๘๘ ดวง ฯ

เหตุ ในบรรดาจิต ๘๘ ดวงเหล่านั้น

ทวตฺตีส จิตฺตานิ ฉพฺพีเส ภูณวีสติ โสฬส รูปรียาปถวิญญตฺติ ชนกา-
 ชนกา มตา ฯ

ทวตฺตีส จิตฺตานิ จิต ๓๒ ดวง

ฉพฺพีเส จิต ๒๖ ดวง

เอภฺณวีสติ จิต ๑๙ ดวง

โสฬส จิต ๑๖ ดวง

รูป, อิริยาปถ วิญญตฺติ ชนกาชนกา มตา

นับว่าเป็นยัง รูป, อิริยาปถ, วิญญตฺติ ให้เกิดและมีให้เกิด

[จิต ๓๒ ดวง]

หิ ขยายความว่า

กามาวจรโต อฏฺฐ กุสฺสลาณี มหากุสฺลจิต ๘

ทวาทส อกฺสลาณี อกฺสลจิต ๑๒

มโนธาควชฺชา ทส กิริยา

กิริยาจิต ๑๐ (เป็นมโนธาคฝ่ายกามพจร)

กุสฺลกิริยโต เทว อภิญญาจิตฺตานีติ

กุสฺลอภิญญาจิต ๑

กิริยาอภิญญาจิต ๑

ทวตฺตีส จิตฺตานี รวมเป็นจิต ๓๒ ดวง

รูปํ อิริยาปํ วิณฺณตฺตํ ชนฺชนฺตํ ฯ

ย่อมยังรูป ๑ อิริยาป ๑ วิณฺณตฺตํ ๑ ให้เกิด ฯ

[จิต ๒๖]

วิปากวชฺชานี เสสฺสทฺสปาวจฺรานิ

รูปาวจฺรจิต ๑๐ ดวง คือ

รูปาวจฺรกุสฺล ๕ รูปาวจฺรตยา ๕ (เว้นวิปาก)

อภฺยธ อรูปาวจฺรานิ

อรูปาวจฺรจิต (เว้นวิปาก)

อภฺยธูปี้ โลกุตฺตรานิ

โลกุตฺตรจิต อีก ๘ ดวง

ฉฬฺหีเสติ จิตฺตานี

รวมเป็นจิต ๒๖ ดวง

รูปํ อิริยาปํ วิณฺณตฺตํ ชนฺชนฺตํ

ย่อมยังรูปและอิริยาปให้เกิด

น วิณฺณตฺตํ

แต่ไม่ยังวิณฺณตฺตํให้เกิด ฯ

[จิต ๑๙ ดวง]

กามาวจเร ทวตฺตํ จิตฺตานี

ภวํจจิตในกามพจร ๑๐ ดวง

รูปาวจเร ปญฺจ

ภวํจจิตในรูปาพจร ๕ ดวง

ตฺตีสโส มโนธาทูโย

มโนธาทูจิต ๓ ดวง คือสัมมปฏิจจันนจิต ๒

ปฏิจจทวาราวชฺชจิต ๑

เอกา วิปากาเหตุกมโน

มโนวิณฺณญาณธาตุฝ่ายอเหตุกวิปาก ๑ ที่

วิณฺณญาณธาตุ โสมนสฺสทคฺคา

สทคฺคด้วยโสมนัส คือ โสมนัสสันตฺรณจิต ๑

เอกุนวีสติ จิตฺตานี

รวมเป็นจิต ๑๙ ดวง

รูปเมว ชนฺชนฺตํ

ยังรูปอย่างเดียวให้เกิด

น อิริยาปํ น วิณฺณตฺตํ

ไม่ยังอิริยาปให้เกิด ไม่ยังวิณฺณตฺตํให้เกิด

[จิต ๑๖ ดวง]

เทว ปญฺจวิณฺณานิ

ทวิปฏิจวิณฺณญาณจิต ๑๐ ดวง

สพฺพสทฺตํ ปฏิสนฺธิจิตํ

ปฏิสนฺธิจิตของสัตว์ทั้งหลาย ๑

ปิณาสวาน จิตจิตต์

จิตจิตของพระปิณาสพทั้งหลาย ๑

จิตตาริ อรูปาวจรวิปากนิ

อรูปาวจรวิปากจิต ๔ ดวง

โสฬส จิตตานิ

รวมเป็นจิต ๑๖ ดวง

เนวรูปุ์ ขนยนิ

ย่อมไม่ยังรูปให้เกิด

น อิริยาปกั

ย่อมไม่ยังอิริยาบถให้เกิด

น วิญญุตติ

ย่อมไม่ยังวิญญูติให้เกิด

ยานิ เจตถ รูปุ์ ขนยนิ

ก็ในบรรดาจิตเหล่านี้ จิตเหล่านี้ย่อมยังรูปให้เกิด

ตานิ นตถิ จิติกขณ

จิตเหล่านั้นไม่มีในจิติกขณะ หรือใน-

ภคกขณ

ภักกขณะ

ตทา หิ จิตตํ ทพพลํ โหติ

เพราะว่า จิตในเวลานั้นคือใน ๒ ขณะนั้นมีกำลังทราวม

อุปปาทกขณ ปน พลว

แต่ในอุปปาทกขณะมีกำลังกล้า

ตสฺมา ตํ ปเรชาติ วตฺถุ

เพราะเหตุนั้น จิตนั้น อาศัยทวยวัตถุ

นิสสาช รูปุ์ สมภูฐานเปติ ฯ

อันเกิดก่อน ในเวลานั้น ย่อมยังรูปให้ขึ้น ฯ

๒. จิตตสมภูฐาน นาม

ที่ชื่อว่า รูปซึ่งมีจิตเป็นสมภูฐาน ก็ได้แก่

คโย อรูปุ์โน ขนธา

เจตสิกขันธ์ ๓

สत्ตรสวिरูปณ

และรูป ๑๗ คือ

สัทททวัก

สัทททวักกลาป ๔

กายวิญญูติ

กายวิญญูติ ๑

วจวิญญูติ

วจวิญญูติ ๑

อากาสธาตุ

ปริเจเนทรูป ๑

ลหุตา

ลหุตา रूप ๑

มหุตา

มหุตา रूप ๑

กมมณณตา

กัมมณณตา रूप ๑

อุปจโย

อภยรูป ๑

อภยรูป ๑

วิภังค

สนธิ

สนธิรูป ๑

๓. จิตตปจยัม นาม ปจจาชาตา จิตตเจตสิกภา ธมฺมา ปุเรชาตสฺส
อิมสฺส กายสฺสาคิ เอวํ วุตตํ จตฺตสมฺภูฐานรูปํ ฯ

ชื่อว่า รูป มีจิตเป็นปัจจัย ได้แก่รูปที่มีสมภูฐาน ๔ ซึ่งท่านกล่าวไว้ว่า อย่างนี้ว่า
ธรรมฝ่ายจิตและเจตสิกที่เกิดในภายหลัง ย่อมเป็นปัจจัยภายหลังซึ่งเกิดก่อน ฯ

๔. จิตตปจย ออาหารสมฺภูฐานํ นาม จิตตสมฺภูฐานรูปสฺส ฐานปฺปตฺตา
โอชา อนฺถํ โอบฏฐมกํ สมฺภูฐานเปติ

ชื่อว่า จิต เป็นปัจจัย และมีอาหารเป็นสมภูฐาน ก็ได้แก่ โอชา ที่ถึงความตั้งอยู่
ในรูปซึ่งมีจิตเป็นสมภูฐาน ย่อมยังรูปซึ่งมีโอชาเป็นที่ ๘ ให้เกิดขึ้น

เอวํ เทวํ ติสฺโส ปวตฺติโย มณฺเฑติ ฯ

ต่อสืบความเป็นไป ๒ หรือ ๓ ด้วยอาการอย่างนี้

๕. จิตตปจยอตุสมฺภูฐานํ นาม อตุสมฺภูฐานโน อตุ ฐานปฺปตฺโต อนฺถํ
โอบฏฐมกํ สมฺภูฐานเปติ

ที่ชื่อว่า รูป ซึ่งมีจิตเป็นปัจจัย และมีอตุเป็นสมภูฐาน ได้แก่ อตุ ซึ่งมีจิตเป็น
สมภูฐาน ถึงความตั้งอยู่ ย่อมยังรูปอื่นที่มีโอชาเป็นที่ ๘ ให้ตั้งขึ้น

เอวํ เทวํ ติสฺโส ปวตฺติโย มณฺเฑติ ฯ

สืบต่อความเป็นไป ๒ หรือ ๓ ด้วยอาการอย่างนี้

เอวํ จิตฺตรูปสฺส นิพฺพตฺติ ปสฺสิตพฺพา

พึงเห็นความบังเกิดแห่งรูป ซึ่งเกิดแต่จิตด้วยอาการอย่างนี้

[ความบังเกิดแห่งอาหารรูป]

อาหารเชสปิ เอส วิภาโค เวทิตพฺโพ ฯ

พึงทราบวิภาคนี้ แม้ในรูปที่เกิดแต่อาหาร คือ

๑. อาพาโร

อาหาร

๒. อาหารสมุฏฐานัน

รูปซึ่งมีอาหารเป็นสมุฏฐาน

๓. อาหารปจจัย

๔. อาหารปจจัย อาหารสมุฏฐานัน รูปที่อาหารเป็นปัจจัย และมีอาหารเป็นสมุฏฐาน

๕. อาหารปจจัยอุตสมุฏฐานัน รูปที่อาหารเป็นปัจจัย และมีอุตเป็นสมุฏฐาน

เหตุผล ในวิภาคนั้น มีการขยายความดังต่อไปนี้

๑. อาพาโร นาม กพพิงกาพาโร

ชื่อว่า อาหาร ได้แก่ อาหารที่กระทำเป็นค่าๆ

๒. อาหารสมุฏฐานัน นาม อุปาทินัน กัมมขรูป ปจจัย ลภิตวา เหตุ

ปติฏฐาย ฐานปฺปตฺตาย โอบาย สมุฏฐาเปติ โอบุฏฐมกํ อากาสธาตุ ลหฺตา มฺหฺตา กัมมณฺณดา อุปฺปโย สันตติ จุฑฺทสวธํ รูปํ ฯ

ชื่อว่า รูป ซึ่งมีอาหารเป็นสมุฏฐาน ได้แก่ รูป ซึ่งเกิดแก่กรรม มีใจครองและรูป ๑๒ อย่าง คือ

รูปที่มีโอชาเป็นที่ ๘ อันโอชาอันถึงฐานะได้ปัจจัยแล้ว ตั้งอยู่ในฐานะปัจจัยนั้นให้ตั้งขึ้นแล้ว (นับเป็น ๘)

อากาสธาตุ ๑

ลหฺตา ๑

มฺหฺตา ๑

กัมมณฺณดา ๑ [๒ รูปธาตุกัมมณฺณดา]

อุปฺปโย ๑

สันตติ ๑

๓. อาหารปจฺจยํ นาม กฬพิงฺกาโร อํหาโร อิมสฺส กายสฺส อาหาร-
ปจฺจเยน ปจฺจโยติ เอวํ วุตฺตํ จตฺตสมุฏฺฐานรูปํ

ชื่อว่า รูป มีอาหารเป็นปัจจัย ได้แก่ รูปซึ่งมีสมุฏฐาน ๔ ซึ่งท่านกล่าวไว้
อย่างนี้ว่า อาหารที่กระทำให้เป็นคำ ย่อมเป็นปัจจัยแก่กายนี้ โดยอาหารปัจจัย

๔. อาหารปจฺจย ออาหารสมุฏฺฐานํ นาม ออาหารสมุฏฺฐานรูปเปสฺส ฐานปฺปตฺตา
โอชา อญฺญํ โอชญฺฐมกํ สมุฏฺฐาเปติ

ชื่อว่า รูป มีอาหารเป็นปัจจัยมีอาหารเป็นสมุฏฐาน ได้แก่ โอชาอันถึงความ
ตั้งอยู่ในรูป ซึ่งมีอาหารเป็นสมุฏฐาน ย่อมยังโอชาเป็นที่ ๔ อันอื่นได้ตั้งขึ้น

ตฺตฺราปี โอชา อญฺญนฺติ เอวํ หสฺ ทฺวาทสฺวาเร ปวตฺติ มญฺเฏติ

โอชา แม้ในรูปนั้น ย่อมยังรูปอื่นมีโอชาเป็นที่ ๔ ให้ตั้งขึ้น โอชา ย่อมสืบต่อ
ความเป็นไปตลอดวาร ๑๐ หรือ ๑๒ อย่างนี้ด้วยประการนั้น

เอกทิวสํ ปรีกฺขตฺตาหาโร สตฺตาหฺมปี อฺปตฺตมฺเภติ

อาหารที่บริโภคในวันหนึ่ง ยังค้างจนไปได้ ๗ วัน ฯ

ทิจฺพา ปน โอชา เอกมาสํ เทวมาสมฺปี อฺปตฺตมฺเภติ มาตรา ปรีกฺข-
ตฺตาหาโรปี ทารกสฺส สรีรํ สริตฺวา รูปํ สมุฏฺฐาเปติ

ส่วนโอชาที่เป็นทิจย ย่อมค้างจนได้เดือน ๑ บ้าง ๒ เดือนบ้าง ฯ แม้อาหารที่
มารดาบริโภคแล้ว แผ่ซ่านไปทั่วสรีระของทารก ย่อมยังรูปให้ตั้งขึ้น ฯ

สรีเร มตฺตบิฑฺดาหาโรปี รูปํ สมุฏฺฐาเปติ ฯ

แม้อาหารที่ตามร่างกาย ก็ยังรูปให้ตั้งขึ้น ฯ

กมฺมชาหาโร อฺปาทินฺนกาหาโร นาม ฯ

อาหารที่เกิดแต่กรรม ชื่อว่าอาหารที่มีใจครอง ฯ

โสปี ฐานปฺปตฺโต รูปํ สมุฏฺฐาเปติ

แม้อาหารนั้นถึงฐานแล้ว ย่อมยังรูปให้ตั้งขึ้น

ตตถ ในวิภาคนั้น พึงทราบอธิบายดังต่อไปนี้

๑. อุตฺต นาม จตุสมฺมูฏฐานา เตโชธาตุ

ชื่อว่าธาตุ ก็ได้แก่เตโชธาตุ มีสมฺมูฏฐาน ๔ ฯ

อณฺุหฺลฺลฺล สีสฺลฺลฺลฺล เหวํ ปณฺเส หุฬฺพิโธ โหติ ฯ

ก็ธาตุมี ๒ อย่าง คือธาตุร้อน ธาตุหนาว ฯ

๒. อุตฺตสมฺมูฏฐานํ นาม จตุสมฺมูฏฐานโน อุตฺต อฺปาทินฺนํ ปจฺจยํ อภิตฺวา
ฐานปฺปตฺโต สรีเร รูปํ สมฺมูฏฐาเปติ ฯ

ชื่อว่ารูป มีธาตุเป็นสมฺมูฏฐาน ได้แก่ธาตุมีสมฺมูฏฐาน ๔ ได้ปัจจัยมีใจครองถึง
ตำแหน่งแล้ว ย่อมยังรูปให้ตั้งขึ้นในสรีระ ฯ

ตํ ปณฺเณรสฺวิธํ โหติ

รูปซึ่งมีธาตุเป็นสมฺมูฏฐานมี ๑๕ อย่าง คือ

สัททฺทวนกะ (นับเป็น ๔)

อากาศธาตุ ๑

ลหฺธาตุ ๑

มฺหฺธาตุ ๑

กัมมัญญฺธาตุ ๑

อฺปจฺยะ ๑

สันตติ ๑

๓. อุตฺตปจฺจยํ นาม อุตฺต จตุสมฺมูฏฐานิกฺรูปานํ ปวตฺติยา จ วินาสสฺส จ
ปจฺจโย โหติ

ชื่อว่ารูปมีธาตุเป็นปัจจัย ได้แก่ ธาตุเป็นปัจจัยแห่งความเป็นปัจจัย และความ
ฉิบหายแห่งรูปซึ่งมีสมฺมูฏฐาน ๔

๔. อุตฺตปจฺจยอุตฺตสมฺมูฏฐานํ นาม อุตฺตสมฺมูฏฐานา เตโชธาตุ ฐานปฺปตฺตา
อณฺุณฺโณ โอบฏฐมํ สมฺมูฏฐาเปติ ตตฺราปํ โอบา อณฺุณฺนติ เหวํ ทิมฺมํ อทฺธานํ
อนฺุปาทินฺนํ ปกฺเข จิตฺวาปํ อุตฺตสมฺมูฏฐานํ ปวตฺติเยว ฯ

ชื่อว่ารูปมีอตุเป็นปัจจัย มีอตุเป็นสมุฏฐาน ได้แก่ เตโชธาตุที่มีอตุเป็นสมุฏฐาน ถึงฐิติขณะแล้ว ย่อมยังรูปมีโอชาเป็นที่ ๘ อันให้ตั้งขึ้น แม้ในรูปนั้น อตุย่อมยังรูปซึ่งมี โอชาเป็นที่ ๘ อันอื่นให้ตั้งขึ้น ซึ่งมีอตุเป็นสมุฏฐานแม้ดำรงอยู่ ในฝ่ายที่ไม่มีใจครองสัน กาลนานถึงปานนี้ ก็ยังคงเป็นไปอยู่ ฯ

๕. อุตปัจจย อาหารสมุฏฐาน นาม อุตสมุฏฐานา ฐานปฏิตา โอชา อญณโ โอบฏฐมกั สมุฏฐาเปติ ตตฺรารปี โอชา อญณนฺติ เอวํ ทส ทฺวาทสวาร ปวตฺติโย มญฺเฏติ

ชื่อว่ารูปซึ่งมีอตุเป็นปัจจัย มีอาหารเป็นสมุฏฐานนั้น ได้แก่ โอชาที่มีอตุเป็น สมุฏฐานถึงฐิติขณะแล้ว ย่อมยังรูปมีโอชาเป็นที่ ๘ อันให้ตั้งขึ้น ฯ แม้ในรูปนั้น โอชา ยังรูปอื่นซึ่งมีโอชาเป็นที่ ๘ ให้ตั้งขึ้น โอชาย่อมสืบต่อความเป็นใน ๑๐ คราว หรือ ๑๒ คราว ด้วยอาการอย่างนี้

ตตฺรารปี อตุ อุตสมุฏฐานานํ ขนโก หุตฺวา ปัจจโย โหติ

ในวิภาคนั้น อตุนี้ ย่อมเป็นปัจจัยหนุนให้ รูปซึ่งมีอตุเป็นสมุฏฐานเกิดขึ้น เสด้านํ นิสฺสยอติวิคตฺวเสนาติ เอวํ อตุขรฺปสฺส นิพฺพตฺติ ปสฺสิตพฺพา บัณฑิตพึงความบังเกิดแห่งรูปเกิดแต่อตุอย่างนี้ ด้วยประการฉะนี้ ฯ

เอวํ हि รฺปสฺส นิพฺพตฺติ ปสฺสนฺโต กาเลน รฺปํ สมฺมสฺสตี นาม ฯ

ก็เมื่อพระโยคีเห็นความบังเกิดแห่งรูปอย่างนี้ ชื่อว่าย่นพิจารณารูปโดยกาล ฯ

[ความบังเกิดแห่งอรูป]

ยถา จ รฺปํ สมฺมสฺสนฺเตน รฺปสฺส เอวํ อรูปํ สมฺมสฺสนฺเตนาปี อรูปสฺส นิพฺพตฺติ ปสฺสิตพฺพา ฯ

ก็พระโยคีผู้ย่นพิจารณารูป พึงเห็นความบังเกิดแห่งรูปฉนใด แม้เมื่อย่นพิจารณา อรูป คือนามขันธ ๔ พึงเห็นความบังเกิดแห่งอรูป คือนามขันธ ๔ ฉนั้นนั้น ฯ

สว จ โย เอกาสีติโลกียจิตฺตูปาทวเสเนว

ก็และ ความบังเกิดขึ้นแห่ง อรูปคือนามขันธ ๔ นั้น บัณฑิตพึงเห็นด้วยสามารถ แห่งจิตตูปาทฝ่ายโลกียคือ โลกียจิต ๘๑ ดวง เจตสิก ๔๒ ที่ประกอบนั่นเอง ฯ

เสวยดีห์ อย่างไร?

อิห์ หิ อรูป นาม ปริภเว อายุหิตกมวเสน ปฏิสนธิยํ ตาว เอภวนิสติ-
จิตตูปปาตูปเกห์ นิพพตติ ฯ

อธิบายว่า ชั้นชื่อว่าอรูปคือนามชั้นที่ ๔ นี้ มีจิตตูปปาต ๑๔ ประเภท ย่อม
บังเกิดขึ้นในชั้นปฏิสนธิกาล ด้วยอำนาจกรรมซึ่งสัตว์ประมวล ไว้ในภพก่อน คือชาติก่อน ฯ
นิพพตตนาภาโร ปนสสุ ปฏิจจสมุปปาตนิทเทเส วุตตนเยเนว เวทิตัพโพ ฯ
ก็การบังเกิดแห่งอรูป คือปฏิสนธิจิต ๑๔ ดวงนั้น ซึ่งมีประเภทเป็นจิตตูปปาต
๑๔ ดวงนี้ พึงทราบตามนัยที่กล่าวไว้แล้วในปฏิจจสมุปปาตนิทเทสนั้นแล ฯ

ตเทว ปฏิสนธิจิตตสส อนนฺตรจิตโต ปฏฺฐาย ภวฺควเสน อายุห-
ปริโยสานํ จุตฺวาเสน ฯ

ปฏิสนธิจิต ๑๔ นั้น คือ

อุเปกขาสันตึรณจิต ๒ ดวง

มหาวิปากจิต ๘ ดวง

มหัคคตวิปากจิต ๔ ดวง รวมเป็น ๑๔ ดวง

จำเดิมแต่จิตเป็นลำดับแห่งปฏิสนธิจิต ก็ย่อมเกิดด้วยสามารถเป็นภวังคจิต ใน
ที่สุดแห่งกรรมประมวลอายุ ย่อมเกิดด้วยสามารถเป็นจิต ฯ

ยิ ตตฺถ กามาวจรํ ตํ จสุ ทวารสํ พลฺวามฺมณํ ตทารมฺมณวเสน

ในบรรดาจิตตูปปาต ๑๔ ดวงเหล่านั้น ดวงใดเป็นฝ่ายกามาพจร ดวงนั้นย่อม
บังเกิด ด้วยสามารถเป็นตทารมฺมณ ในอารมณ์ที่มีกำลังในทวารทั้ง ๖ ฯ

[จักขุทวารวิถิ]

ปวตฺเต ปน อสมฺภินฺนตฺตา จักขุสฺส อาปากคตฺตา รูปานํ อาโลกสนฺนิสฺสิตํ
มนสิการเหตุกํ จักขุวิญญานํ นิพพตติ สทฺธิ สมฺปยุตฺตธมฺเมหิ ฯ

ก็เพราะเหตุว่าจิต ๑๔ ประเภทนั้น ไม่เจือปนกันในปวัตติกาล จักขุวิญญาน
มีนสิการเป็นเหตุ อาศัยแสงสว่างแห่งรูปทั้งหลาย เพราะมาแล้วสู่คลองแห่งจักขุพร้อมกับ
สัมปยุตตธรรม คือสัพพसारณเจตสิก ๗ ดวง ฯ

จกขุปฺปสาทสฺส ทิ จิตฺติกฺขณเณ จิตฺติปฺปคฺคเมว รูปํ จกขุํ มฏฺเฐติ ฯ

จริงอยู่ รูป คือรูปารมณีสี่ต่าง ๆ ถือความตั้งมั่น ในขณะที่ตั้งอยู่แห่งจักขุประสาท
เท่านั้น ย่อมกระทบตา ฯ

ตสฺมิ มฏฺเฐติ ทฺวิกฺขตฺตํ ภวํคํ อุปฺปชฺชติวา นิรุชฺฌติ ฯ

เมื่อตานั้น อันรูปารมณีสี่ต่าง ๆ กระทบแล้ว ภวํคจิตเกิด ๒ ครั้ง แล้วดับ
ไป ฯ

ตโต ตสฺมิเหว อารมฺมเณ กิริยมโนธาตฺ อวชฺชนกิจจํ สาธยมานา
อุปฺปชฺชติ ฯ

แต่นั้น กิริยามโนธาตุ คือปัญญาทวาราวชชนจิต ย่อมยังอวชชนกิจให้สำเร็จ
เกิดในรูปารมณีนั่นแหละ ฯ

ตทณฺบุตรํ ตทฺเหว รูปํ สมฺปสฺสमानํ กุสลวิปากํ วา อกุสลวิปากํ วา
จกขุวิญญาณํ ฯ

ลำดับนั้น จักขุวิญญาณฝ่ายกุสลวิปากก็ตาม ฝ่ายอกุสลวิปากก็ตาม เห็นรูปซึ่ง
รูปนั้นนั่นแหละ เกิดขึ้นอยู่ ฯ

ตโต ตทฺเหว รูปํ สมฺปฏฺิจฺจมานา วิปากมโนธาตฺ ฯ

แต่นั้น วิปากมโนธาตุคืออุเบกขาสัมปฏิจจน อุเบกขาของรับรู้ปารมณีนั่นอยู่
เกิดขึ้นอยู่ ฯ

ตโต ตทฺเหว รูปํ สนฺติริยมานา วิปากาเหตุกมโนวิญญาณธาตฺ ฯ

แต่นั้น มโนวิญญาณธาตุที่เป็นวิปากอเหตุก คือสันติริยจิต ๓ ไตร่ตรอง
รูปารมณีนั่นนั่นแหละเกิดขึ้นอยู่

ตโต ตทฺเหว รูปํ วฏฺฐาปยมานา กิริยาเหตุกมโนวิญญาณธาตฺ ฯ

แต่นั้น มโนวิญญาณธาตุที่เป็นกิริยาอเหตุกะ คือมโนทวาราวชชนที่สทรรค
ด้วยอุเบกขากำหนดตัดสินรูปารมณีนั่นนั่นแหละ เกิดขึ้นอยู่ ฯ

ตโต ปริ กามาวจรกุศลกุสลกิริยจิตฺเตสุ เอกํ วา อุปเพกขาสหคตาเหตุ-
กจิตฺตํ ปณฺจ สตฺตํ วา ชวฺวานํ ๑

เบื้องหน้าแต่นั้น ในบรรดากุศลจิต อกุศลจิต กิริยาจิตฝ่ายกามาพจร อเหตุกจิต
ที่สหระด้วยอุปกขาตวง ๑ หรือว่าชววนจิต ๕ ตวง หรือ ๗ ตวง ย่อมเกิดขึ้น ๑

ตโต กามาวจรจิตฺตานํ เอกาทสสุ ตทารมฺมณจิตฺเตสุ ชวฺวานรूपํ ชงฺกณฺญิ
ตทารมฺมณนฺติ

แต่นั้น ตทารมฺมณจิต ๑๑ ตวง คือ สันตฺรณจิต ๓ มหาวิปากจิต ๘ รวมเป็น
๑๑ ตวง ตวงใดตวงหนึ่ง ซึ่งสมควรแก่ชวณะแห่งกามาพจรทั้งหลาย ย่อมเกิดขึ้น ๑

เอสํ นโย เสสฺสทวารेषํ ๑

แม้ในทวารที่เหลือ มีโสตทวารเป็นต้น ก็พึงทราบตามนัยนี้ ๑

มโนทวารเ ปน นทคฺคจิตฺตานํ อุปฺปชฺชนฺติ

ส่วนในมโนทวาร แม้มหัคคจิต ๒๗ ตวง ก็ย่อมเกิด ๑

เอวํ จสุ ทวารेषु อรูปสฺส นินฺพตฺติ ปสฺสตีพฺพา

บัณฑิตพึงเห็น ความบังเกิดแห่งอรูป คือนามขันธ์ ๔ ในทวารทั้ง ๖ อย่างที่ว่า

มาน ๑

เอวํ हि อรูปสฺส นินฺพตฺติ ปสฺสนฺโต กาเลน รูปํ สมฺมสฺสตี นาม ๑

ก็พระโยคีเมื่อเห็นความบังเกิดแห่งอรูป คือ นามขันธ์ ๔ ชื่อว่าย่อมยืนยันพิจารณา

อรูป คือนามขันธ์ ๔ โดยกาล ๑

เอโก พระโยคีบางรูป เอวํ กาเลน รูปํ กาเลน อรูปํ สมฺมสฺสตี

แม้พิจารณาอรูป คือรูปขันธ์ โดยกาล

พิจารณาอรูป คือนามขันธ์ ๔ โดยกาล อย่างนี้

ติลภณฺณํ อาโรเปตฺวา อนุกฺกเมน ปฏิปชฺชมาโน

ยกขึ้นสู่ไตรลักษณ์ ปฏิบัติอยู่โดยลำดับ

ปญฺญาภาวนํ สมฺปาเทติ

ย่อมยังปฏิบัติภาวนาให้สำเร็จ ๑

อุปโร รูปสตุตทกอุปสตุตทกเสณิ ทิลกษณิ อาโรเปตวา สังขาริ สมมุติ ฯ
 ยังพระโยคีอีกรูปหนึ่ง ยกขึ้นสู่ไตรลักษณ์แล้ว ย่อมพิจารณาสังขารทั้งหลาย
 ด้วยสามารถหมวด ๗ แห่งรูปขันธ์ หมวด ๗ แห่งอรูปคือนามขันธ์ ๕

[ยกรูปสู่ไตรลักษณ์โดยอาการ ๗]

ตตถ ในหมวด ๗ แห่งรูป และหมวด ๗ แห่งอรูปนั้น

อิเมหิ อากาเรหิ อาโรเปตวา สมมุสนโต

พระโยคีเมื่อพิจารณา ยกขึ้นโดยอาการเหล่านี้ คือ

๑. อาทานนิกุเบปนโต ด้วยการยึดถือ และการปล่อยวาง
๒. วโยทุพฺพตฺตคฺคมโต โดยการถึงความสิ้นไปแห่งความเจริญแห่งวัย
๓. อาหารมยโต โดยสำเร็จแต่อาหาร
๔. อุตฺตมยโต โดยสำเร็จแต่ฤดู
๕. กมฺมมยโต โดยเกิดแต่กรรม
๖. จิตฺตสมฺภูฏาณโต โดยมีจิตเป็นสมภูฏาน
๗. ธมฺมตารุปโต โดยรูปธรรมดา

รูปสตุตทกเสณิ อาโรเปตวา สมมุติ นาม ฯ

ชื่อว่า ย่อมยกขึ้น ย่นพิจารณา ด้วยสามารถ หมวด ๗ แห่งรูป

เตนาหุ โปราณา

เหตุนี้ ท่านโบราณจารย์จึงกล่าวไว้ว่า

อาทานนิกุเบปนโต

วโยทุพฺพตฺตคฺคมโต

อาหารโต จ อุตฺตมยโต

กมฺมมยโต จาปี จิตฺตโต

ธมฺมตารุปโต สตฺต

วิตุฏฺฐาเรน วิปฺสฺสตีติ

พระโยคี ย่อมเห็นแจ้งโดยพิสดาร โดยอาการ ๗ อย่างนี้ คือ

๑. อาทานนิกุเบปนโต

โดยการยึดและการปล่อยวาง

๒. วโยทุพฺพตฺตคฺคมโต

โดยถึงความสิ้นไป แห่งความเจริญด้วยวัย

๓. อาหารโต โดยอาหาร

๔. อุตโต โดยฤดู

๕. กัมมโต โดยกรรม

๖. จิตโต โดยจิต

๗. ธมมตารูปโต โดยรูปธรรมตา

[อธิบายศัพท์ในคถา]

[๑. โดยยิด และ การปล่อยวาง]

ตตฺถ ในบรรดา ๗ อย่างเหล่านั้น

อาทานนฺติ ปฏิสนฺธิ ฯ

ชื่อว่า ยิด ได้แก่ ปฏิสนธิจิต ฯ

นิกฺเขปนฺนํ จิตฺ ฯ

ชื่อว่า ปล่อยวาง ได้แก่ จิตฺจิต ฯ

อิตฺติ โยคาวจโร อิมฺเหิ อาทานนิกฺเขเปหิ เอกํ วสฺสสํ ปริจฺฉินฺทิตฺวา

สงฺขารเรสุ ทิลกขณํ อาโรเปติ ฯ

ดังนี้ พระโยคาวจร ย่อมกำหนดตัดสิ้น ศตวรรษ คือ ๑๐๐ ปี ด้วยการยิดและ
ด้วยการปล่อยวาง ปฏิสนธิ ยิด จิต การปล่อยวางเหล่านั้น แล้วจึงยกขึ้นสู่พระไตรลักษณ์
ในสังขารทั้งหลาย ฯ

กถํ อย่างไร ?

เอตฺถนฺตเร สพฺเพ สงฺขารา อนิจฺจา ฯ

คือยกขึ้นสู่ไตรลักษณ์ว่า สังขารทุกอย่างในระหว่าง ๑๐๐ คือ ๑ ศตวรรษนี้

ไม่เที่ยง

กสฺมา เพราะเหตุไร

๑. อุปฺปาทวยปฺปวตฺติโต เพราะเป็นไปโดยสมารภที่เกิตและเสื่อม

๒. วิปริณามโต เพราะแปรปรวน

๓. ดาวกาลิกโต

เพราะเป็นไปได้เพียงชั่วคราว

๔. นิจุปฏิบัติเขปโต

เพราะขัดต่อความเที่ยง

ตสุมา ปน อุปปนา สงบรา จิตี ปาปณนติ จิตฺติ ขราย กิลมนฺติ

ก็เพราะที่สังขารทั้งหลายซึ่งเกิดแล้ว ย่อมถึงความดำรงอยู่ ในเวลาดำรงอยู่
ก็ย่อมลำบากด้วยขรา ความแก่

ขรั ปตุวา ลวสฺส ภิชฺชนติ

ครั้นถึงขราความแก่แล้ว ย่อมแตกดับเป็นแน่

ตสุมา สงฺขาร ทุกฺขา

เหตุนี้ สังขารทั้งหลาย จึงชื่อว่า เป็นทุกข์

๑. อภินฺทสมฺปตฺติบีฬนโต

เพราะบีบคั้นอยู่ทุกขณะ

๒. ทุกฺขโต

เพราะทนได้ยาก

๓. ทุกฺขมโต ทุกฺขวตฺตโต

เพราะเป็นวัตถุแห่งทุกข์ของผู้มีทุกข์

๔. สุปฺปฏิเขปโต

เพราะขัดแย้งความสุข

ตสุมา จ อุปปนา สงฺขาร จิตฺติ มา ปาปณนฺตฺถา น ปตฺตา วา มา
ขีรณฺตฺถ ขรปตฺตา มา ภิชฺชนฺตฺถ อเมสฺส ตสฺส ธาเนสฺส กสฺสจ วสวตฺติภาโว นตฺติ

อนึ่ง เพราะเหตุสังขารทั้งหลายไม่มีความเป็นไปในอำนาจแห่งใครๆ ในฐาน
๓ เหล่านี้คือ

๑. ขอสังขารทั้งหลายที่เกิดขึ้นแล้ว จงอย่าถึงความคงอยู่

๒. ที่ถึงความคงอยู่ จงอย่าแก่

๓. ถึงความแก่แล้ว จงอย่าแตก

สุญฺญตา เตเนว วสวตฺตนาภาเรน

สังขารทั้งหลาย ย่อมว่างจากอาการเป็นไปอำนาจนั้น

ตสุมา สงฺขาร อนตฺตา

เหตุนี้ สังขารทั้งหลายจึงชื่อว่าอนัตตา

๑. สุญฺญโต

เพราะว่างเปล่า

๒. อสฺสามิกโต

เพราะไม่มีเจ้าของ

๓. อวสวตฺติโต เพราะไม่เป็นไปในอำนาจ

๔. อตฺตปฏิกุเบปโต เพราะแย่งต่ออตฺตา

[๒. โดยถึงความสิ้นไปแห่งความเจริญด้วยวัย]

เอวํ อาทานนิกุเบปนวเสน วสฺสสคปริจฺฉินฺเน รูปํ ทิลกฺขณํ อารโหเปตฺวา
ตโต ปรี วโยวุฒตฺตคฺคโม อารโหเปติ ฯ

ในรูปซึ่งกำหนดด้วย ๑๐๐ ปี พระโยคีครั้นยกสู่พระไตรลักษณ์ ด้วยสามารถ
ปฏิสนธิ และจุดอย่างนั้นแล้ว เบื้องหน้าแต่นั้นไป จึงกำหนดโดยถึงความสิ้นไป ด้วยความ
เจริญด้วยวัย

ตตฺถ วโยวุฒตฺตคฺคโม นาม วยวเสน วุฑฺฒสฺส วุฑฺฒิตสฺส รูปสฺส
อตฺตงฺคโม ฯ

การถึงความสิ้นไปแห่งรูป ซึ่งเจริญเติบโตแล้ว ด้วยสามารถวัย ชื่อว่า การถึง
ความสิ้นไปแห่งความเจริญด้วยวัย ฯ

ตสฺส วเสน ทิลกฺขณํ อารโหเปตฺติ อตฺโต ฯ

อธิบายว่า ยกขึ้นสู่ไตรลักษณ์ ด้วยอำนาจแห่งอันพึงความสิ้นไปแห่งความ
เจริญวัยนั้น ฯ

กถํ อย่างไร ?

โถ ตเมว วสฺสสคํ ตีฬิ เวยฺหิ ปริจฺฉินฺนํ ฯ

คือพระโยคินั้น ทำการกำหนดรูปนั้นนั้นแล สิ้น ๑๐๐ ปี โดยวัยทั้ง ๓ คือ
ปฐมวัย

มัชฌิมวัย

ปัจฉิมวัย

ตตฺถ อาทิตฺเต เตตฺเตสฺส วสฺसानิ ปฐมวโย นาม ฯ

ในวัยทั้ง ๓ นั้น ๓๓ ปีข้างต้น จัดเป็น ปฐมวัย ฯ

ตโต จตฺตตฺเตสฺส มัชฌิมวโย นาม ฯ

๓๔ ปีต่อ่นั้นไป จัดเป็น มัชฌิมวัย

ตโต เตตฺติส ปจฺฉิมวโย นาม

๓๓ ปีต่อนั้นไป จัดเป็น ปัจฉิมวัย ฯ

อิติ อิมฺหิ ตฺหิ วเยหิ ปรีจฉินฺทิตฺวา ติลกฺขณํ อาโรเปติ

พระโยคีกำหนดโดยวัยทั้ง ๓ อย่างนี้ ดังพรรณนามานี้ ยกขึ้นสู่ไตรลักษณ์ว่า

[ปฐมวัย]

ปฐมวเยน ปวตฺตรูปํ มชฺฌิมวํ อปฺปตฺวา ตตฺถ นีรुพฺผติ

รูปเป็นไปในปฐมวัย ยังไม่ถึงมัชฌิมวัย ก็ดับเสียในปฐมวัยนั้นนั่นเอง

ตสฺมา ตํ อนิจฺจํ

เหตุนี้ รูปซึ่งเป็นไปในปฐมวัยนั้น จึงจัดว่าไม่เที่ยง

ยถา นิจฺจํ ตํ ทุกฺขํ ยํ ทุกฺขํ ตทฺหนฺตฺตา

สิ่งใดไม่เที่ยง สิ่งนั้นจึงจัดว่าเป็นทุกข์ สิ่งใดเป็นทุกข์ สิ่งนั้นจึงจัดว่าเป็นอนัตตา

มชฺฌิมวเย ปวตฺตรูปมฺปิ ปจฺฉิมวํ อปฺปตฺวา ตตฺถ นีรุพฺผติ

แม้รูปที่เป็นไปในมัชฌิมวัย ก็ดับเสียในมัชฌิมวัยนั้นนั่นแหละ

ตสฺมา ตมฺปิ อนิจฺจํ ทุกฺขมฺหนฺตฺตา

เหตุนี้ แม้รูปไปในมัชฌิมวัยนั้น จึงจัดว่าไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นอนัตตา ฯ

ปจฺฉิมวเย เตตฺติส วสฺसानิ ปวตฺตรูปมฺปิ มรณโต ปรี คมนสมฺมตฺถํ

นาม นตฺถิ

แม้รูปซึ่งเป็นไปตลอด ๓๓ ปี แม้ในมัชฌิมวัย ชื่อว่า สามารถจะต่อเลยไปจาก
มรณะความตายไม่มี

ตสฺมา ตมฺปิ อนิจฺจํ ทุกฺขมฺหนฺตฺตา

เหตุนี้ แม้ที่เป็นไปในปัจฉิมวัยนั้น ไม่เที่ยงเป็นทุกข์ เป็นอนัตตา ฯ

เอวํ ปฐมายาทิวเสน วโยวทุทฺถกฺกมฺมโต ติลกฺขณํ อาโรเปตฺวา ปุณ
อิมสํ ทสนนํ ทสฺสานํ วเสน วโยวทุทฺถกฺกมฺมโค ติลกฺขณํ อาโรเปติ ฯ

พระโยคีบุคคลนั้น ยกขึ้นสู่ไตรลักษณ์โดยถึงความสิ้นไป ด้วยความเจริญวัย ด้วย
สามารถปฐมวัยเป็นต้นอย่างนี้ แล้วจึงยกขึ้นไตรลักษณ์ โดยถึงความสิ้นแห่งความเจริญด้วย
วัย ด้วยสามารถแห่งทศกะ ๑๐ เหล่านี้ คือ

๑. มันททศกะ
๒. ขิททาทศกะ
๓. วัณณทศกะ
๔. พลทศกะ
๕. ปัญญาทศกะ
๖. ทานีทศกะ
๗. ภัพการทศกะ
๘. วังกทศกะ
๙. โมฆทศกะ
๑๐. สยันทศกะ อีก

[อธิบายทศก ๑๐]

[มันททศก]

ตตถ ทสเกสุ ตาว วสฺสสทขีวินิ ปุคฺคสฺส ปฐมานิ ทส วสุสานิ
มนุททสํ นาม ฯ

ในบรรดาทศกะเหล่านั้น สำหรับบุคคลผู้เป็นอยู่ ๑๐๐ ปีก่อน ๑๐ ปีแรก
ชื่อว่า มันททศกะ แปลว่า ๑๐ ปี เป็นเด็กอ่อน

คทา หิ โส มนุโท โหติ จปฺโล กุมารโก ฯ

จริงอยู่ ในระยะ ๑๐ ปีแรกนั้น บุคคลนั้นยังเป็นเด็กน้อยอ่อนแอ กรอกแกรก
อยู่ ฯ

[ขิททาทศก]

ตโต ปฺรานิ ทส ขิททาทสํ นาม ฯ

พ้นจากนั้นไปอีก ๑๐ ปี คือในระหว่างอายุ ๑๐ ปีถึง ๒๐ ปี ชื่อว่า ขิททาทศก
แปลว่า ๑๐ ปี กำลังเล่น ฯ

ตทา หิ โส นิพุทธารติพุโล โหติ ฯ
 จริงอยู่ บุคคลนั้น ในเวลานั้น ชอบเล่นมาก

[วรรณทสกะ]

ตโต ปรานิ ทส วรรณทสกะ นาม ฯ

พ้นจากนั้นไปอีก ๑๐ ปี คือในระหว่าง ๒๐ ปีถึง ๓๐ ปี ชื่อว่า วรรณทสกะ
 แปลว่า ๒๐ ปี กำลังเปล่งปลั่ง ฯ

ตทา หิสฺส วรรณายตน์ เวปุลล์ ปาปฺพณฺติ ฯ

จริงอยู่ ในระยะนั้น ผิวพรรณของบุคคลนั้น ย่อมถึงความไพบุลย์ ฯ

[พลทสกะ]

ตโต ปรานิ ทส พลทสกะ นาม ฯ

พ้นจากนั้นไปอีก ๑๐ ปี คือในระหว่าง ๓๐ ปีถึง ๔๐ ปี ชื่อว่า พลทสกะ
 ๓๐ ปี มีกำลัง ฯ

ตทา หิสฺส พลณฺจ ถาโม จ เวปุลล์ ปาปฺพณฺติ

จริงอยู่ ในระยะนั้น กำลังและเรียวแรง คือความสามารถของเขาย่อมถึงความ
 ไพบุลย์

[บัญญาทสกะ]

ตโต ปรานิ ทส ปญฺญาทสกะ นาม ฯ

พ้นจากนั้นไปอีก ๑๐ ปี คือในระหว่าง ๔๐ ปีถึง ๕๐ ปี ชื่อว่า บัญญาทสกะ
 แปลว่า ๑๐ ปี มีปัญญา

ตทา หิสฺส ปญฺญา สุปฺปิกฺขิตฺตา โหติ

จริงอยู่ ในเวลานั้น ปัญญาของเขาประดิษฐานด้วยดี ฯ

ปกฺคิยา กิร พุทฺโธณฺสสาปี ตสฺมี กาเล อปฺปมตฺตกาปี ปญฺญา อุปฺปชฺชติ
 เฮว ฯ

ได้ยินคนมีปัญญาที่บโดยปกติ ในระยะนั้นปัญญาของเขา ยังผุดขึ้นได้อีกบ้าง
 เล็กน้อย ฯ

[หานิทสกะ]

ตโต ปราณี ทส หานิทสกะ นาม ฯ

พันจากนั้นไปอีก ๑๐ ปี คือในระหว่างอายุ ๕๐ ปีถึง ๖๐ ปี ชื่อว่าหานิทสกะ แปลว่า ๑๐ ปี กำลังเสื่อม ฯ

ตทา หิสฺส บิพฺพทวารตฺตวณฺณผลปฺปญฺญา ปรีหาณฺติ

จริงอยู่ ในระยะนั้น การชอบเล่น ๑ ผิดพรณ ๑ กำลัง ๑ ปัญญา ๑ ของเขา ย่อมเสื่อม ฯ

[บัพฺพการทสกะ]

ตโต ปราณี ทส บัพฺพการทสกะ นาม ฯ

พันจากนั้นไปอีก ๑๐ ปี คือในระหว่างอายุ ๖๐ ปีถึง ๗๐ ปี ชื่อว่าบัพฺพการทสกะ แปลว่า ๑๐ ปี กำลังค่อม ฯ

ตทา หิสฺส อตฺตภาโว ปุโรโต ภพฺภาโร โหติ ฯ

จริงอยู่ อัตตภาพของเขา ในระยะนั้น ย่อมค่อมไปข้างหน้า ฯ

[วังกทสกะ]

ตโต ปราณี ทส วังกทสกะ นาม ฯ

พันจากนั้นไปอีก ๑๐ ปี คือในระหว่าง ๗๐ ปีถึง ๘๐ ปี ชื่อว่า วังกทสกะ แปลว่า ๑๐ ปี กำลังงอ ฯ

ตทา หิสฺส อตฺตภาโว นงฺคฺลโกฏฺฐิ วีย วรฺโก โหติ

จริงอยู่ อัตตภาพของเขา ในระยะนั้น ย่อมงอดุจหางไถ ฯ

[โมฆุทสกะ]

ตโต ปราณี ทส โมฆุทสกะ นาม ฯ

พันจากนั้นไปอีก ๑๐ ปี คือตั้งแต่ ๘๐ ปีถึง ๙๐ ปี ชื่อว่าโมฆุทสกะ แปลว่า ๑๐ พันเพื่อน

ตทา หิ โส โมฆุโห โหติ กตํ กตํ ปมฺมุสฺสติ

จริงอยู่ ในระยะนั้นเขาย่อมพันเพื่อน คือหลงลิ้มสิ่งๆ ทำแล้ว ฯ

[สยบทสกะ]

ตโต ปรานิ ทส สยบทสกะ นาม ฯ
 พ้นจากนั้นไปอีก ๑๐ ปี คือในระหว่างอายุ ๕๐ ปีถึง ๑๐๐ ปี ชื่อว่าสยบทสกะ
 แปลว่า ๑๐ ปี นอน

วสฺสสฺสโก ทิ สยบทสฺสโก ว โหติ ฯ
 จริงอยู่ คนอายุ ๑๐๐ ปี เป็นผู้มากด้วยการนอน ฯ

[ยกทสกะขึ้นสู่ไตรลักษณ์]

ตตฺราขํ โยคี เอเตสํ ทสกันํ วเสน วโยวฑฺฒตฺตคฺคโม ติลกฺขณํ อารโเปติ
 อิติ ปฏิสฺสณจกฺกบติ

ในขั้นนั้น พระโยคิน ย่อมสำเหนียกดังนี้ เพื่อยกขึ้นสู่พระไตรลักษณ์ โดยถึง
 ความสิ้นไปแห่งความเจริญวัย ด้วยสามารถแห่งทสกะเหล่านี้

ติลกฺขณํ อารโเปติ ย่อมยกขึ้นสู่พระไตรลักษณ์ว่า

ปฐมทสเก ปวตฺตรูปํ ทุตฺติยทสกํ อปฺปตฺวา ตตฺเตว นิริขฺณติ

รูปซึ่งเป็นไปในทสกะที่ ๑ ยังไม่ถึงทสกะที่ ๒ ก็ดับเสียในทสกะที่ ๑ นั้นเอง

ตสฺมา ตํ อนิจฺจํ ทุกฺกมฺมตฺตา

เหตุนี้ รูปนั้น จึงจัดว่าไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นอนัตตา ฯ

ทุตฺติยทสเก.....นวมทสเก ปวตฺตรูปํ ทสมทสกํ อปฺปตฺวา ตตฺเตว

นิริขฺณติ

รูปซึ่งเป็นไปในทสกะที่ ๒.....รูปซึ่งเป็นไปในทสกะที่ ๙ ยังไม่ทันถึง
 ทสกะที่ ๑๐ ก็ดับเสียในทสกะที่ ๙ นั้นเอง เพราะฉะนั้น รูปจึงชื่อว่าไม่เที่ยง เป็นทุกข์
 เป็นอนัตตา

ทสมทสเก ปวตฺตรูปํ ปุนฺหฺวกํ อปฺปตฺวา อีเชว นิริขฺณติ

รูปซึ่งเป็นไปในทสกะที่ ๑๐ ย่อมไม่ถึงภพใหม่ ย่อมดับสิ้นในทสกะที่ ๑๐ นั้นเอง

ตสฺมา ตมปี อนิจฺจํ ทุกขมนตฺตา
 เพราะฉะนั้น รูปนั้น จึงเป็นอนิจจัง ทุกขัง อนัตตา
 เอวํ ทสฺสทกฺวเสณ วโยวทุทตฺตคฺคมโต ติลกฺขณํ อาริเปตฺวา
 พระโยคาวจร ครั้นยกขึ้นสู่พระไตรลักษณ์ โดยความสิ้นไปแห่งความเจริญวัย
 ทสฺสกะ ๑๐ อย่าง^๕

ปฺน ตเทว วสฺสสํ ปณฺจปณฺจวสฺสวเสณ วีสติ โภฏฺฐาเส กตฺวา
 วโยวทุทตฺตคฺคมโต ติลกฺขณํ อาริเปติ ฯ

จึงยกขึ้นสู่พระไตรลักษณ์ โดยถึงความสิ้นไปแห่งรูปเจริญวัย โดยแบ่ง ๑๐๐
 นั้นนั้นแหละ เป็น ๒๐ ตอน ด้วยสามารถตอนละ ๕ ปีอีก ๖

กถิ อย่างไรว ?

โส หิ อิติ ปฏฺฐิสถกฺกฺขณํ คือพระโยคินั้น ย่อมสำเหนียกตั้งเห็นว่า

ปฐิเม ปณฺจปณฺจเก ปวตฺตรูปํ ทุติยํ ปณฺจปณฺจกํ อปฺปตฺวา ตตฺถเว นิรฺขณฺติ
 รูปซึ่งเป็นไปใน ๕ ปีตอนที่ ๑ ยังไม่ทันถึง ๕ ปีตอนที่ ๒ ย่อมดับใน ๕ ปีต้น

นั่นเอง ฯ

ตสฺมา ตมปี อนิจฺจํ ทุกขมนตฺตา
 เหตุนี้ รูปนั้น จึงว่าไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นอนัตตา
 ทุติเย วสฺสปณฺจเก ปวตฺตรูปํ ตติยํ.....
 รูปซึ่งเป็นไปใน ๕ ปีตอนที่ ๒ ยังไม่ทันถึงปี ๕ ตอนที่ ๓.....รูปซึ่งเป็น
 ไปใน ๕ ปี เอกุณวีสติเม วสฺสปณฺจเก ปวตฺตรูปํ รูปซึ่งเป็นไปใน ๕ ปี ตอนที่ ๑๔
 วีสติมํ วสฺสปณฺจกํ อปฺปตฺวา ตตฺถเว นิรฺขณฺติ
 ยังไม่ทันถึง ๕ ปีตอนที่ ๒๐ ก็ดับเสียใน ๕ ปีตอนที่ ๒๐ นั้นนั่นเอง เหตุนี้
 รูปนั้น จึงชื่อว่า เป็นอนิจจัง ทุกขัง อนัตตา

วีสติเม วสฺสปณฺจเก ปวตฺตรูปํ มรณโต ปรี คมนสมตฺถํ นาม นตฺถิ

รูปที่เป็นไปใน ๕ ปีตอนที่ ๒๐ ชื่อว่าสามารถจะไปเลยความตายไปไม่มี เหตุ
 นี้ รูปนั้น จึงชื่อว่า เป็นอนิจจัง ทุกขัง อนัตตา

เอว วิสติโกฏฐาสวเสน วโยทุมตคคโมติ คิลกขณฺ อโรเปติฯ ปุณ
ปญจวิสติ โกฏฐาสเ กตฺวา จตฺตุนํ จตฺตุนํ วสฺसानํ วเสน อโรเปติฯ

พระโยคีครั้นยกขึ้นไปสู่ไตรลักษณ์ โดยถึงความสิ้นไปแห่งความเจริญวัย
ด้วยสามารถแบ่งส่วน ๒๐ อย่างนี้ แล้วจึงขึ้นด้วยสามารถที่แบ่งเป็น ๒๕ ส่วน ๆ ละ ๔ ปี
อีก ฯ

ตถา เตตฺเตสฺส โกฏฐาสเ กตฺวา คิลกขณฺ คิลกขณฺ วสฺसानํ วเสน
ยกขึ้นด้วยสามารถที่แบ่งเป็น ๓๓ ส่วน ส่วนละ ๓ ปี ฯ

ปญฺณาส โกฏฐาสเ กตฺวา ทวินํ ทวินํ วสฺसानํ วเสน
และยกขึ้นด้วยสามารถที่แบ่งเป็น ๕๐ ส่วน ส่วนละ ๒ ปี

สคฺ โกฏฐาสเ กตฺวา เอเกกฺวสฺสวเสน
และยกขึ้นด้วยสามารถที่แบ่งเป็น ๑๐๐ ส่วน ส่วนละ ๑ ปี ฯ

ตโต เอเกกฺวสฺสํ ตโย โกฏฐาสเ กตฺวา
แต่นั้น จึงแบ่งปีหนึ่ง ๆ ออกเป็น ๓ ส่วน ฯ

วสฺसानเหมนตคิมฺเหสุ ตีสุ อุตฺตฺสฺ เอเกกฺกตฺวเสน ตสฺมี วโยทุมตคคมฺรฺเป
คิลกขณฺ อโรเปติ ฯ

แล้วจึงยกขึ้นสู่พระไตรลักษณ์ ในรูปที่ถึงความสิ้นไปแห่งความเจริญวัยนั้น
ด้วยสามารถที่แยกเป็นฤดู ใน ๓ ฤดู คือฤดูฝน ฤดูหนาว ฤดูร้อน

กถิ อย่างไร ?

วสฺसानเ จตฺมาสํ ปวตฺตรูปํ เหมนตํ อปฺปตฺวา ตตฺเถว นิรฺหุทํ
คือกำหนดว่า รูปที่เป็นไป ๔ เดือน ในฤดูฝนยังไม่ทันถึงฤดูหนาว ก็ดับแล้ว
ในฤดูฝนนั่นเอง

เหมนเต ปวตฺตรูปํ คิมํ อปฺปตฺวา ตตฺเถว นิรฺหุทํ

รูปที่เป็นไปในฤดูหนาว ยังไม่ทันถึงฤดูร้อนก็ดับแล้วในฤดูหนาวนั่นเอง

คิมเห ปวดตรูป ปุน วสฺสํ อปฺปตฺวา ตตฺถเว นิรุทํ
 รูปที่เป็นไปในฤดูร้อน ยังไม่ทันถึงฤดูฝนก็ดับแล้วในฤดูร้อนนั่นเอง
 ตสฺมา ตํ อนิจฺจํ ทุกฺขมนตฺตา
 เหตุนี้ รูปนั้น จึงจัดว่าไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นอนัตตา ฉะนั้นแล ฯ

[แบ่งบิ๊ออกเป็น ๖ ส่วน]

เอวํ อารโหเปตฺวา ปุน เอกํ วสฺสํ จ โภจฺจาเส กตฺวา เอวํ ตสฺมี
 วโรวุตตตฺถคฺคฺมรฺเป คิลกฺขณํ อารโหเปติ ฯ

พระโยคีตรัสยกขึ้นอย่างนี้แล้ว จึงแบ่งบิ๊หนึ่งออกเป็น ๖ ส่วน ๖ ฤดู อีกแล้ว
 ยกขึ้นสู่ไตรลักษณ์ ในรูปที่ถึงความสิ้นไปแห่งความเจริญยนั้น อย่างนี้ว่า

วสฺสํ เหวมาสํ ปวดตรูปํ สรทํ อปฺปตฺวา ตตฺถเว นิรุทํ
 รูปที่เป็นไปสิ้น ๒ เดือน ในวัสสันตฤดูยังไม่ทันถึงสรทฤดู ก็ดับแล้วในวัสสันต
 ฤดูนั่นเอง

สรทํ ปวดตรูปํ เหมนตํ

รูปที่เป็นไปสิ้น ๒ เดือนในสรทฤดู

เหมนเต ปวดตรูปํ สิริรํ

รูปที่เป็นไปในเหมนตฤดู

สิริเร ปวดตรูปํ วสฺสํ

รูปซึ่งเป็นไปในสิริรฤดู ยังไม่ทันถึงวัสสันตฤดู

วสฺสํเต ปวดตรูปํ คิมทํ

รูปซึ่งเป็นไปในวัสสันตฤดู ยังไม่ทันถึงคิมทฤดู

คิมเห ปวดตรูปํ ปุนวสฺสํ อปฺปตฺวา ตตฺถเว นิรุทํ

รูปที่เป็นไปในคิมทฤดู ยังไม่ทันถึงวัสสันตฤดูอีก ก็ดับแล้วในคิมทฤดูนั่นเอง

ตสฺมา อนิจฺจํ ทุกฺขํ อนตฺตา

เหตุนี้ รูปนั้น จึงจัดว่าไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นอนัตตา

[กาฬปักข์ และ ชุณห์ปักข์]

เอวี่ อาโรเปตวา ตโต กาฬชุลหฺวเสน

พระโยคีครั้นยกขึ้นอย่างนั้นแล้ว แต่นั้น

ติลกฺขณํ อาโรเปติ

จึงยกขึ้นสู่พระไตรลักษณ์ ด้วยสามารถแห่งกาฬปักข์ และชุลหฺปักข์ว่า

กาฬ ปวตฺตรูปํ ชุณห์ อปฺปควา ตตฺถเว นิรุทฺธํ

รูปซึ่งเป็นไปในกาฬปักข์ ยังไม่ทันถึงชุลหฺปักข์ก็ดับในกาฬปักข์นั่นเอง

ชุณห์ ปวตฺตรูปํ กาฬํ อปฺปควา ตตฺถเว นิรุทฺธํ

รูปซึ่งเป็นไปชุลหฺปักข์ ยังไม่ทันถึงกาฬปักข์ ก็ดับแล้วในชุลหฺปักข์นั่นเอง

ตสฺมา อนิจฺจํ ทุกฺขมนตฺตา

เพราะฉะนั้น รูปนั้นจึงจัดเป็นอนิจจัง ทุกขัง อนัตตา

[กลางคืน และกลางวัน]

ตโต รตฺติณทิวเวเสน ติลกฺขณํ อาโรเปติ ฯ

ต่อแต่นั้น จึงยกขึ้นสู่พระไตรลักษณ์ ด้วยสามารถกลางคืนและกลางวันว่า

รตฺติ ปวตฺตรูปํ ทิวสํ อปฺปควา ตตฺถเว นิรุทฺธํ

รูปที่เป็นไปในเวลากลางคืน ยังไม่ทันถึงกลางวัน ก็ดับแล้วในกลางคืนนั่นเอง

ทิวสํ ปวตฺตรูปมฺปิ รตฺติ อปฺปควา ตตฺถเว นิรุทฺธํ

แม้รูปซึ่งเป็นไปในเวลากลางวัน ยังไม่ทันถึงเวลากลางคืน ก็ดับแล้วในกลางวัน

นั่นเอง

ตสฺมา อนิจฺจํ ทุกฺขมนตฺตา

เหตุนี้ รูปนั้น จึงจัดว่าเป็นอนิจจัง เป็นทุกข์ เป็นอนัตตา

[กลางคืนและกลางวันแบ่งเป็น ๖ ส่วน]

ตโต ตเถว รตฺติณาทิว ปุพฺพพฺพทาทิวเวเสน จ โภฏฐาเส กตฺวา ติลกฺขณํ

อาโรเปติ ฯ

ต่อจากนั้น จึงแบ่งกลางคืน และกลางวันนั้นแลออกเป็น ๖ ส่วน ด้วยสามารถ

แบ่งเวลาเข้าเป็นต้น แล้วจึงยกขึ้นสู่พระไตรลักษณ์ว่า

บุพพณฺเฑ ปวตฺตรูปํ มหฺมณฺโห อปฺปตฺวา.....

รูปซึ่งเป็นไปในเวลาเช้า ยังไม่ทันถึงเวลาเที่ยงก็ดับแล้วในเวลาเช้านั้นเอง

มหฺมณฺเฑ ปวตฺตรูปํ สายณฺโห.....

รูปซึ่งเป็นไปในเวลาเที่ยง ยังไม่ทันถึงเวลาเย็น ก็ดับแล้วในเวลาเที่ยงนั้นเอง

สายณฺเฑ ปวตฺตรูปํ ปฐมยามํ.....

รูปที่เป็นไปในเวลาเย็น ยังไม่ทันปฐมยามก็แล้ว ในเวลาเย็นนั้นเอง

ปฐมยามเฑ ปวตฺตรูปํ มหฺมณฺยามํ.....

รูปที่เป็นไปในปฐมยาม ยังไม่ทันถึงมัชฌิมยาม ก็ดับแล้วปฐมยามนั้นเอง

มหฺมณฺยามเฑ ปวตฺตรูปํ ปจฺจิมยามํ อปฺปตฺวา ตตฺถเว นิริหฺตํ

รูปที่เป็นไปในมัชฌิมยาม ยังไม่ทันถึงปัจฉิมยาม ก็ดับแล้วในมัชฌิมยามนั้นเอง

ตสฺมา อนิจฺจํ ทุกฺขมทนฺตาคิ

เหตุนี้ รูปนั้น รูปนั้น จึงจัดว่าไม่เที่ยงเป็นทุกข์ เป็นอนัตตา ฉะนั้นแล

อิริยาบถน้อย ๖ คือ

๑. อภิกุคม เวลาที่ก้าวหน้า

๒. ปฏิกุคม เวลาที่ถอยหลัง

๓. อาโรกน เวลาที่แลดู

๔. วิโลกน เวลาที่เหลียวดู

๕. สมฺมุชฺชน เวลาที่งอเข้า

๖. ปสารณ เวลาที่เหยียดออก

แล้ว อาโรเปตฺวา ปุณฺ คตฺถมึเวยํ รูปเฑ อภิกุคม, ปฏิกุคม, อาโรกน, วิโลกน, สมฺมุชฺชน, ปสารณ, วเสน ติลกฺขณํ อาโรเปติ ฯ

พระโยคีครั้นยกขึ้นอย่างนั้นแล้ว จึงยกขึ้นสู่ทพระไตรลักษณ์ ในรูปนั้นนั้นแล อีกด้วย สามารถที่ก้าวหน้า ๑ ที่ถอยหลัง ๑ ที่แลดู ๑ ที่เหลียวดู ๑ ที่งอเข้า ๑ ที่เหยียดออก ๑ ว่า

๑. อภิกุณเ ปวตุรูป ปฏิกุณเ อุปปตฺวา ตตฺถ นิริหํ
รูปที่เป็นในเวลาก้าวหน้า ยังไม่ทันถึงเวลาที่ถอยหลังก็ดับแล้วในเวลาที่กำลังก้าวหน้า
นั่นเอง

๒. ปฏิกุณเ ปวตุรูป อาโลกนํ
รูปซึ่งเป็นไปในเวลาที่ถอยหลัง ยังถึงเวลาที่แลดู ก็ดับแล้วในเวลาที่จะถอยหลัง
นั่นเอง

๓. อาโลกเน ปวตุรูป วิโลกนํ
รูปที่เป็นไปในเวลาที่แลดู ยังไม่ถึงเวลาที่เหลียวดู ก็ดับแล้วเวลาที่แลดูนั่นเอง
๔. วิโลกเน ปวตุรูป สมฺปยุชนํ
รูปซึ่งเป็นในเวลาที่จะเหลียวดู ยังมีทันถึงเวลาที่อเข้า ก็ดับแล้วในเวลาที่จะเหลียวดู
นั่นเอง

๕. สมฺมิชฺชเน ปวตุรูป ปสารณํ อุปปตฺวา ตตฺถ นิริหณติ
รูปที่เป็นไปในเวลาที่จะอเข้า ยังไม่ทันถึงเวลาเหยียดออก ก็ย่อมดับในเวลาที่จะอเข้า
นั่นเอง

๖. ปสารณ ปวตุรูป ตตฺถ นิริหณติ
รูปซึ่งเป็นไปในเวลาเหยียดออก ก็ย่อมดับในเวลาเหยียดออกนั่นเอง
ตสฺมา อนิจฺจํ ทุกฺขํ อนตฺตา
เหตุนี้ รูปนั้น จึงชื่อว่าอนิจจัง ทุกขัง อนัตตา

[แบ่งระยะที่อย่างเท่าคราวหนึ่งให้เป็น ๖ ส่วน]

๑. ตโต เอกปทวารํ อุตฺตรณ, อติหฺรณ, วิติหฺรณ, โวสุสฺสขณ, สมนิกฺขเปณ,
สนฺนิรุมฺภณ วเสน ๑ โภจฺจุสเสกโรติ ฯ

แต่นั้น จึงแบ่งชั่วระยะที่อย่างเท่าคราวหนึ่งให้เป็น ๖ ส่วน ด้วยสามารถ

๑. อุตฺตรณ เวลาที่ยก

๒. อติหฺรณ เวลาที่กำลัง

๓. วิถีพรรณ เวลาที่เบี่ยง

๔. โวสสขชน เวลาที่ทอดลง

๕. สนุกเขปน เวลาที่วาง

๖. สนุกรมณ เวลาที่กดแนบ

ตลอด ใน ๖ วิธีนั้น

[อุทธรณ ยก]

อุทธรณ นาม ปาทสส ภูมิโต อุกขิปน์ ฯ

การยกเท้าจากพื้น ชื่อว่า ยก ฯ

[อุติพรรณ ก้าว]

อุติพรรณ นาม ปุโรโต พรรณ ฯ

การก้าวไปข้างหน้า ชื่อว่า ก้าว ฯ

[วิถีพรรณ เบี่ยง]

วิถีพรรณ นาม ขาณุกณฏกัทธิมาติอาทิสฺส กิณฺณจิเทว ทิสฺวา อิติ จิตฺ จ
ปาทสสจรรณํ ฯ

การที่พบบ ต่อ, หนาม, งู เป็นต้น อย่างใดอย่างหนึ่ง แล้วเบี่ยงเท้า ไป
ข้างโน้น ข้างนี้ชื่อว่า เบี่ยง ฯ

[โวสสขชน ทอดลง]

โวสสขชน นาม ปาทสส เทญฺหา โอโรหนํ ฯ

การที่ทอดเท้าลงล่าง ชื่อว่าทอดลง ฯ

[สนุกเขปน วาง]

สนุกเขปน นาม ปฐวิตฺเต จปนํ ฯ

การที่ต้งลงบนพื้นดิน ชื่อว่า วาง ฯ

[สำนักรมณ กคแนบ]

สนธิ์รุมภณ นาม ปาหุพุทธธกเถ ปาหุสส ปฐวียา สทฺธิ อภินิปฺปิฬํ ฯ
การที่กตเทาลง กับแผ่นดิน ในเวลาจะยกเท้าขึ้นอีก ชื่อว่า กตแนบ ฯ

[๓๓๓]

[อทธารณ]

ตตฺถ อหฺสรณํ ปฐฺวีธาคฺคํ อาโปธาคฺคํ เทวธาคฺคํ โอมคฺคํ โหนคฺคํ
มณฺหา อิตฺรา เทว อธิมคฺคํ โหนคฺคํ พลวตฺติโย ฯ

ในอาคาร ๖ เหล่านั้น ในเวลาพัก ชาติทั้ง ๒ คือ ปฐวีธาตุ ๑ อาโปธาตุ ๑ มีเพียงเล็กน้อย ๗ ฝ่ายธาตุอีก ๒ อย่าง คือ เตโชธาตุ ๑ วาโยธาตุ ๑ มีประมาณมากมาย ๗

[อติพรรณ - วิจิพรรณ]

คณา อัครณวคทรณส ๙

ในเวลาก้าวและเบี่ยงก็เช่นกันกับในเวลายก ฯ

[โวตสพน]

วอสสขุเน เตโธธาตุ วาโยธาตุติ เทว ธาตุโย โอมตุตา โพนติ
มนทา อิตรา เทว อธิมคตา โพนติ พลวติโย ฯ

ในเวลาทอดลง ชาติทั้ง ๒ คือ เตโชชาติ ๑ วาโยชาติ ๑ มีเพียงเล็กน้อย ส่วนชาติทั้ง ๒ พวกนี้ คือ ปฐวีชาติ และอาโปชาติ มีประมาณมากมาย ๆ

[สนธิกเขปน - สนธิรมกน]

คดา สนนิกุเขปนสนนนิรมกเนส ๑

ในเวลาว่างและกำหนดแนบ ก็เช่นกันกับเวลาทอดลง ฯ

ខេរ្យ ឧ ក្បាច្ចាសេ កត្វា គេតំ វសេន គតំ វិយោតុតតុត្វបេ តិលក្កបណំ
 ខាត្រុបេតិ ។

พระโยคีแบ่งให้เป็น ๖ ส่วน อย่างนั้นแล้วจึงยกขึ้นสู่พระไตรลักษณ์ ในรูปที่
ถึงความสิ้นไปแห่งความเจริญยั้งนี้ ด้วยสามารถแห่งส่วนเหล่านั้น ฯ

กถ์ อย่างไร ?

โส อติ ปฏิสณฺณิกขติ

คือเธอย่อมสำเหนียกรู้อย่างนี้ว่า

ยา จ อุทฺธรณเ ปวตฺตา ธาตุโย ตานิ จ ตหฺปาหาयरूपานิ

ก็ธาตุเป็นไปในเวลาแยกก็ดี รูปอิงธาตุเหล่านั้นก็ดี

สพฺเพ เต ธมฺมา อติหรณํ อปฺปควา เอตฺถเนว นิรุชฺฌนฺติ

เหล่านั้นทั้งหมด ยังมีทันถึงเวลาที่ก้าวย่อมดับในเวลาที่ยกนั่นเอง

ตสฺมา อนิจฺจา ทุกฺขา อนตฺตา

เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่าไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นอนัตตา ฯ

ตถา อติหรณเ ปวตฺตา วิติหรณํ

อนึ่ง ธาตุเป็นไปในขณะก้าวก็ดี รูปที่อาศัยธาตุเหล่านั้นก็ดี ทั้งหมดยังไม่ทันถึงเวลาที่เบี่ยง

วิติหรณเ ปวตฺตา โวสุสฺสขํ

ธาตุที่เป็นไปในเวลาเบี่ยงก็ดี รูปอิงอาศัยธาตุเหล่านั้นก็ดีทั้งหมด ยังไม่ทันถึงเวลาที่ทอดลง

โวลฺลสฺสขเ ปวตฺตา สन्नิกฺเขปนํ

ธาตุที่เป็นไปในเวลาทอดลงก็ดี รูปที่อิงอาศัยรูปเหล่านั้นก็ดี ทั้งหมดยังมีทันถึงเวลาว่าง

สन्नิกฺเขปนเ ปวตฺตา สन्निरุชฺฌนํ อปฺปควา เอตฺถเนว นิรุชฺฌนฺติ

ธาตุที่เป็นไปในเวลาว่างก็ดี รูปที่อาศัยเป็นรูปเหล่านั้นก็ดี ทั้งหมดยังมีทันถึงเวลาที่กดแนบ ย่อมดับในเวลาที่ว่างนั่นเอง

อติ ตตฺถ ตตฺถ อปฺปปฺนฺนา อิตฺรํ อิตฺรํ โภฏฺฐาสํ อปฺปควา ตตฺถ ตตฺถเนว ปพฺพปพฺพํ สนฺธิสนฺธิ โหติโหติ หุตฺวา ตตฺถกปฺปาเล ปกฺขิตฺตติลา วีย ฅฏฺฏฏายนฺตา สงฺขารรา ภิขฺขนฺติ

ธาตุคือสังขารทั้งหลาย ที่เกิดขึ้นในอริยาบถนั้น ๆ ดังที่ว่ามานี้ ยังไม่ทันถึงส่วนต่อ ๆ ไป คือเป็นข้อ ๆ เป็นต่อ ๆ เป็นตอน ๆ ในส่วนแห่งอริยาบถนั้น ๆ ก็แตกสลายไป ดุจดังงา ที่เขาใส่ในกระเบื้องร้อนแตกดังเปาะเปื้ออยู่ฉะนั้น

ตสุมา อนิจจา อนิจจตา ทุกขา

เหตุนี้ จึงชื่อว่าไม่เที่ยง เพราะไม่เที่ยงจึงจัดว่าเป็นทุกข์ จิฉ ลี

ทุกขตฺตา อนตฺตาติ

เพราะเป็นทุกข์ จึงจัดว่าเป็นอนัตตา ฉะนี้แล

[เห็นแจ้งสังขารเป็นข้อ ๆ]

ตสุเสว ปทพพทคเต สงฺขารเ วิปัสสโต รูปสมมุตฺตํ สุมํ โหติ ฯ

การย่นพิจารณารูป ของพระโยคินั้น ผู้เห็นแจ้งซึ่งสังขาร ซึ่งเป็นไปเป็นข้อ ๆ
อย่างนี้เป็นคุณชาติละเอียด ฯ

สุมมุตเต จ ปนสฺส อิทํ โอปนุมนํ ฯ

ก็และในความที่การพิจารณารูปนั้น เป็นคุณละเอียด มีอุปมาดังต่อไปนี้

เอโก กิร ทารุณญกาทิสฺส กตปริจโย อทฺธิฏฐปฺพุพปทีโป ปุจจนต
วาสิโก นครมคมฺม อนฺตรปาณเ ชลมานํ ปทีโป ทิสฺวา เอกํ ปุริสํ ปุจฺฉิ อมฺโก
กีนฺนาเมตฺถ เอวํ มนฺนาปนฺติ

ได้ยินว่าชายผู้หนึ่งเป็นชาวบ้านนอก ทำความคุ้นเคย แต่ในคบไม้ คบหญ้า
เป็นต้น ไม่เคยเห็นตะเกียง มาสู่เมืองเห็นตะเกียงสว่างแจ่มอยู่ในกลางตลาด จึงถามชาย
คนหนึ่งว่า คุณขอรับนี้ชื่อว่าอะไร อย่างนี้น่าชอบใจจริงดังนี้

ตเมनํ โส อาท อิทเมตฺถ มนฺนํ ปทีโป นามสฺส เตลลฺลฺลฺลฺลฺลฺลฺลฺลฺลฺลฺลฺลฺลฺลฺล
จ คตมคฺโคปปีสฺส น ปณฺณายิสฺสณฺตีติ ฯ

ชายผู้ถูกถามนั้นจึงพูดกับเขาว่า น่าจะชอบใจอะไรในตะเกียงนี้ ชื่อว่าตะเกียงนี้
แม้ทางที่มันลามไป โดยความสิ้นไปแห่งน้ำมัน และสิ้นไปแห่งไส้ จักไม่ปรากฏ ฯ

ตมฺเณว เอมมาท อิทํ โอฟาริกํ อิมิสฺสา ทิ วฏฺฐิยา อนุปฺพุเพน
ทฺยฺหมานาย ตติยภาเค ตติยภาเค ชาลา อิตฺติรํ ปเทสํ อปฺปตฺวา ว นิรุชฺชิสฺสตีติ ฯ

ชายอื่นจึงท้วงชายที่พูดนั้นอย่างนี้ว่า อันการไม่ปรากฏแห่งประทีปโดยความ
สิ้นไปแห่งไส้และน้ำมันนี้ ยังจัดว่าหายเพราะเมื่อไส้ตะเกียงนี้ไหม้อยู่ โดยลำดับ เปลวไฟ
ในภาคที่ ๓ ๆ ยังมีทันถึงส่วนต่อไปก็จะดับ ฯ

คตมญเญ โอมมาห อิทมบี โอฟาริก อิมิสสา หิ

องคุลจคุณตเร อหณงคุลทพงคุณตเร ตนตุมหิ ตนตุมหิ อंसุมหิ อंसุมหิ
ขาลา อิตริตร อंस อปปตวาว นิรุขณิสสุติ อंस ปน มุณจิจวา น สกกา ขาล
ปณญาเปคฺคฺติ ฯ

ชายอื่นค้ำชายน้อยกว่า แม้ก็จัดว่าหายาบ เพราะว่าเปลวไฟในระหว่าง
อังคุลีหนึ่ง ๆ

เปลวไฟระหว่างกิ่งอังคุลีหนึ่ง ๆ

เปลวไฟในเส้นด้ายหนึ่ง ๆ

เปลวไฟในใยเส้นด้ายหนึ่ง ๆ

ยังไม่ทันถึงใยเส้นด้ายหนึ่ง ๆ อีกก็จักดับตะเกียง ประทีป พันใยเส้นด้าย
ไปแล้วนั้น ไม่อาจจะยังเปลวให้ปรากฏได้ ฯ

ตตถ ในข้อนี้มีเปรียบเทียบดังนี้

๑. เตลภขเณ วฏฺฐิกขเณ จ ปทีปสฺส คตมคฺคโอบี น ปณฺณายิสฺสตีติ
ปฺริสฺสสฺส ฌาณํ วีย โยคิโน อาทานนิกฺขเปนโต วสฺสสฺสเตน ปฺริจฉินฺนรูเป ติลกฺขณา-
โรปนํ ฯ

การยกขึ้นสู่พระไตรลักษณ์ ในรูปกำหนดโดย ๑๐๐ ปี โดยปฏิสนธิและจุติ
ของพระโยคี เปรียบดูการที่บุรุษทราบว่ แม้ทางลามาไปแห่งประทีป โดยสิ้นน้ำมันและ
สิ้นไส้ จักไม่ปรากฏ ฯ

๒ วฏฺฐิยา ตติยภาเค ตติยภาเค ขาลา อิตริตร ปเทสํ อปปตฺทว
นิรุขณิสฺสตีติ ปฺริสฺสสฺส ฌาณํ วีย โยคิโน วสฺสสฺสสฺส ตติยตติยโกฏฐาสปฺริจฉินฺเน
วโวทุพฺพตฺถคฺคมรฺรูเป ติลกฺขณาโรปนํ ฯ

การยกขึ้นสู่พระไตรลักษณ์ ในรูปที่ถึงความสิ้นไปแห่งความเจริญวัย ซึ่งกำหนด
ตัดโดยส่วนที่ ๓ ที่ ๓ แห่ง ๑๐๐ ปี ของพระโยคี เปรียบดูการที่บุรุษทราบว่ เปลวไฟ
ในส่วนที่ ๓ ที่ ๓ แห่งไส้ถึงส่วนต่อ ๆ ไป ก็จักดับ ฯ

๓. องค์อุบลคุนทร ขำลา อิตริตร อปฺปตฺวา ว นิรุณิสฺสตีติ ปฺริสฺส
ณามํ วิย โยคิโน ทสฺสสฺส, ปณฺจสฺส, จตฺตสฺส, ติวสฺส, ทิวสฺส, เอกสฺส,
ปฺริจฺฉินเน รุเป คิลกฺขณาโรปนํ ฯ

การยกขึ้นสู่พระไตรลักษณ์ ในรูปที่กำหนดตัดเป็น ๑๐ ปี ๕ ปี ๔ ปี ๓ ปี ๒ ปี
๑ ปี ของพระโยคี เปรียบดูการที่บุรุษทราบว่า เปลวไฟในระหว่างองค์หนึ่ง ๆ ยังไม่
ลามถึงส่วนต่อ ๆ ไปก็จักดับ ฯ

๔. อพฺพมฺกุลลอปฺพมฺกุลลนฺตเร ขำลา อิตริตร อปฺปตฺวา ว นิรุณิสฺสตีติ ปฺริสฺส
ณามํ วิย โยคิโน เอกกอสฺสเสน เอกํ วสฺสํ ติธา ฉธา จ วิภยิตฺวา
จตฺตมาสทฺวิมาสปฺริจฺฉินเน รุเป คิลกฺขณาโรปนํ

การยกขึ้นสู่พระไตรลักษณ์ ในรูปซึ่งจำแนก ปี ๑ ออกเป็น ๓ ส่วนและ ๖ ส่วน
กำหนดเป็น ๔ และ ๒ เดือน ด้วยสามารถดูหนึ่ง ๆ ของพระโยคีเปรียบดูการที่บุรุษ
ทราบว่า เปลวไฟที่ไ้ระหว่างกิ่งอังกฐี ๆ ยังไม่ทันอังกฐีต่อ ๆ ไปก็จักดับ

๕. ตณฺฑมฺหิ ตณฺฑมฺหิ ขำลา อิตริตร อปฺปตฺวา ว นิรุณิสฺสตีติ ปฺริสฺส
ณามํ วิย โยคิโน กาสฺสขุณฺหวเสน สตฺตฺตฺนทิวสเสน จ เอกํ รตฺตฺตฺนทิว จ โภกฺกฺจฺจาเส
กตฺวา ปุพฺพพณฺหาพิวเสน จ ปฺริจฺฉินเน รุเป คิลกฺขณาโรปนํ ฯ

การที่พระโยคียกขึ้นสู่พระไตรลักษณ์ในรูปที่กำหนดด้วยสามารท ภาพบักษและ
ซุณหบักษกัถิ ในรูปซึ่งกำหนดด้วยสามารทเวลากลางคืน และกลางวันกัถิ ในรูปซึ่งกำหนด
ด้วยเวลาเช้าเป็นต้น โดยแบ่งคืนและวันหนึ่งออกเป็น ๖ ส่วนกัถิ เปรียบดูการที่บุรุษ
ทราบว่า เปลวไฟในแต่ละเส้นด้าย ยังมีทันถึงเส้นด้ายต่อ ๆ ไปก็จักดับ ฯ

๖. อํสุมฺหิ อํสุมฺหิ ขำลา อิตริตร อปฺปตฺวา ว นิรุณิสฺสตีติ ปฺริสฺส
ณามํ วิย โยคิโน อภิกฺกมาทิวสเสน เจว อุตฺตฺรณาทิสฺส จ เอกกโภกฺกฺจฺจาสวเสน
ปฺริจฺฉินเน รุเป คิลกฺขณาโรปนนฺติ ฯ

การยกขึ้นสู่พระไตรลักษณ์ ในรูปที่กำหนดด้วยอิริยาบถมีการก้าวหน้า เป็นต้น
กัถิด้วยสามารทส่วนหนึ่ง ๆ ในบรรดาอิริยาบถมีการยกเท้า เป็นต้น ของพระโยคีดูการที่
บุรุษรู้ว่า เปลวไฟ ที่โยเส้นด้าย ยังมีทันถึงโยเส้นด้ายต่อไป ก็จักดับ ฯ

โส เอว นานากาเรหิ วโยทุตตุดคฺมรูปํ ติลกฺขณํ อาโรเปตฺวา ปุณ
ตฺเหว รูปํ วิสงฺขริตฺวา อาหารมยาหิเวสนํ จตฺตาริ โกฏฺฐาเสกิตฺวา เอกกโกฏฺฐาเส
ติลกฺขณํ อาโรเปติ ฯ

พระโยคินั้น ครั้นยกขึ้นสู่พระไตรลักษณ์ในรูปถึงความสิ้นไปแห่งความเจริญ
ด้วยวัย โดยอาการต่าง ๆ อย่างนั้นแล้ว จึงแยกรูปนั้นแหละ จักเป็น ๖ ส่วน ด้วยสามารถ
อาหารมยรูปเป็นต้นอีก แล้วยกขึ้นสู่พระไตรลักษณ์ในส่วนหนึ่ง ฯ

[อาหารมยรูป]

ตฺตฺรสฺส อาหารมยรูปํ สาทสฺสทิวเสน ปากฺกํ โหติ ฯ

ในรูป ๔ อย่างนั้น รูปที่สำเร็จด้วยอาหาร ย่อมปรากฏแก่พระโยคินั้น ด้วย
สามารถ หิว, และอิม, ฯ

[เวลาหิว]

ฉาตกาเล สมฺภูจิตฺตํ หิ ปรตํ โหติ กิลนํ ฌามขานฺนํโก วีย
องฺคารปฺลิจฺยํ นิสินฺกาโก วีย จ ทพฺพณฺณํ ทสฺสณฺณํ จิตฺตํ ฯ

จริงอยู่ รูปที่ตั้งขึ้นในเวลาหิว ย่อมทรุดโทรม อิดโรย มีผิวพรรณชুবชื้น มี
ทรวดทรงขีเเห่ จุกถูกไฟสุม และกาเกาะแฝงอยู่ที่กระเข้ถ่าน ฯ

[เวลาอิม]

สุทฺธิกาเล สมฺภูจิตฺตํ ธาตํ ปิณฺณํ มหฺมํ สนิทํ ผสฺสณฺณํ โหติ ฯ

รูปที่ตั้งขึ้นในเวลาอิม เป็นรูปที่ถูกปัจจัยอุ่มธารไว้เต็มเต่ง ละเอียดละมัย มีผัสส
อ่อนนุ่ม ฯ

โส ตํ ปรีคฺคเหตฺวา เอวํ คตฺต ติลกฺขณํ อาโรเปติ ฯ

พระโยคินั้น จึงกำหนดรูปนั้นแล้วยกขึ้นสู่พระไตรลักษณ์ ในรูปนั้น อย่างนั้นว่า
ฉาตกาเล ปวตฺตฺตํ สุทฺธิกาลํ อปฺปตฺวา เอตฺถเว นิรุชฺฌติ สุทฺธิกาเล
สมฺภูจิตฺตมฺปิ ฉาตกาเล อปฺปตฺวา เอตฺถเว นิรุชฺฌติ

รูปที่เป็นไปในเวลาหิว ยังไม่ถึงเวลาอิมย่อมดับในเวลาหิวนี้เอง แม้รูปที่เป็น
ไปในเวลาอิม ยังไม่ทันถึงเวลาหิว ก็ย่อมดับในเวลาอิมนี้เอง

[อดมยรป]

[กัมมขรูป]

[จักขุทวาร]

จริงอยู่ ในจักขุทวาร มีรูป ๕๔ รูป คือ กัมมชรูป ๓๐ คือ

ด้วยสามารถ จักขุทสกกลาง ๑

กายทสกกลาง ๑

ภาวทสกกลาง ๑

และรูปที่อุปถัมภ์รูปเหล่านั้น ซึ่งมีฤดู จิต และอาหารเป็นสมุฏฐาน ยังมี

อีก ๒๔ ๖

ตถา โสตมานชีวหาทวารุ

ในทวารคือ โสตะ มานะ ชีวหา ก็เหมือนอย่างนั้น คือเหมือนกับจักขุทวาร ๖

[กายทวาร]

กายทวาร กายภาวทสกกลาง เจว อุดสมุฏฐานาทิวเสน จ จตุจตุตาสี ๖

ในกายทวาร มีรูป ๔๔ ด้วยสามารถ

กายทสกกลาง

และภาวทสกกลาง และสามารถรูปมีฤดูเป็นสมุฏฐาน เป็นต้น

[มโนทวาร]

มโนทวาร หทยตถุ กายภาวทสกกลาง เจว อุดสมุฏฐานาทิวเสน จ

จตุปณณาสเมว ๖

ในมโนทวาร คงมี ๔๔ รูป เหมือนกัน

ด้วยสามารถแห่ง หทยตถุทสกกลาง ๑

กายทสกกลาง ๑

ภาวทสกกลาง ๑

และสามารถรูป มีรูป มีฤดูเป็นสมุฏฐาน เป็นต้น ๖

[กำหนดรูปทั้งหมด]

โส สพพมบี คัม รูป ปรีคเหตุวา เอว ตถุ ทิลกขณ อาริเปติ ๖

พระโยคินั้น กำหนดรูปนั้นแม้ทั้งหมด ยกขึ้นสู่พระไตรลักษณ์ในรูปนั้น อย่างนั้นว่า

จักขุทวาร ปวตุตรูป โสตทวาร อปปตวา เอตถเว นิรุณติ

รูปที่เป็นไปในจักขุทวาร ยังไม่ถึงโสตทวาร ย่อมดับเสียในจักขุทวารนั่นเอง

โสททวาร ปวดตุรูป ฆานทวาร
 รูปที่เป็นไปในโสททวาร ยังไม่ทันถึงฆานทวาร

ฆานทวาร ปวดตุรูป ขิวหาทวาร
 รูปที่เป็นไปในฆานทวาร ยังไม่ทันถึงขิวหาทวาร

ขิวหาทวาร ปวดตุรูป กายทวาร
 รูปซึ่งเป็นไปในขิวหาทวาร ยังไม่ทันถึงกายทวาร

กายทวาร ปวดตุรูป มโนทวาร อปุปฺผา เอตุเถว นิรุณฺติ
 รูปซึ่งเป็นไปกายทวาร ยังไม่ทันถึงมโนทวาร กัดบเสียในกายทวารนี้เอง

ตสฺมา ตํ อนิจฺจํ ทุกฺขํ อนตฺตา

เพราะฉะนั้น รูปนั้นจึงจัดว่าเป็นอนิจจัง เป็นทุกข์ เป็นอนัตตา ฯ

[จิตตรูป]

จิตตสมฺภูฏานํ รูปํ โสมนสฺสิตํ โทมนสฺสิตํ วเสน ปากฺกํ โหติ ฯ

รูปซึ่งมีจิตเป็นสมภูฏาน ย่อมปรากฏด้วยสามารถที่ถึงโสมนัสและโทมนัส ฯ

โสมนสฺสิตกาเล อูปฺปนํ ํ หิ รูปํ สนิทฺธํ มุทุ ปิณฺฑํ ผสฺสวณฺตํ โหติ ฯ

รูปที่บังเกิดในเวลาถึงโสมนัส เป็นรูปสนิท นุ่มนวล เป่งปลั่ง มีผัสสอ่อน ฯ

โทมนสฺสิตกาเล อูปฺปนํ ํ ชตฺตํ กิลนฺตํ ทฬฺพณฺณํ โหติ ฯ

รูปที่เกิดในเวลาถึงโทมนัส ย่อมเหี่ยวแห้ง เสื่อมทรน มีผิวพรรณขรุขระ ฯ

โส ตํ ปรีคฺคเหตฺวา เหวํ ตตฺถ คิลกฺขณํ อาโรเปติ

พระโยคินั้น กำหนดรูปนั้นซึ่งมีจิตเป็นสมภูฏานนั้นแล้ว จึงยกขึ้นสู่พระไตร-
 ลक्षणในรูปนั้นอย่างนี้ว่า

โสมนสฺสิตกาเล ปวดตุรูปํ โทมนสฺสิตํ กาลํ อปฺปคฺวา เอตุเถว นิรุณฺติ

รูปที่เป็นไปในเวลาถึงโสมนัส ยังมีทันถึงเวลาที่ถึงโทมนัส ย่อมดับเสียในเวลา
 ที่ถึงโสมนสนนี้เอง

โหมนส์สติกาละ ปวตุครูปั โสมนส์สติกาลั อปปตวา เอตุเถว นิรุชฌติ
รูปซึ่งเป็นไปในเวลาที่ถึงโหมนส์ ยังมีทันถึงเวลาที่ถึงโสมนส์ ก็ย่อมดับเสียใน
เวลาที่ถึงโหมนส์นั่นเอง

ตสฺมา ตมปี อนิจฺฉํ ทุกฺขํ อนตฺตา
เหตุนั้น แม้รูปนั้นจึงจัดว่า ไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นอนัตตา
ตสฺสวํ จิตฺตสมฺภูตํ รูปํ ปรีคฺคเหตฺวา ตตฺถ ติลกฺขณํ อวโรปยโต
เมื่อพระโยคินั้น กำหนดรูปซึ่งมีจิตเป็นสมภูฐานแล้วยกขึ้นสู่พระไตรลักษณ์ใน
รูปนั้นอย่างนี้

อยมตฺโต ปากฺโก โหติ
ความนี้ ย่อมปรากฏว่า

๑. ขีวิตํ อตฺตกาโวเจ สฺสทกฺขา จ เกวลา เอกจิตฺต สมายตฺตา ลหุโส
วตฺตเต ขโม ๑

ชีวิตและอัตตภาพ สุขและทุกข์ทั้งมวลประกอบกันเสมอด้วยจิตดวงเดียว ขณะ
ย่อมเป็นไปพลัน ๑

๒. จุลฺลาสีติสหฺสฺสานิ กปฺปํ ติญฺจฺจนฺติ เย เมรุ น เตว เตปิ ติญฺจฺจนฺติ
หฺวีหิ จิตฺเตหิ สโมทิตา ๑

พวกเทพเหล่าใด ตั้งอยู่ชั่ว ๘ หมื่น ๔ พันกัป แม้เทพเหล่านั้นประกอบด้วย
จิต ๒ ดวง ตั้งอยู่หามิได้ ๑

๓. เย นิรุทฺธา มรณนฺตสฺส ติญฺจฺจฺมานสฺส วา อิทฺ สหฺเพว สทิสฺสา ขนฺธํ
คฺคา อปฺปฏิสฺสนฺธิเก ๑

ขันธของสัตว์ผู้ตาย หรือขันธของสัตว์ผู้ดำรงอยู่ในโลกนี้ ที่ดับแล้วทั้งหมดเป็น
เช่นเดียวกัน ไปแล้วหาปฏิสนธิมิได้ ๑

๔. อนนฺตฺรา จ เย ภคฺคา เย จ ภคฺคา อนนาคเต ตทฺนตฺรา นิรุทฺธานํ
เวสฺมํ นตฺถิ ลกฺขณํ ๑

ขันธที่ดับแล้วในอดีต และขันธที่ดับแล้วในอนาคต และขันธที่ดับแล้วใน
ปัจจุบันไม่มีแปลกกัน ในลักษณะ ๑

๕. อนิพพุตเตน น ชาโต ปจฺจุปปนฺเนน ชีวติ จิตฺตงฺกา มโต
โลกิ ปณฺณตฺติ ปรมตฺติยา ฯ

สัตว์ชื่อว่าไม่เกิด เพราะจิตยังไม่เกิดชื่อว่าเป็นอยู่ เพราะจิตกำลังเกิด สัตว์โลก
ชื่อว่า ตายแล้ว เพราะจิตดับ (แม้เมื่อเป็นเช่นนั้น) นี่เป็นบัญญัติทางปรมัตถ์ ฯ

๖. อนิธานคตา ภคฺคา ปุณฺโฆ นตฺถิ อนาคเต นิพพุตฺตา เยปี ติฏฺฐนฺติ
อารกฺเค สาสฺสูปฺมา ฯ

ขั้นนี้เหล่าใด ดับแล้ว ไปไม่มีที่จอด ไม่มีกลุ่มก้อนในอนาคต แม้ขั้นที่เกิดมา
แล้วตั้งอยู่ ก็เปรียบเหมือนเมล็ดพันธุ์ผกาคด บนปลายเหล็กแหลม ฯ

๗. นิพพุตฺตานตฺถจ ธรรมานํ ภงฺโก เนสํ ปฺรกุขฺโต ปโลกธฺมา ติฏฺฐนฺติ
โปราณเหิ อมฺิสฺสิดา ฯ

ก็ความดับของธรรมเหล่านั้น ที่เกิดแล้วอันกรรมทำแล้วในเบื้องหน้า ฯ ธรรมชาติ
ที่ต้องบรรลัย คงที่อยู่ ไม่เจือด้วยของเก่า ฯ

๘. อทฺสฺสนโต อายนฺติ ภคฺคา คจฺจนฺตยทฺสฺสนํ วิขุปฺปาโท อากาเส
อุปฺปชฺชนฺติ วยนฺติ จาติ ฯ

สัตว์ทั้งหลาย ย่อมมาเกิด จากที่มิได้แลเห็นตายแล้วก็ไปสู่ที่ไม่แลเห็น เกิดดับ
ดุลงหนึ่งสายฟ้าแลบในกลางหาว

เอวํ อาหารมยาทีสุ ติลกฺขณํ อาโรเปตฺวา ปฺน ธรรมตารุเป ติลกฺขณํ
อาโรเปติ ฯ

พระโยคี ครั้นยกขึ้นสู่พระไตรลักษณ์ ในรูปที่สำเร็จด้วยอาหารเป็นต้น อย่างนี้
จึงยกขึ้นสู่พระไตรลักษณ์ ในรูปธรรมดาก็ ฯ

[ธรรมคารูป]

ธมฺมตารุปี นาม มหิตฺธา อนินฺทริยพฺพตฺต วิวฏฺฐกฺกปฺปโต ปฏฺฐาย
อุปฺปชฺชนฺตกรูปี ฯ

รูปที่เกิดจำเดิมแต่วิวฏฐกกลับเป็นภายนอก ไม่เนื่องด้วยอินทรี

อาทิเกท อันต่างโดยประเภท

อช	เป็นเหล็ก
โลหะ	โลหะ
ตป	ดิบูกแดง
สีส	ดิบูกดำ
สุวรรณ	ทองคำ
รชต	เงิน
มุตตา	แก้วมุกดา
มณี	แก้วมณี
เวฬุริย	แก้วไพฑูรย์
สังข	สังข์
สีลา	หยก
ปวพ	แก้วประพาพ
โลหิตงค	ทับทิม
มสารกลล	แก้วสีต่าง ๆ
ภูมิ	แผ่นดิน
ปาสาณ	แผ่นดิน
ปพพต	ภูเขา
ดิน	หญ้า
รุกข	ต้นไม้
ลตา	เครื่องมือ เป็นต้น

ชื่อว่า รูปธรรมดา ฯ

ตทสส อโสภณกราทิวเสน ปากฏ โหติ

รูปธรรมดานั้น ย่อมปรากฏแก่พระโยคินนี้ ด้วยสามารถเป็นเช่นกับหน่อต้น

อโศกเป็นต้น

อโศกกุรุ หิ อาทิตว ตนรตุคฺ โหติ

จริงอยู่ หน่อต้นอโศกเดิมที่เตียวแดงอ่อน ๆ

ตโต ทวีหตุติหฺจเยน มนรตุคฺ

ต่อไปสัก ๒ วันหรือ ๓ วัน จึงแดงพีด

ปฺน ทวีหตุติหฺจเยน มนรตุคฺ

ต่อไปอีก ๒ หรือ ๓ วัน จึงแดงเข้ม

ตโต ตรณปลลวณฺณํ

แต่นั้น มีสีเหมือนใบไม้อ่อน

ตโต ปริณคปลลวณฺณํ

แต่นั้น มีสีเหมือนใบไม้แก่

ตโต หริคปณฺณวณฺณํ

แต่นั้น มีสีเหมือนใบไม้เขียว

ตโต นิลปณฺณวณฺณํ

แต่นั้น มีสีเหมือนใบไม้ดำ

ตโต นิลปณฺณวณฺณกาลโต ปฏฺฐายี สภาวรูปสนฺตติ ออนุปฺปพฺนธาปฺมมานํ
สํวจฺจรมคฺเคน ปณฺทฺพลาสํ หุตฺวา วณฺณโต จิขฺขิตฺวา ปตฺติ ฯ

ต่อจากเวลาที่มีสีเหมือนใบไม้ดำไปก็ยังรูปสนฺตติ อันเหมือนของเดิมให้เป็นไป
เนื่องประพันธ์ พอล่วงประมาณสักปี ๑ ก็มีสีเหมือนใบไม้เหลือง ย่อมขาดจากชีวิตไป ฯ

โส คํ ปริคคเหตฺวา

พระโยคินั้น กำหนดรูปธรรมดานั้นแล้ว

เอวํ ตตฺถ ติลกฺขณํ อาโรเปตฺวา

ย่อมยกขึ้นสู่พระไตรลักษณ์ ในรูปธรรมดาน้อย่างนั้นว่า

๑. ตนรตุคฺกาลํ ปวตฺตรูปํ มนรตุคฺกาลํ อปฺปตฺวา วนํ นิรุชฺชติ

รูปที่เป็นไปในเวลาแดงอ่อน ๆ ยังไม่ทันถึงแดงพีด ก็ย่อมดับไป

๒. มนุสสุตกาเล ปวตุตฺตูปิ มนุสสุตกกาลิ.....

รูปที่เป็นไปในเวลาแดงฟืด ยังไม่ทันเวลาแดงเข้ม ก็ย่อมดับไป

๓. มนุสสุตกาเล ปวตุตฺตูปิ ตฺรณปลลววณฺณกกาลิ.....

รูปที่เป็นไปในเวลาแดงเข้ม ยังไม่ทันถึงเวลามีสีเหมือนใบไม้อ่อน ก็ย่อมดับไป

๔. ตฺรณปลลววณฺณกาเล ปวตุตฺตูปิ ปริณตปลลววณฺณกกาลิ

รูปที่เป็นไปในเวลามีสีเหมือนใบไม้อ่อน ยังมีทันถึงเวลามีสีเหมือนใบไม้แก่ ก็
ย่อมดับไป

๕. ปริณตปลลววณฺณกาเล ปวตุตฺตูปิ หริตวณฺณกกาลิ

รูปที่เป็นไปในเวลามีสีเหมือนใบไม้แก่ ยังไม่ทันถึงเวลามีสีเหมือนใบไม้เขียว
ก็ย่อมดับไปเสีย

๖. หริตวณฺณกาเล ปวตุตฺตูปิ นิลปนณฺณกกาลิ.....

รูปที่เป็นไปในเวลามีสีเหมือนใบไม้เขียว ยังมีทันถึงเวลามีสีเหมือนใบไม้ดำย่อม
ดับไป

๗. นิลปนณฺณกาเล ปวตุตฺตูปิ ปญฺฑิตฺตูปิ

รูปที่เป็นไปในเวลามีสีเหมือนใบไม้เหลืองย่อมดับไป

๘. ปญฺฑิตฺตูปิ ปวตุตฺตูปิ วนฺณโกโต จิรฺขิตฺตวา ปตฺนกาเล อปฺปตฺตวาว

นิรุชฺฌติ
รูปที่เป็นไปในเวลามีสีเหมือนใบไม้เหลือง ยังไม่ทันถึงเวลาที่ขาดจากชั่ว ย่อม
พลันดับ

ตสฺมา คํ อนิจฺฉํ ทุกฺขํ อนตฺตา

เหตุนี้ รูปนี้ จึงชื่อว่า เป็นอนิจจัง เป็นทุกข์เป็นอนัตตา ดังนี้แล้ว ย่อม
พิจารณารูปธรรมดาแม้ทั้งหมด โดยนัยนี้ ๆ

เอวํ ตาว รูปสสฺตคฺวเสณ ติลกฺขณํ อาโรเปตฺวา สงฺขารเ สมนฺสฺสตี

พระโยคี ยกขึ้นสู่พระไตรลักษณ์ ด้วยอำนาจรูป ๗ หมู่อย่างนี้ก่อน แล้ว
พิจารณาสังขารทั้งหลาย ๆ

[ยกขึ้นสู่พระไตรลักษณ์ด้วยสามารถ รูป ๗ หมู่]

ยัม ปน วุตตัม อรูปสตุตทกเวสนาติ ตตฺถ อยัม มาติกา
ก็ในคำที่ข้าพเจ้ากล่าวไว้ว่า ย่นพิจารณา ด้วยสามารถ อรูป ๗ หมู่ มีมาติกา
ดังต่อไปนี้ คือย่อมนัยพิจารณาว่า

๑. กลาปโต	โดยเพื่อน, หมวด, หมู่, มัด,
๒. สมกโต	โดยคู่
๓. ขณิกโต	โดยชั่วขณะ
๔. ปฏิปาฏิโต	โดยลำดับ
๕. ทฎฐิจจุคฺคมาฏฺเณโต	โดยเพิกถอนทฎฐิ
๖. มานสมุคฺคมาฏฺเณโต	โดยเพิกถอนมานะ
๗. นิกนฺติ ปริยาทานโต	โดยหมดห่วง

[๑. โดยเพื่อน]

ตตฺถ กลาปโตติ

ในมาติกาทั้ง ๗ นั้น มาติกาว่าโดยเพื่อน คือธรรมที่มีผัสสะเป็นที่ ๕ ชื่อว่าเพื่อน ฯ

กถํ กลาปโต สมมสฺสตีติ

ถามว่า ย่นพิจารณาโดยเพื่อน เป็นอย่างไร ?

แก้วว่า อธิกขุ อิติ ปฏิสญฺญิกขติ

คือภิกษุในพระธรรมวินัยนี้ ย่อมสำเหนียกอย่างนี้ ว่า

๑. เอ อิม เกสา อนิจฺจา ทุกฺขา อนตฺตาติ สมฺมสฺเน อูปปन्นา
ผลสฺสปัญฺจมกา ธมฺมา

ธรรมมีผัสสะเป็นที่ ๕ เหล่าใด เกิดขึ้นในเวลาที่พิจารณาย่นว่า ผม เหล่านี้
ไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นอนัตตา

๒. เอ อิม โลมา อนิจฺจา ทุกฺขา อนตฺตาติ สมฺมสฺเน อูปปन्นา
ผลสฺสปัญฺจมกา ธมฺมา

ธรรมมีผัสสะเป็นที่ ๕ เหล่าใด เกิดในเวลาที่ยพิจารณาย่นว่า ขนเหล่านี้ไม่เที่ยง
เป็นทุกข์ เป็นอนัตตา

๓. เย อิม นขา อนิจจา ทุกขา อนตตาคิ สมุสเส อุปปนฺนา
ผลสฺสปัญจมา ธมฺมา

ธรรมมีผัสสเป็นที่ ๕ เหล่าใด เกิดขึ้นในเวลาพิจารณาว่า เล็บเหล่านี้ เป็น
อนิจจัง เป็นทุกข์ เป็นอนัตตา

๔. เย อิม ทนฺตา อนิจจา ทุกขา อนตตาคิ สมุสเส อุปปนฺนา
ผลสฺสปัญจมา ธมฺมา

ธรรมมีผัสสเป็นที่ ๕ เหล่าใด เกิดขึ้นในเวลาพิจารณาว่า ฟันเหล่านี้เป็น
อนิจจัง เป็นทุกข์ เป็นอนัตตา

๕. โย อโย คฺโข อนิจฺโจ ทุกฺโข อนตตาคิ สมุสเส อุปปนฺนา
ผลสฺสปัญจมา ธมฺมา

ธรรมมีผัสสเป็นที่ ๕ ใด เกิดขึ้นในเวลาพิจารณาว่า หูทั้งสอง เป็นอนิจจัง
เป็นทุกข์เป็นอนัตตา

๖. เย อิม มํสํ อนิจฺจํ ทุกฺขํ อนตตาคิ สมุสเส อุปปนฺนา ผลส-
ปฺนฺจมา ธมฺมา

ธรรมมีผัสสเป็นที่ ๕ เหล่าใด เกิดขึ้นในเวลาพิจารณาว่า เนื้อ เป็นอนิจจัง
เป็นทุกข์ เป็นอนัตตา

๗. เย อิทํ นหารุ อนิจฺจํ ทุกฺขํ อนตตาคิ สมุสเส อุปปนฺนา ผลส-
ปฺนฺจมา ธมฺมา

ธรรมมีผัสสเป็นที่ ๕ เหล่าใด เกิดขึ้นในเวลาพิจารณาว่า เอ็น เป็นอนิจจัง
เป็นทุกข์ เป็นอนัตตา

๘. เย อิทํ อฏฺฐิ อนิจฺจํ ทุกฺขํ อนตตาคิ สมุสเส อุปปนฺนา ผลส-
ปฺนฺจมา ธมฺมา

ธรรมมีผัสสเป็นที่ ๕ เหล่าใด เกิดขึ้นในเวลาพิจารณาว่า กระดูก เป็น
อนิจจัง เป็นทุกข์ เป็นอนัตตา

๙. เย อิทํ อฏฺฐิมิณํ อนิจฺจํ ทุกฺขํ อนตฺตาติ สหฺมสฺสเน อุปฺปนฺนา
ผลฺลสฺสปลฺลยจฺมกา ธมฺมา

ธรรมมีผัสสเป็นที่ ๕ เหล่าใด เกิดขึ้นในเวลาพิจารณาว่า เยื่อในกระดูกนี้
เป็นอนิจจัง เป็นทุกข์ เป็นอนัตตา

๑๐. เย อิทํ วกฺกํ อนิจฺจํ ทุกฺขํ อนตฺตาติ สหฺมสฺสเน อุปฺปนฺนา ผลฺลส-
ปลฺลยจฺมกา ธมฺมา

ธรรมมีผัสสเป็นที่ ๕ เหล่าใด เกิดขึ้นในเวลาพิจารณาว่า ม้ามนี้ เป็นอนิจจัง
เป็นทุกข์ เป็นอนัตตา

๑๑. เย อิทํ ททฺยํ อนิจฺจํ ทุกฺขํ อนตฺตาติ สหฺมสฺสเน อุปฺปนฺนา ผลฺลส-
ปลฺลยจฺมกา ธมฺมา

ธรรมมีผัสสเป็นที่ ๕ เหล่าใด เกิดขึ้นในเวลาพิจารณาว่า หัวใจนี้ เป็น
อนิจจัง เป็นทุกข์ เป็นอนัตตา

๑๒. เย อิทํ ยกฺกํ อนิจฺจํ ทุกฺขํ อนตฺตาติ สหฺมสฺสเน อุปฺปนฺนา ผลฺลส-
ปลฺลยจฺมกา ธมฺมา

ธรรมมีผัสสเป็นที่ ๕ เหล่าใด เกิดขึ้นในเวลาพิจารณาว่า ตับนี้ เป็นอนิจจัง
เป็นทุกข์ เป็นอนัตตา

๑๓. เย อิทํ กิโสมกํ อนิจฺจํ ทุกฺขํ อนตฺตาติ สหฺมสฺสเน อุปฺปนฺนา
ผลฺลสฺสปลฺลยจฺมกา ธมฺมา

ธรรมเหล่าใดมีผัสสเป็นที่ ๕ เหล่าใด เกิดขึ้นในเวลาพิจารณาว่า พังผืดนี้
เป็นอนิจจัง เป็นทุกข์ เป็นอนัตตา

๑๔. เย อิทํ ปิฬกํ อนิจฺจํ ทุกฺขํ อนตฺตาติ สหฺมสฺสเน อุปฺปนฺนา
ผลฺลสฺสปลฺลยจฺมกา ธมฺมา

ธรรมที่มีผัสสเป็นที่ ๕ เหล่าใด เกิดขึ้นในเวลาพิจารณาว่า ไตนี้ เป็นของ
ไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นอนัตตา

๑๕. เย อิทํ ปุปฺผาสํ อนิจฺฉํ ทุกฺขํ อนตฺตาติ สมฺมสเน อุปฺปนฺนา ผลสฺส-
ปญฺจนกา ธมฺมา

ธรรมที่มีผัสสเป็นที่ ๕ เหล่าใด เกิดขึ้นในเวลาพิจารณาว่า ปอดนี้ เป็น
อนิจจัง เป็นทุกข์ เป็นอนัตตา

๑๖. เย อิทํ อนตํ อนิจฺฉํ ทุกฺขํ อนตฺตาติ สมฺมสเน อุปฺปนฺนา
ผลสฺสปญฺจนกา ธมฺมา

ธรรมที่มีผัสสเป็นที่ ๕ เหล่าใด เกิดขึ้นในเวลาพิจารณาว่า ใส่นี้ เป็น
อนิจจัง เป็นทุกข์ เป็นอนัตตา

๑๗. เย อิทํ อนตฺตญฺญํ อนิจฺฉํ ทุกฺขํ อนตฺตาติ สมฺมสเน อุปฺปนฺนา
ผลสฺสปญฺจนกา ธมฺมา

ธรรมที่มีผัสสเป็นที่ ๕ เหล่าใด เกิดขึ้นแล้วในเวลาพิจารณาว่า ใต้น้อยนี้
เป็นอนิจจัง เป็นทุกข์ เป็นอนัตตา

๑๘. เย อิทํ อุกฺขริยํ อนิจฺฉํ ทุกฺขํ อนตฺตาติ สมฺมสเน อุปฺปนฺนา
ผลสฺสปญฺจนกา ธมฺมา

ธรรมที่มีผัสสเป็นที่ ๕ เหล่าใด เกิดขึ้นในเวลาพิจารณาว่า อาหารใหม่นี้
เป็นอนิจจัง เป็นทุกข์ เป็นอนัตตา

๑๙. เย อิทํ กรีสํ อนิจฺฉํ ทุกฺขํ อนตฺตาติ สมฺมสเน อุปฺปนฺนา
ผลสฺสปญฺจนกา ธมฺมา

ธรรมที่มีผัสสเป็นที่ ๕ เหล่าใด เกิดขึ้นในเวลาพิจารณาว่า อาหารเก่านี้
เป็นอนิจจัง เป็นทุกข์ เป็นอนัตตา

๒๐. เย อิทํ มตฺตถฺยญฺจํ อนิจฺฉํ ทุกฺขํ อนตฺตาติ สมฺมสเน อุปฺปนฺนา
ผลสฺสปญฺจนกา ธมฺมา

ธรรมที่มีผัสสเป็นที่ ๕ เหล่าใด เกิดขึ้นในเวลาพิจารณาว่า เยื่อในสมองนี้
เป็นอนิจจัง เป็นทุกข์ เป็นอนัตตา

๒๑. เย อิทํ ปิตุคฺคํ อนิจฺฉํ ทุกฺขํ อนตฺตาคิ สมฺมสเน อุปฺปนฺนา ผลสฺสปัญฺจกคา
ธมฺมา

ธรรมมีผัสสเป็นที่ ๕ เหล่าใด เกิดขึ้นในเวลาทีพิจารณาว่า น้ำดื่ม เป็น
อนิจจัง เป็นทุกข์ เป็นอนัตตา

๒๒. เย อิทํ เสมหํ อนิจฺฉํ ทุกฺขํ อนตฺตาคิ สมฺมสเน อุปฺปนฺนา
ผลสฺสปัญฺจกคา ธมฺมา

ธรรมมีผัสสเป็นที่ ๕ เหล่าใด เกิดขึ้นไปเวลาที่พิจารณาว่า น้ำเล็ดสน เป็น
อนิจจัง เป็นทุกข์ เป็นอนัตตา

๒๓. เย อยํ ปุฬฺโห อนิจฺฉํ ทุกฺขํ อนตฺตาคิ สมฺมสเน อุปฺปนฺนา
ผลสฺสปัญฺจกคา ธมฺมา

ธรรมมีผัสสเป็นที่ ๕ เหล่าใด เกิดขึ้นแล้วในเวลาทีพิจารณาว่า น้ำเหลืองนี้
เป็นอนิจจัง เป็นทุกข์ เป็นอนัตตา

๒๔. เย อิทํ โลหิตํ อนิจฺฉํ ทุกฺขํ อนตฺตาคิ สมฺมสเน อุปฺปนฺนา
ผลสฺสปัญฺจกคา ธมฺมา

ธรรมมีผัสสเป็นที่ ๕ เหล่าใด เกิดขึ้นในการพิจารณาว่า น้ำเลือดนี้ เป็น
อนิจจัง เป็นทุกข์ เป็นอนัตตา

๒๕. เย อยํ เสโท
น้ำเหลือง เป็นอนิจจัง เป็นทุกข์ เป็นอนัตตา

๒๖. เย อยํ เมโท อนิจฺฉํ ทุกฺขํ อนตฺตาคิ สมฺมสเน อุปฺปนฺนา
ผลสฺสปัญฺจกคา ธมฺมา

ธรรมมีผัสสเป็นที่ ๕ เหล่าใด เกิดขึ้นแล้วในเวลาทีพิจารณาว่า น้ำมันข้นนี้
เป็นอนิจจัง เป็นทุกข์ เป็นอนัตตา

๒๗. เย อยํ อสฺสํ อนิจฺฉํ ทุกฺขา อนตฺตาคิ สมฺมสเน อุปฺปนฺนา
ผลสฺสปัญฺจกคา ธมฺมา

ธรรมมีผัสสเป็นที่ ๕ เหล่านี้ เกิดขึ้นในเวลาทีพิจารณาว่า น้ำตาน เป็น
อนิจจัง เป็นทุกข์ เป็นอนัตตา

๒๘. เย อัย วสา อนิจจา ทุกขา อนตฺตาติ สมฺมสเน อุปฺปนฺนา
ผลฺลสฺสปลฺลจฺจมา ธมฺมา

ธรรมที่มีผัสสเป็นที่ ๕ เหล่าใด เกิดขึ้นในเวลาที่พิจารณาว่า น้ำนั้นเหล่านี้
เป็นอนิจจัง เป็นทุกขัง เป็นอนัตตา

๒๙. เย อัย เบโพ อนิจฺโจ ทุกฺโข อนตฺตาติ สมฺมสเน อุปฺปนฺนา
ผลฺลสฺสปลฺลจฺจมา ธมฺมา

ธรรมที่มีผัสสเป็นที่ ๕ เหล่าใด เกิดขึ้นในเวลาที่พิจารณาว่า น้ำลายนี้ เป็น
อนิจจัง เป็นทุกขัง เป็นอนัตตา

๓๐. เย อัย สิงฺฆาณิกา อนิจฺจา ทุกฺขา อนตฺตาติ สมฺมสเน อุปฺปนฺนา
ผลฺลสฺสปลฺลจฺจมา ธมฺมา

ธรรมที่มีผัสสเป็นที่ ๕ เหล่าใด เกิดขึ้นในเวลาที่พิจารณา ย่นว่า น้ำมูกนี้ เป็น
อนิจจัง เป็นทุกขัง เป็นอนัตตา

๓๑. เย อัย ลลิกา อนิจฺจา ทุกฺขา อนตฺตาติ สมฺมสเน อุปฺปนฺนา
ผลฺลสฺสปลฺลจฺจมา ธมฺมา

ธรรมที่มีผัสสเป็นที่ ๕ เหล่าใด เกิดขึ้นในเวลาที่พิจารณาว่า น้ำไขข้อนี้ เป็น
อนิจจัง เป็นทุกขัง เป็นอนัตตา

๓๒. เย อิทํ มุตฺตํ อนิจฺจํ ทุกฺขํ อนตฺตาติ สมฺมสเน อุปฺปนฺนา
ผลฺลสฺสปลฺลจฺจมา ธมฺมา

ธรรมที่มีผัสสเป็นที่ ๕ เหล่าใด เกิดขึ้นในเวลาที่พิจารณาว่า น้ำมูตรนี้ เป็น
อนิจจัง เป็นทุกขัง เป็นอนัตตา

สพฺเพ เต อิตฺติธโร อปฺปตฺวา ปหฺพปหฺม โฉติโฉติ หุตฺวา ตตฺตตฺถลาเป
ปภฺบิตฺตคฺคิลา วีย ตฺถฏฏายนฺตา วินฺญฺฐา

ธรรมที่มีผัสสเป็นที่ ๕ เหล่านั้นทั้งหมด ยังไม่ทันถึงส่วนต่อๆ ไป คือเป็นข้อๆ
เป็นตอนๆ แยกสลาย ฉิบหายไป ดังงาที่เขาสีในกระเบื้องรื้อน แดงเปรี้ยวๆ อยู่ฉะนั้น

ตสฺมา อนิจฺจา ทุกฺขา อนตฺตา
 เพราะฉะนั้น จึงจัดว่าไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นอนัตตา
 อยู่ ดาว วิสฺสุทฺธิกา ยํ โน
 นี้ เป็นนัยในวิสฺสุทฺธิกา ก่อน
 อริยวํสกา ยํ ปน วุคฺคํ
 ส่วนในอริยวํสกา ท่านกล่าวไว้ว่า
 เพฏฺฐา รูปสฺส ตฺเถ สฺส ตฺสฺส จฺานํสฺส รูปํ อนิจฺจํ ทุกฺขํ อนตฺตาติ ปวฺตฺตจิตฺตํ
 จัดเป็นไปว่า ในฐาน ๗ ในรูปสตัดกหนดหลัง รูปไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็น
 อนัตตา ดังนี้ อุปฺเพน จิตฺเตน พระโยคี สมฺปสฺสโน เมื่อย่นพิจารณาด้วยจิตดวงอื่นว่า
 ไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นอนัตตา กลาปโต สมฺมุสฺสี ชื่อว่า ย่อมย่นพิจารณาด้วยความ
 เป็นเพื่อน ฯ

คํ สุตฺตตรํ ฯ

คำในอริยวํสกา นั้น เหมาะกว่า
 ตสฺมา เสสานิปี เวเตน นเยน วิภิสฺสาม
 เหตุนี้ แม้ธรรมที่เหลือ ข้าพเจ้าจักแจกตามนัยนั้น เหมือนกัน ฯ

[๒. ยโคยฺคํ]

ยมกโตติ มาติกาว่าโดยคํ มีอธิบายว่า
 อิท ภิက္ขุ อาหวนนิกฺเขปรูปํ อนิจฺจํ ทฺกฺขมนตฺตาติ สมฺมุสฺสีวา
 ภิက္ขุในธรรมวินัยนี้ ย่นพิจารณารูป ทั้งในปฏิสนธิ และจุติว่า ไม่เที่ยง เป็นทุกข์
 เป็นอนัตตา

ตมฺปิ จิตฺตํ อุปฺเพน จิตฺเตน อนิจฺจํ ทฺกฺขมนตฺตาติ สมฺมุสฺสี ฯ
 แล้วย่นพิจารณาจิตดวงแม่นั้น ด้วยจิตดวงอีกดวงหนึ่ง ว่าไม่เที่ยง เป็นทุกข์
 เป็นอนัตตา

สมฺมุสฺสีวา ย่นพิจารณา
 วโยวฺทฺมคฺคตฺมรูปํ รูปที่ถึงความสิ้นไปแห่งวัยอันเดิบัดแล้ว.....

.....อาหารมัย ย่นพิจารณารูปที่สำเร็จด้วยอาหารแล้ว.....
 อุดมัย ย่นพิจารณารูปที่สำเร็จด้วยธาตุแล้ว.....
 กมมย ย่นพิจารณารูปที่เกิดแต่กรรมแล้ว.....
 จิตตสมุฏฐานิ ย่นพิจารณารูปที่มีจิตเป็นสมุฏฐานแล้ว.....
 ธมมตารูปิ ย่นพิจารณาปรพรรมาแล้ว.....
 อนิจจํ ทุกฺขํ อนตฺตา
 ว่าไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นอนัตตา
 ตมปี จิตฺตํ อปฺเรน จิตฺเตน อนิจจํ ทุกฺขํ อนตฺตาติ สมฺมสฺติ
 แล้วย่นพิจารณาจิตด้วยแม่นั้น ว่าไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นอนัตตา ด้วยจิต
 ดวงหนึ่ง ฯ

.....เอวํ ยมกโศ สมฺมสฺติ นาม ฯ

ภิกษุนี้ ชื่อว่า ย่นพิจารณาโดยค้อย่างนี้ ฯ

[๓. โดยรวบณะ]

.....ขณิกโศติมาติกาว่า โดยชั่วขณะ มีอธิบายว่า
 อิตฺ ภิกฺขุ อาทานนิกฺเขปรูปํ อนิจจํ ทุกฺขํ อนตฺตาติ สมฺมสฺติวา
 คือภิกษุในธรรมวินัยนี้ ย่นพิจารณารูปในปฏิสนธิและจุติว่า ไม่เที่ยง เป็นทุกข์
 เป็นอนัตตา

ตํ ปฐมจิตฺตํ ทฺติจิตฺเตน สมฺมสฺติ

แล้วพิจารณาจิตดวงที่ ๑ นั้น ด้วยจิตดวงที่ ๒

ทฺติยํ ตติเยน ย่นพิจารณาจิตดวงที่ ๒ ด้วยจิตดวงที่ ๓

ตฺติยํ จตฺตเตน ย่นพิจารณาจิตดวงที่ ๓ ด้วยจิตดวงที่ ๔

จตฺตตํ ปญฺจเมว ย่นพิจารณาจิตดวงที่ ๔ ด้วยจิตดวงที่ ๕

ว่าแม้จิตนี้ เป็นอนิจจัง เป็นทุกข์ เป็นอนัตตา

พระโยคี วโยวุฒตฺตคฺคมฺรูปิ อนิจจํ ทุกฺขํ อนตฺตาติ สมฺมสฺติวา

ย่นพิจารณารูปที่ถึงความสิ้นไปแห่งวัยอันเดิบโตว่า เป็นอนิจจัง ทุกขัง อนัตตา

อาหารมัย ย่นพิจารณารูปที่สำเร็จแล้วด้วยอาหาร.....
 อุดมัย..... ย่นพิจารณารูปที่สำเร็จแล้วด้วยอุด.....
 กมฺมบิ ย่นพิจารณารูปที่เกิดแต่กรรม.....
 จิตตสมุฏฐานิ ย่นพิจารณารูปที่มีจิตเป็นสมุฏฐาน.....
 ธมฺมตารูปิ อนิจจัง ทุกฺขํ อนตฺตาตติ สมฺมสํกขา
 ย่นพิจารณารูปธรรมตาว่าเป็นอนิจจัง ทุกฺขัง อนัตตา และ
 ตํ ปฐมจิตฺตํ ทุตฺตยจิตฺเตน อนิจจัง ทุกฺขํ อนตฺตาตติ สมฺมสํก
 ย่นพิจารณาจิตดวงที่ ๑ นั้นด้วยจิตดวงที่ ๒ ว่าเป็นอนิจจัง ทุกฺขัง อนัตตา
 ทุตฺตยิ ตุตฺตยจิตฺเตน ย่นพิจารณาจิตดวงที่ ๒ ด้วยจิตดวงที่ ๓
 ตุตฺตยิ จตฺตยจิตฺเตน ย่นพิจารณาจิตดวงที่ ๓ ด้วยจิตดวงที่ ๔.....
 จตฺตยิ ปญฺจเมวณ ตมฺปิ อนิจจัง ทุกฺขํ อนตฺตาตติ สมฺมสํกขา
 ย่นพิจารณาจิตมั่นนั้นว่าไม่เที่ยงเป็นทุกข์ เป็นอนัตตา ฯ
 เวํ รูปปริคคหกจิตฺตโต ปญฺญาเย จตฺตาริ จตฺตาริ จิตฺตานิ สมฺมสนฺโต
 บณฺณิกโต สมฺมสํกขา นาม ฯ
 พระโยคี เมื่อย่นพิจารณาจิตที่ละ ๔ ดวง ๆ ตั้งแต่จิตเครื่องกำหนดรูปอย่างนี้
 ชื่อว่าย่นพิจารณาโดยชั่วขณะ ฯ

[๔ โดยลำดับ]

ปฏิปาฏิโตติ มาติกาว่าโดยลำดับ มีอธิบายว่า
 อาทานนิกฺเขปรูปิ อนิจจัง ทุกฺขํ อนตฺตาตติ สมฺมสํกขา
 พระโยคีย่นพิจารณารูปที่ในปฏิสนธิ และจติ ว่าไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นอนัตตา
 ตํ ปฐมจิตฺตํ ทุตฺตยจิตฺเตน เอตมฺปิ อนิจจัง ทุกฺขํ อนตฺตาตติ สมฺมสํก
 แล้วย่นพิจารณาจิตดวงที่ ๑ นั้น ด้วยจิตดวงที่ ๒ ว่า จิตนั้นจิตนี้เป็นอนิจจัง
 ทุกฺขัง อนัตตา

หุติย์ คติยจิตเตน	ย่นพิจารณาจิตดวงที่ ๒	ด้วยจิตดวงที่ ๓.....
คติย จตฺตฺเถน	ย่นพิจารณาจิตดวงที่ ๓	ด้วยจิตดวงที่ ๔.....
จตฺตฺถํ ปญฺเณน	ย่นพิจารณาจิตดวงที่ ๔	ด้วยจิตดวงที่ ๕.....
ปญฺเณมํ จ्ञฺเณน	ย่นพิจารณาจิตดวงที่ ๕	ด้วยจิตดวงที่ ๖.....
จ্ঞฺเณมํ สตฺตฺเถน	ย่นพิจารณาจิตดวงที่ ๖	ด้วยจิตดวงที่ ๗.....
สตฺตฺถํ อญฺเณน	ย่นพิจารณาจิตดวงที่ ๗	ด้วยจิตดวงที่ ๘.....
อญฺเณมํ นวเณน	ย่นพิจารณาจิตดวงที่ ๘	ด้วยจิตดวงที่ ๙.....
นวเณมํ ทสเณน	ย่นพิจารณาจิตดวงที่ ๙	ด้วยจิตดวงที่ ๑๐.....

ทสเณมํ เอกาทสเณน เอตมปิ อนิจฺจํ ทุกฺขํ อนตฺตาติ สมฺมสตี
 ย่นพิจารณาจิตดวงที่ ๑๐ ด้วยจิตดวงที่ ๑๑ ว่า จิตดวงแม่นนี้เป็นอนิจจัง เป็น
 ทุกฺขํ เป็นอนัตตา ฯ

วโยทุพฺพคตฺตมฺรูปํ อนิจฺจํ ทุกฺขํ อนตฺตาติ สมฺมสตีว
 พระโยคีย่นพิจารณารูปที่ถึงความสิ้นไปแห่งความเจริญว่า เป็นอนิจจัง ทุกฺขัง
 อนัตตา

อาหารมยํ	ย่นพิจารณารูปซึ่งสำเร็จแล้วด้วยอาหาร.....
อตุมยํ	ย่นพิจารณารูปที่สำเร็จแล้วจากฤดู.....
กมุขมยํ	ย่นพิจารณากรรมที่เกิดจากกรรม.....
จิตฺตสมฺภูตํ	ย่นพิจารณารูปซึ่งมีจิตเป็นสมฺภูตํ.....

ธมฺมตารูปํ อนิจฺจํ ทุกฺขํ อนตฺตาติ สมฺมสตีว
 ย่นพิจารณา ฐปฺปธรรมดวํว่าเป็นอนิจจัง ทุกฺขัง อนัตตา
 ตํ ปฐมจิตฺตํ หุติยจิตฺเตน อนิจฺจํ ทุกฺขํ อนตฺตาติ สมฺมสตี
 แล้วย่นพิจารณาจิตดวงที่ ๑ ดวงจิตดวงที่ ๒ ว่า เป็นอนิจจัง ทุกฺขัง อนัตตา

หุติย์ คติเยน	ย่นพิจารณาจิตดวงที่ ๒	ด้วยจิตดวงที่ ๓.....
คติย จตฺตฺเถน	ย่นพิจารณาจิตดวงที่ ๓	ด้วยจิตดวงที่ ๔.....
จตฺตฺถํ ปญฺเณน	ย่นพิจารณาจิตดวงที่ ๔	ด้วยจิตดวงที่ ๕.....

๗๑ ฯ ทสเณมํ เอกาทสเณน

ตมฺปิ อนิจฺจํ ทุกฺขํ อนตฺตาติ

ย่นพิจารณาจิตดวงที่ ๑๐ ด้วยจิตดวงที่ ๑๑ ว่า แม้จิตนี้ก็จัดว่าไม่เที่ยง เป็น
ทุกฺข เป็นอนัตตา

เอวํ วิปัสสนาปฏิปาทิสา สกฺลมฺปิ ทิวสภาคํ สมฺมสติํ วฏฺเฏยฺย ฯ

การที่พระโยคินั้นย่นพิจารณาชิ้นส่วน แห่งวัน แม้ทั้งหมด โดยลำดับแห่ง
วิปัสสนาอย่างนี้ พึงสมควร ฯ

ยาว ทสฺมจิตฺตสมฺมสนา ปน รูปกมฺมฏฺฐานมฺปิ อรูปกมฺมฏฺฐานมฺปิ ปคฺคณํ
โหติ

ก็รูปกรรมฐานกิตติ อรูปกรรมฐานกิตติ ย่อมเป็นคุณชาติคล่องแคล่ว เพียงการ
ย่นพิจารณาจิตดวงที่ ๑๐

ตสฺมา ทสฺเมเชว จูเปตฺตพฺพนติ วุตฺตํ

เหตุนี้ ท่านจึงกล่าวว่า ควรพักเพียงจิตดวงที่ ๑๐ เท่านั้น

เอวํ สมฺมสนโต ปฏิปาทิโต สมฺมสติ นาม ฯ

เมื่อย่นพิจารณาอย่างนี้ ชื่อว่า ย่นพิจารณาโดยลำดับ ฯ

[๕, ๖, ๗, โคชดอนทิกฺกุฏฺฐิ, มานะ, ทมฺทหฺวํ]

ทิกฺกุฏฺฐิคุมาตฺนโต มานสมฺมุคฺคาฏฺณโต นิกฺกนฺติปริยาทานโตติ อิมสฺส ตีสุ
จิตฺตํ สมฺมสนนโธ นาม นตฺติ ฯ

ในมาติกาทั้ง ๓ เหล่านี้ คือ

โดยดอนทิกฺกุฏฺฐิ ๑

โดยดอนมานะ ๑

โดยทมฺทหฺวํ ๑

ไม่มีนัยที่จะต้องย่น พิจารณาเป็นแผนกออกไป ฯ

ยมฺปิเนตฺติ เหฏฺฐา รูปํ อิตฺถ จ อรูปํ ปรีคฺคหิตํ

ก็รูปที่กำหนด ในหนหลัง และอรูปที่กำหนดในที่นี้

ตัม ปสฺสเนโต รูปรูปโต อุทฺธํ อณฺณํ สุตตํ นาม น ปสฺสตี ฯ

พระโยคีเมื่อเล็งเห็นซึ่งรูป และอรูปนนั้นย่อมถือว่าไม่เห็นสิ่งอื่นนอกจากรูป คือ
รูป ๒๘ และอรูป คือนามขันธ์ ๔ ฯ

สตุตฺสส อหสฺสเนโต ปฏฺฐาย สตุตฺสณฺณา อุกฺขมาติตา โหติ ฯ

ตั้งแต่ไม่เห็นว่าเป็นสัตว์ไป ความหมายว่าสัตว์ เป็นอันตนถอนขึ้นได้แล้ว ฯ

สตุตฺสณฺณํ อุกฺขมาฏิจิตฺเตน สงฺขารे ปรีคณฺหโต ทิฏฺฐิ นุปฺปชฺชติ ฯ

เมื่อเธอกำหนดด้วยสังขาร ด้วยจิตที่เกิดถอน ความสำคัญหมายว่าสัตว์แล้ว ทิฏฐิ
ความเห็นผิด ย่อมไม่เกิด ฯ

ทิฏฺฐิยา อนุปฺปชฺชมานาย ทิฏฺฐิ อุกฺขมาติตา นาม โหติ ฯ

เมื่อทิฏฐิไม่เกิด ก็เป็นอันว่า ทิฏฐิถูกเธอเพิกถอนได้แล้ว ฯ

ทิฏฺฐิอุกฺขมาฏิจิตฺเตน สงฺขารे ปรีคณฺหโต มาโน นุปฺปชฺชติ ฯ

เมื่อเธอคอยจับสังขาร ด้วยจิตที่เพิกถอนทิฏฐิแล้ว มานะย่อมไม่เกิด

มานे อนุปฺปชฺชนฺเต มาโน สมฺมุกฺขมาฏิตो นาม โหติ ฯ

เมื่อมานะไม่เกิด มานะย่อมถือว่าถูกเธอเพิกถอนได้แล้ว

มานสมฺมุกฺขมาฏิจิตฺเตน สงฺขารे ปรีคณฺหโต ตณฺหา นุปฺปชฺชติ

เมื่อเธอคอยกำหนดจับสังขารทั้งหลาย ด้วยจิตอันเพิกถอนมานะได้แล้ว ตณหา
ย่อมไม่เกิด

ตณฺหาเย อนุปฺปชฺชนฺติยา

เมื่อตณหาไม่เกิด

นิกฺกนฺติ ปรียาทณฺณา โหตีติ

ความจอตจ่อ ก็ชื่อว่าหมดสิ้น ฉะนั้นแล ฯ

อิทํ ตาว วิสฺสุทฺธิกถายํ วุตฺตํ

คำนี้ ท่านกล่าวไว้ในวิสสุตติกถา เพียงเท่านั้นก่อน

อริยรังสกายํ ปน

ทัญญูคฺคฺมาภฺนโต มานสมฺคฺมาภฺนโต

นิกฺกนฺตปริยาทาทนโตติ มาตักฺกํ ฐเปตฺวา

อโย นโย ทสฺสโต

ส่วนในอริยวิงสกถา ท่านตั้ง มาติกา ไว้ว่า

โดยเพิกถอนทัญญู ๑

โดยเพิกถอนมานะ ๑

โดยหมดความจอตจ่อ ๑

แล้วแสดงนัยดังต่อไปนี้ว่า

คณฺหโต ปน ก็เมื่อพระโยคีถือว่า

อหํ วิปสฺสามิ มม วิปสฺสนาติ

เราย่อมเห็นแจ้ง ความเห็นแจ้งของเรา

ทัญญูคฺคฺมาภฺนํ นาม น โหติ ฯ

เช่นนี้ ไม่ชื่อว่า เพิกถอนทัญญู

คณฺหโต ปน

แต่เมื่อถือว่า

สํขาราว สขฺวาร วิปสฺสนติ สมฺมสนติ วฏฺฐเปตฺติ ปริคฺคฺหนฺติ

ปฺริจฺฉินฺทนฺตติ

สังขารนั้นแหละ ย่อมเห็นแจ้งซึ่งสังขาร ย่อมย่นพิจารณาสังขาร ย่อมกำหนด

สังขาร ย่อมคอยจับสังขาร ย่อมตรวจตราซึ่งสังขาร

ทัญญูคฺคฺมาภฺนํ นาม โหติ ฯ

เช่นนี้ ชื่อว่า เพิกถอนทัญญู ฯ

สฺมฺม วิปสฺสามิ มนํ วิปสฺสามิติ คณฺหโต

เมื่อเธอถือว่า เราเห็นดี เราเห็นสิ่งที่ถูกใจ

มานสมฺคฺมาภฺนํ นาม น โหติ

ไม่ชื่อว่า เพิกถอนมานะ

สงขาราว สงขारे วิปัสสนติ สมมสนติ ววฏฐเปนติ ปรีคุณุหนติ
ปรีฉินฺหนติ คณฺหโต ปน มานสมุคฺคมาโก นาม โหติ

แต่เมื่อเธอถือว่า สังขารนั้นแหละ ย่อมเห็นแจ้งสังขาร ย่อมย่นพิจารณาสังขาร
ย่อมกำหนดสังขาร ย่อมคอยจับสังขาร ย่อมตรวจตราสังขาร เช่นนี้ชื่อว่า เพิกถอนมานะ

วิปัสสิคํ สกโกมีติ วิปัสสนํ อสฺสาเทนฺตสฺส

เมื่อเธอมีวินัยดีวิปัสสนาว่า เราย่อมอาจพึงเห็นแจ้งได้

นิกฺกนฺติปริยาหํ นาม นโหติ

เช่นนี้ ไม่ชื่อว่า หมดความจอตจ่อ

สงขาราว ว สงขारे วิปัสสนติ สมมสนติ ววฏฐเปนติ ปรีคุณุหนติ
ปรีฉินฺหนติ คณฺหโต ปน

แต่เมื่อเธอถือว่า สังขารนั้นแหละ ย่อมเห็นแจ้งสังขาร ย่อมย่นพิจารณาสังขาร
ย่อมกำหนดสังขาร ย่อมคอยจับสังขาร ย่อมตรวจตราสังขาร

นิกฺกนฺติปริยาหํ นาม โหติ

เช่นนี้ ชื่อว่าหมดความจอตจ่อ

สเจ สงขาราว อตฺตา ภเวณฺยํ

เมื่อเธอเห็นว่า ถ้าสังขารทั้งหลาย พึงเป็นตนไซ้

อตฺตาติ คเหตฺว วฏฺเฐยฺยํ ก็ควรจะชื่อว่า เป็นตนได้

อนตฺตา ว ปน อตฺตาติ คหิตา

แต่สังขารเหล่านี้ มิใช่ต้นแท้ ๆ อันบุคคลกลับยึดถือว่าเป็นตน

ตสฺมา เต อวสวตฺตณฺเณ อนตฺตา

เหตุนี้ สังขารทั้งหลายเหล่านั้น ชื่อว่า อนัตตา เพราะอรรถว่าไม่เป็นไปใน

อำนาจ

หตฺวา อภาวญฺเณ อนิจฺจา

ชื่อว่าอนิจจา เพราะอรรถว่า มีแล้ว กลับเป็นไม่มี

อุปฺปาทยปฏิปัสสนุเจณ ทุกฺขาติ ปสฺสโต

ชื่อว่าป็นทุกข์ เพราะอรรถว่า บิบบัน ด้วยความเกิดและความเสื่อม

ทิจฺจิกฺขุมาภฺนํ นาม โหติ

เช่นนี้ ชื่อว่า เกิดถอนทิจฺจิกฺขุ

ปสฺสโต เมื่อเธอเห็นว่า

สเจ สงฺขารํ นิจฺจา ภเวยฺยํ

หากสังขารทั้งหลายพึงเป็นของเที่ยงไซ้

นิจฺจาติ คเหตุํ วฏฺเฏยฺยํ

ก็ควรจะต้องว่า เที่ยง

อนิจฺจา ปน นิจฺจาติ คหิตา

แต่สังขารเหล่านั้น ไม่เที่ยงแท้ ๆ อันบุคคลกลับถือว่าเป็นของเที่ยง

ตสฺมา เต พุทฺธา อภาวญฺเณ อนิจฺจา

เหตุนั้น สังขารเหล่านั้น จึงชื่อว่า อนิจฺจา เพราะอรรถว่า มีแล้ว กลับไม่มี

อุปฺปาทยปฏิปัสสนุเจณ ทุกฺขา

ชื่อว่าป็นทุกข์ เพราะอรรถว่า บิบบันด้วยความเกิดและความเสื่อม

อวสฺสตฺตณญฺเณ อนตฺตา

ชื่อว่า อนตฺตา เพราะอรรถว่า ไม่เป็นไปในอำนาจ

มานสมฺมุมาภฺนํ นาม โหติ

เช่นนี้ ชื่อว่า เพิกถอนมานะ

ปสฺสโต เมื่อเธอเห็นว่า

สเจ สงฺขารํ สุขํ ภเวยฺยํ สุขํ คเหตุํ วฏฺเฏยฺยํ

ถ้าสังขารทั้งหลาย พึงเป็นสุขไซ้ ก็ควรจะต้องเอาว่าเป็นสุขได้

ทุกฺขาว ปน สุขํ คหิตา

แต่สังขารเหล่านั้นเป็นทุกข์แท้ ๆ อันบุคคลกลับถือว่าเป็นสุข

ตสุมหา เต อุปปาทวยปฏิป็นญญเฐน ทุกขา

เพราะเหตุนี้^๕ สังขารเหล่านี้^๕ ชื่อว่า เป็นทุกข์ เพราะอรรถว่า บิ^๕บคนด้วย
ความเกิด และด้วยความดับ

หุตวาอภาวญญเฐน อนิจจา

ชื่อว่า อนิจจา เพราะอรรถว่า มีแล้วกลับกลายเป็นไม่มี

อวสวตุนญญเฐน อนตตา

ชื่อว่า อนตตา เพราะอรรถว่าไม่เป็นไปในอำนาจ

นิกนติปริยาทาน นาม โหติ

เช่นนี้^๕ ชื่อว่า หมตความจอตจ่อ ๆ

เอวํ สงขารเ อนตตโต ปสสโต

นัยน์ เมื่อเธอเห็นสังขารทั้งหลาย โดยมีไช่ตน

ทิจฺจุคฺคมาญํ นาม โหติ

เช่นนี้^๕ ชื่อว่า เป็นอันถอนทิจฺจุ

อนิจฺจโต ปสฺสนตสฺส มานสมฺคมาญํ นาม โหติ

เมื่อเห็นโดยความไม่เที่ยง เป็นอันถอนมานะ

ทุกฺขโต ปสฺสนตสฺส นิกนติปริยาทาน นาม โหติ

เมื่อเห็นโดยความเป็นทุกข์ เป็นอันหมดความจอตจ่อ

อิตฺติ ออํ วิปัสฺสนา อตฺตโน อตฺตโน ธาเนเยว ติจฺจุตฺติ ฯ

วิปัสสนา^๕ ดังบรรยายมาน ย่อมตงอยู่เฉพาะในฐานะของตน ๆ ด้วยประการ

ฉะนี้แล

เอวํ อรูปสฺสตฺตวเสณ ติลกฺขณํ อาโรเปตฺวา สงฺขารเ สมฺมสฺติ

พระโยคีครั้นยกขึ้นสู่พระไตรลักษณ์ แม้ด้วยสามารถรูป ๗ หมู่ อย่าง^๕แล้ว

จึงย่นพิจารณาสังขารทั้งหลาย ฯ

เอตฺตาวตา ปนสฺส รูปกมฺมญฺฐานมฺปิ อรูปกมฺมญฺฐานมฺปิ ปคฺคณํ โหติ

ก็ด้วยเหตุเพียงเท่านั้น รูปกรรมฐานก็ดี อรูปกรรมฐานก็ดี ย่อมเป็นคุณคล่อง-

แคลวแก่เธอ

[มหาวิปัสสนา ๑๔]

โสเอว ปุคฺคณฺฐปารุปกมมฺภูจฺจาโน ยา อูปริภงฺกานุปัสสนโต ปฏฺฐาย ปทาน-
ปริญฺณาวเสน สหฺพการโต ปคฺคตพฺพา อฏฺฐารส มหาวิปัสสนา คาสฺ อีเชว ตาว
เอกเทสํ ปฏฺวิขุณฺโณโต ตปฺปฏฺธิปกฺขมฺเม ปชฺหติ ฯ

พระโยคีบุคคลนั้น มีรูปกรรมฐานและอรูปกรรมฐานอันคล่องแคล่วแล้วอย่างนี้
ในที่นี้แล เมื่อแทงตลอดซึ่งเอกเทศส่วนหนึ่ง ของมหาวิปัสสนา ๑๔ ที่บุคคลจะพึงบรรลุ
โดยอาการทุกอย่าง ด้วยสามารถแห่งปหานปริณญา จำเดิมแต่ภังคานุปัสสนาในเบื้องสูง
ชื่อว่า ย่อมละซึ่งกรรมอันเป็นข้าศึกต่อมหาวิปัสสนานั้น ฯ

อฏฺฐารส มหาวิปัสสนา นาม อนิจฺจานุปัสสนาธิกา ปณฺณยา ฯ

ปรีชาที่ตามเห็นว่า ไม่เที่ยงเป็นต้น ชื่อว่ามหาวิปัสสนา ๑๔ คือ

๑. อนิจฺจานุปัสสนํ ภาเวนฺโต นิจฺจสณฺณํ ปชฺหติ

เมื่อเจริญอนิจจานุปัสสนา ปรีชาที่ตามเห็นว่าไม่เที่ยง ย่อมละนิจฺจสณฺญา ความ
สำคัญว่าเที่ยงได้

๒. ทุกฺขานุปัสสนํ ภาเวนฺโต สุขสณฺณํ ปชฺหติ

เมื่อเจริญทุกขานุปัสสนา ปรีชาตามเห็นว่าทุกข์ ย่อมละสุขสณฺญา ความ
สำคัญว่าเป็นสุขได้

๓. อนตฺตานุปัสสนํ ภาเวนฺโต อตฺตสณฺณํ ปชฺหติ

เมื่อเจริญอนัตตานุปัสสนา ปรีชาตามเห็นว่ามิใช่ตน ย่อมละอัตตสณฺญา ความ
สำคัญว่าเป็นตัวตนเสียได้

๔. นิพฺพิทานุปัสสนํ ภาเวนฺโต นนฺที ปชฺหติ

เมื่อเจริญนิพพิทานุปัสสนา ปรีชาตามเห็นความเบื่อหน่าย ย่อมละทณฺที ความ
เพลิดเพลินได้

๕. วิราคานุปัสสนํ ภาเวนฺโต รากํ ปชฺหติ

เมื่อเจริญวิราคานุปัสสนา ปรีชาตามเห็นความคลายกำหนัด ย่อมละความ
กำหนัดได้

๖. นิโรธานุปัสสนํ ภาวะโต สมุหํ ปภทติ

เมื่อเจริญนิโรธานุปัสสนา ปรึชาตามเห็นความดับสนิท ย่อมละสมุทัยเหตุก่อได้

๗. ปฏิณิสสัคคานุปัสสนํ ภาวะโต อาหวนํ ปภทติ

เมื่อเจริญปฏิณิสสัคคานุปัสสนา ปรึชาตามเห็นความสลละคืน ย่อมละความยึดได้

๘. ขยานุปัสสนํ ภาวะโต มนสณฺณํ ปภทติ

เมื่อเจริญขยานุปัสสนา ปรึชาตามเห็นความสิ้น ย่อมละมนสัญญา ความสำคัญ
ว่าผืนก็เป็นแท่ง

๙. วยานุปัสสนํ ภาวะโต อายุหนํ ปภทติ

เมื่อเจริญวียนุปัสสนา ปรึชาตามเห็นความเสื่อม ย่อมละอายุหน ความดิ้นรนได้

๑๐. วิปริณามานุปัสสนํ ภาวะโต ธูรสณฺณํ ปภทติ

เมื่อเจริญวิปริณามานุปัสสนา ปรึชาตามเห็นความแปลเปลี่ยน ย่อมละธูรสัญญา
ความหมายว่าเที่ยงได้

๑๑. อนิมิตฺตานุปัสสนํ ภาวะโต นิมิตฺตํ ปภทติ

เมื่อเจริญอนิมิตตานุปัสสนา ปรึชาตามเห็นว่าไม่มีนิมิตเครื่องหมาย ย่อมละ
นิมิตเครื่องหมายได้

๑๒. อปฺปณฺหิตานุปัสสนํ ภาวะโต ปณฺหิตํ ปภทติ

เมื่อเจริญอปฺปณฺหิตานุปัสสนา ปรึชาตามเห็นว่าไม่มีที่ตั้ง ย่อมละปณฺหิตที่พำนัก
ได้

๑๓. สุธณฺณตานุปัสสนํ ภาวะโต อภินิเวสํ ปภทติ

เมื่อเจริญสุธณฺณตานุปัสสนา ปรึชาตามเห็นความเป็นของสูญ ย่อมละอภินิเวส
ความยึดมั่น

๑๔. อธิปฺปญฺญาธมฺมวิปัสสนํ ภาวะโต สาราทานาภินิเวสํ ปภทติ

เมื่อเจริญอธิปฺปญฺญาธมฺมวิปัสสนา ปรึชาความเห็นในธรรมคือปัญญา ยิ่ง ย่อมละ
สาราทานาภินิเวส ความยึดถืออันเป็นไปโดยยึดว่าแก่นได้

๑๕. ยถาภูตญาณทัสสนํ ภาวเนโต สมุโหมทาภินิเวสนํ ปภหติ
เมื่อเจริญยถาภูตญาณทัสสนา ย่อมรู้เห็นตามเป็นจริง ย่อมละสมุโหมทาภินิเวส
ความยึดมั่นด้วยเชอะได้

๑๖. อาทีนวานุปัสสนํ ภาวเนโต อาลยาภินิเวสนํ ปภหติ
เมื่อเจริญอาทีนลานุปัสสนา ปรึชาตามเห็นโทษ ย่อมละอาลยาภินิเวส ความ
จจ้อโดยอาลัยได้

๑๗. ปฏิสังขานุปัสสนํ ภาวเนโต อปฺปปฏิสังขํ ปภหติ
เมื่อเจริญปฏิสังขานุปัสสนา ปรึชาตามเห็นความเข้าใจกระจ่าง ย่อมละอปฺปปฏิ
สังขา ความไม่เข้าใจกระจ่างได้

๑๘. วิวฏฏานุปัสสนํ ภาวเนโต สํโยคาภินิเวสนํ ปภหติ
เมื่อเจริญวิวฏฏานุปัสสนา ปรึชาตามเห็นความปราศจากวิฏฏะ ย่อมละสํโยคาภินิเวส
ความยึดมั่นด้วยกิเลสเป็นเครื่องประกอบติดได้

ตาสุ ยสฺมา อิมินา อนิจฺจาทีลภฺยตตฺตยาเสน สงฺขารรา ภิฏฐา
ในมหาวิปัสสนาทั้ง ๑๘ เหล่านี้ เพราะเหตุที่สังขารทั้งหลาย อันพระโยคี
บุคคลนี้เห็นแล้วด้วยอำนาจไตรลักษณ์ มีอนิจจลักษณะเป็นต้น

ตสฺมา อนิจฺจา ทุกฺขา อนตฺตานุปัสสนา ปฏิวิทฺธา โหนติ ฯ
ฉะนั้น จึงเป็นอันพระโยคีบุคคลแทงตลอด ซึ่งอนิจจานุปัสสนา ตามเห็นว่า
ไม่เที่ยง ทุกขานุปัสสนา ตามเห็นว่าเป็นทุกข์ อนัตตานุปัสสนา ตามเห็นเป็นอนัตตา

ยสฺมา จ ยา จ อนิจฺจานุปัสสนา
ตสฺมา จ ยา จ อนิมิตฺตานุปัสสนา

อิม ฐมฺมา เอกตฺตา พยฺยชฺชนเมว นามํ วุตฺตํ

อนึ่ง เพราะเหตุที่ท่านกล่าวไว้ว่า

อนิจฺจานุปัสสนากิตฺติ อนิมิตฺตานุปัสสนากิตฺติ รวมทั้ง ๒ นี้เป็นอรรถเป็นอันเดียวกัน
ต่างกันแต่พยัญชนะเท่านั้น

ตลา ยา จ ทุกขานุสฺสนา ยาจ อปฺปณฺหิตานุสฺสนา อิมะ ธมฺมา
เอกตฺตา พยฺยชนฺเมว นานํ

อนึ่ง ทุกขานุสฺสนากัฏฺฐิ อปฺปณฺหิตานุสฺสนากัฏฺฐิ ธรรมทั้ง ๒ นี้ มีอรรถเป็น
อันเดียวกัน ต่างกันแต่พยัญชนะเท่านั้น

ยา จ อนตฺตานุสฺสนา ยาจ สุตฺตณฺตานุสฺสนา อิมะ ธมฺมา เอกตฺตา
พยฺยชนฺเมว นานํ วัตถุ

อนึ่ง อนตฺตานุสฺสนากัฏฺฐิ สุตฺตณฺตานุสฺสนากัฏฺฐิ ธรรมทั้ง ๒ นี้ มีอรรถเป็น
อันเดียวกัน ต่างกันแต่พยัญชนะเท่านั้น

ตสฺมา ตาปํ ปฏิวิทฺธา โหนติ
เพราะฉะนั้น อนุสฺสนเหล่านั้น จึงเป็นว่าพระโยคีบุคคลแห่งตลอดแล้ว

อธิปณฺณาทมฺหิ วิปัสสนา ปน สหฺพาปํ วิปัสสนา
ก็วิปัสสนาแม้ทุกอย่าง คืออริปญฺญารมฺมวิปัสสนา

ยถาภูตญาณสํ สํ กขาวิตฺตวิสํ สุตฺตยา เอว สํ กขิตํ ฯ
และยถาภูตญาณสํ สกฺขะระห์เข้าในกัฏฺฐาจิตรณวิสํ สุตฺตนั้นเอง

อิตฺติ อิทฺมปํ ทวํ ปฏิอิตฺตเมว โหติ สกฺขะระห์ อิทฺติ อิทฺมปํ สกฺขะระห์
ดังนั้น เป็นอันว่าพระโยคีบุคคลแห่งตลอด คุณทั้ง ๒ ข้อนั้นแล้วโดยแท้ ฯ

เสสสุ วิปัสสนาญาณํ ในวิปัสสนาญาณที่เหลือ

กิลฺยจฺ ปฏิวิทฺธํ วิปัสสนาญาณบางอย่าง อันพระโยคีก็ไม่แห่งตลอด

กิลฺยจฺ อปฺปปฏิวิทฺธํ วิปัสสนาญาณบางอย่าง อันพระโยคีก็ไม่แห่งตลอด

เตสํ วิภาคํ ปสฺสโต อารคิวิสํ สาม

ข้าพเจ้าจักชี้แจงให้แจ้ง ซึ่งวิภาคของวิปัสสนาเหล่านั้นเหล่านั้น ข้างหน้า ฯ

ยทฺเว หิ ปฏิสฺสิตํ ตํ สยฺมธาย วัตถุ

ก็วิปัสสนาญาณอันใด อันพระโยคีแห่งตลอดแล้ว ข้าพเจ้าหมายเอาวิปัสสนา
อันนั้น จึงได้กล่าวคำนี้ไว้ว่า

แเอว ปุณฺณรูปารูปคัมภฏฐาโน ยา จ อุปริงฺกคานุปัสสนา ตโต ปญา
 ปหาน ปริณฺณวเสน สพฺพาเทรโต ปคฺคหฺวา อฏฺฐารสมหาวิปัสสนา ตาสํ อิเธ
 ตาว เอกเทสํ ปฏิวิธฺยนโต คปฺปปฏิปกฺขมฺเม ปชฺหิตฺติ

ภิกษุผู้มีรูปกรรมฐาน และอรูปกรรมฐาน อันคล่องแคล่วแล้วอย่างนี้ ในที่นี้แล
 เมื่อแทงตลอดเพียงส่วนหนึ่ง แห่งมหาวิปัสสนา ๑๘ ที่พระโยคีจะพึงบรรลุโดยอาการทุกอย่าง
 ด้วยอำนาจปหานปริณญา จำเดิมแต่อุปริงกคานุปัสสนา ย่อมเป็นอันละธรรมอันเป็น
 ข้ำศึกต่อมหาวิปัสสนาเหล่านั้น

[อุทฺทพฺพยานุปัสสนาญาณ]

โส เอว อนิจฺจานุปัสสนาธิปฏิปกฺขานํ นิจฺจสณฺณาทินํ ปหานเน วิสຸทฺธิ
 ญาณ

พระโยคีบุคคลนั้น ผู้มีญาณอันบริสุทธิ์ ด้วยการละนิจจสณฺณาทิน อันเป็น
 ข้ำศึกตรงต่ออนิจจานุปัสสนาเป็นต้น

สมุสสนญาณสูตร ปาริ คนฺตฺวา ยํ คํ สมุสสณฺณญาณนฺตรํ ปจฺจุปฺนฺนํ
 ตมฺหานํ วิปริณฺณมานุปัสสนเณ ปญฺญา อุทฺทพฺพยานุปัสสนเณ นฺติ อุทฺทพฺพยานุปัสสนํ
 วุตฺตํ ตสฺส อธิคฺมาย โยคํ อารกฺติ

ถึงฝั่งแห่งสัมมสนญาณแล้ว จึงเริ่มปรารพความเพียร เพื่อบรรลุอุทฺทพฺพยา-
 นุปัสสนาญาณ ซึ่งท่านกล่าวไว้ว่า ปรีชาในอันตามเห็นความแปรปรวนแห่งที่เกิดขึ้น
 เฉพาะหน้า รองลำดับแห่งสัมมสนญาณ ว่า ญาณในอันตามเห็นความเกิดและความ
 เสื่อม ฯ

[วิธีบำเพ็ญโดยย่อ]

อารกฺมาโน จ สงฺเขปโต ตาว อารกฺติ

ก็เมื่อเริ่ม ย่อมปรากฏโดยย่อก่อน ฯ

ตตฺรา ยํ ปาลิ

ในข้อนั้น มีบาลีดังต่อไปนี้

กถ์ ปจฺจุปปนฺนํ อมฺหํ วิปริณามานุสฺสเนปญฺญา อุตฺตพฺพยานุสฺสเน
ญฺณํ

ปริชาโนอันตามเห็นความแปรปรวน แห่งธรรมที่เกิดขึ้นเฉพาะหน้า จึงชื่อว่า
ญฺณ ในอันตามเห็นความเกิดขึ้นและเสื่อมไป เป็นไฉน ?

ชาตํ รูปํ ปจฺจุปปนฺนํ

คือรูปเกิดแล้ว ชื่อว่า รูปเกิดขึ้นเฉพาะหน้า

ตสฺส นินฺพตฺติลฺกขณํ อุตฺโต

ลักษณะแห่งความบังเกิดของรูปนั้น ชื่อว่าความเกิดขึ้น

วิปริณามลฺกขณํ วโย

ลักษณะที่แปรไป ของรูปนั้นชื่อว่าความเสื่อม

อนุสฺสนา ญฺณํ ปริชาตํตามเห็น ชื่อว่าญฺณ

ชาตา เวทนา เวทนาที่เกิดขึ้นแล้ว

ชาตา สมฺมุตฺตา สัญญาที่เกิดขึ้นแล้ว

ชาตา สงฺขารรา สังขารที่เกิดขึ้นแล้ว

ชาตํ วิญฺญานํ วิญฺญานที่เกิดขึ้นแล้ว

ชาตํ จกฺขุ ๖ปา จักขุเกิดแล้ว

ชาโต ภโว ภพที่เกิดขึ้นแล้ว

ปจฺจุปปนฺโน ชื่อว่าเกิดขึ้นจำเพาะหน้า

ตสฺส นินฺพตฺติ ลฺกขณํ อุตฺโต

ลักษณะแห่งความบังเกิดของภพนั้น ชื่อว่าความตั้งขึ้น ฯ

วิปริณามลฺกขณํ วโย

ลักษณะแห่งความแปรปรวนแห่งภพนั้น ชื่อว่าความเสื่อม

อนุสฺสนา ญฺณนฺติ

ปริชาตํตามเห็น ชื่อว่า ญฺณ ฯ

โส อมิณา ปาลินเยน ชาคสฺส นามรูปสฺส นิยุพตฺติลกฺขณํ สมฺนุสฺสติ
พระโยคิบุคคลนั้น ย่อมตามเห็นลักษณะแห่งความบังเกิด ชาคี อุปฺปาทํ ความ

อุปติ

อภินวการํ อากาโรมีภพใหม่ แห่งนามรูปที่เกิดขึ้น
วิปริณามลกฺขณํ ขยํ ภงคํ วโย

ย่อมตามเห็นลักษณะที่แปรปรวนที่สิ้น ที่สลาย แห่งนามรูปซึ่งเกิดแล้ว ว่าเป็น
ความเสื่อมตามนัยแห่งบาลีนี้

โส เอวํ ปชานาติ พระโยคินั้น ย่อมรู้ชัดอย่างนี้ว่า
อิมสฺส นามรูปสฺส อุปฺปตฺติโต ปุพฺเพ อนุปฺปนฺนสฺส ราสีโต วา นิจฺจโต วา

นตฺติ

มีไม่กองหรือที่รวม สำหรับนามรูปนี้ ที่ยังไม่เกิดในเวลาก่อนเกิดแห่งนามรูปนี้
อุปฺปชฺชมานสฺสาปํ ราสีโต วา นิจฺจโต วา อากมฺนํ นาม นตฺติ

แม้นามรูปที่กำลังเกิด ก็มีได้ชื่อว่า มาจากกองหรือที่รวม

นิรฺยุตฺตมานสฺสาปํ ทิสาวิทิสากมฺนํ นาม นตฺติ

แม้นามรูปที่กำลังดับ ก็มีได้ชื่อว่า แล่นไปสู่ทิศน้อยทิศใหญ่

นิรฺยุตฺตสฺสาปํ เอกสฺมิ จฺานเ ราสีโต นิจฺจโต นิธานโต อวฺกฺฐานํ นาม นตฺติ

แม้นามรูปที่ดับแล้ว ก็ไม่เชื่อว่าการหยุดพัก แต่กองหรือบ่อขัง หรือแต่พ่านัก

ในฐานะแห่งหนึ่ง

[เปรียบด้วยเสียงตีคพิณ]

ยดา ปน วิณาย อาทิตฺตมานาย อุปฺปนฺนสฺส สทฺทสฺส เวน อุปฺปตฺติโต
ปุพฺเพ สมนฺนิโย อตฺติ

เปรียบเหมือนบุคคลกำลังตีคพิณ เสียงที่เกิดขึ้นแล้ว ก็มีได้เก็บขังอยู่ก่อนแต่
จะเกิด

น อุปฺปชฺชมาโน สมนฺจโย อากโต

เมื่อเกิดก็มีได้มาจากที่เก็บขัง

น นิรุชฌมานสูตร ทิสาวิสาคมนิ อตฺติ

เมื่อดับก็มีได้ไปสู่ทิศใหญ่่น้อย

น นิรุชฺโธ กตฺตจฺจิ สนนิจิโต ติฏฺฐจฺจิ

เสียงที่ดับแล้ว ก็มีได้ถูกเก็บขังตั้งอยู่ในที่ไหน ๆ

อดโบ วิณฺณจ อุปวิณฺณจ ปุริสสฺส จ ตชฺชํ วายามํ ปฏิจฺจ อหฺตฺวา

สมฺโภติ หุตฺวา ปฏิเวติ

อันที่แท้ เสียงย่อมอาศัยพิน ๑ สายพิน ๑ และความพยายามของบุรุษ อัน
เหมาะสมกับพินและสายพินนั้น ๑ เสียงไม่มีก็เกิดขึ้นแล้วก็หายไป จันใด

เอวํ สพฺเพปิ รุปารูปิโน ธมฺมา อหฺตฺวา สมฺโภนฺติ หุตฺวา ปฏิเวตฺติ ฯ

รูปธรรม และนามธรรมทั้งหมด ไม่มีก็เกิดขึ้น มีแล้วก็หายไป จันนั้น ดังนี้แล้ว ฯ

เอวํ สงฺเขปโต อุตฺตมุตฺตมสํสํการํ กตฺวา ปุณฺ ญาณิ

พระโยคีครั้นทำความเข้าใจซึ่งความเกิดขึ้นและความเสื่อมไป โดยสังเขปอย่างนี้
แล้ว

ปจฺจโต เจว ขณฺโต จ วิตุณฺนเรน มสฺสํการํ กโรติ ฯ

แล้วทำความเข้าใจ โดยพิศดารอีก โดยปัจจัยและโดยขณะว่า

เอวํ เอเกกสฺส ขนฺธสฺส อุตฺตมุตฺตมสฺสเนน ทสฺ ทสฺ กตฺวา ปณฺณาส

ลกฺขณานิ วุตฺตานิ เตสํ วเสน

เอวมปิ รุปสฺส อหฺโย

เอวมปิ รุปสฺส วโย

เอวมปิ อุตฺเทติ

เอวมปิ รูปิ ปฏิเวติ อิติ

ความตงขนแห่งรูป แม้อย่างนี้

ความเสื่อมไปแห่งรูป แม้อย่างนี้

รูปย่อมตงขึ้น แม้ด้วยอาการอย่างนี้

รูปย่อมดับหายไป แม้ด้วยอาการอย่างนี้

ด้วยสามารถแห่งลักษณะ ๕๐ ซึ่งท่านจัดเป็นพวกละ ๑๐ ๆ เพราะการเห็น
 ความเกิดความดับของแต่ขั้นนี้ กล่าวไว้อย่างนี้

เอตสเสว อุตฺตพฺพชฌาณสฺส วิภังเก
 ในวิภังค์แห่งอุทฺตพฺพชฌาณนั้นแล ว่า

[วิภังค์ แห่งอุทฺตพฺพชฌาณ]

๑. อวิชชาสมุทฺธา รูปสมุทโยติ ปจฺจยสมุทฺทญฺเฐน รูปกุบฺบตฺส อุตฺต
 ปสฺสติ

พระโยคีย่อมตงขึ้น^๕แห่งรูปขั้นนี้ เพราะอรรถว่า มีปัจจัยเป็นเหตุก่อ คือ ความ
 ตงขึ้น^๕แห่งรูป เพราะอวิชชาเป็นเหตุก่อ

๒. ตณฺหาสมุทฺธา กมฺมสมุทฺธา อาหารสมุทฺธา รูปสมุทโยติ ปจฺจย-
 สมุทฺทญฺเฐน รูปกุบฺบตฺส อุตฺต ปสฺสติ

ย่อมเห็นความตงขึ้น^๕แห่งรูปขั้นนี้เพราะอรรถ คือปัจจัยเกิดขึ้น คือความตงขึ้น^๕
 แห่งรูป เพราะตณฺหาเป็นเหตุก่อ

ความตงขึ้น^๕แห่งรูป เพราะกรรมเป็นเหตุก่อ

ความตงขึ้น^๕แห่งรูป เพราะอาหารเป็นเหตุก่อ

๓. นิพฺพตฺติลภณฺนิ ปสฺสนโตปี รูปกุบฺบตฺส อุตฺต ปสฺสติ

เธอเมื่อเห็นลักษณะบังเกิด ชื่อว่าย่อมเห็นความตงขึ้น^๕แห่งรูปขั้นนี้

รูปกุบฺบตฺส อุตฺต ปสฺสนโต อิมานิปฺนฺจ อภุคฺคานิ ปสฺสติ

เมื่อเห็นความตงขึ้น^๕แห่งรูปขั้นนี้ ชื่อว่า ย่อมเห็นลักษณะ ๕ เหล่านี้

๔. อวิชฺขานิโรธา รูปนิโรธติ ปจฺจยนิโรธญฺเฐน รูปกุบฺบตฺส วยํ
 ปสฺสติ

พระโยคีเห็นความเสื่อม^๔ของรูปขั้นนี้ โดยอรรถคือปัจจัยดับ คือ รูปดับ เพราะ

อวิชชาดับ

ตณฺหาวิโรธา กมฺมวิโรธา อาหารวิโรธา รูปนิโรโธติ ปจฺจยนิโรฏฺเฐน
 วยํ ปสฺสตี

.....รูปตํ เพราะตณฺหาตํ

.....รูปตํ เพราะกรรมตํ

.....รูปตํ เพราะอาหารตํ

ย่อมเห็นความเสื่อมแห่งรูปขันธ์ โดยอรรถถ้อยปัจจัยตํ คือรูปตํ เพราะ
 อาหารตํ

๕. วิปริณามลฺกขณํ ปสฺสนฺโตปิ

เธอเมื่อแม้เห็นลักษณะแปรปรวน

รูปกฺขณํ สุตฺส วยํ ปสฺสตี

ชื่อว่า ย่อมเห็น ความเสื่อมของรูปขันธ์

รูปกฺขณํ สุตฺส วยํ ปสฺสนฺโต อิมานิ ปณฺจ ลกฺขณานิ ปสฺสตี

เมื่อเห็นความเสื่อมของรูปขันธ์ ชื่อว่า ย่อมเห็นลักษณะ ๕ เหล่านี้

ตถา อนึ่ง

อวิชฺชาสมุทฺทยา เวทนามฺมุทโยติ ปจฺจยสมุทฺทยฺเฐน เวทนามฺกฺขณํ สุตฺส อุกฺกํ
 ปสฺสตี

พระโยคีย่อมเห็นความตั้งขึ้นแห่งเวทนาขันธ์ โดยอรรถ คือ ปัจจัยเกิดขึ้น คือ
 เวทนาตั้งขึ้น เพราะอวิชชาตั้งขึ้น

.....ตณฺหาสมุทฺทยา เวทนาตั้งขึ้นเพราะตณฺหาตั้งขึ้น

.....กมฺมสมุทฺทยา เวทนาตั้งขึ้นเพราะกรรมตั้งขึ้น

.....ผัสสสมุทฺทยา เวทนาตั้งขึ้นเพราะผัสสะตั้งขึ้น

นิพฺพตฺติลกฺขณํ ปสฺสนฺโตปิ เวทนามฺกฺขณํ สุตฺส อุกฺกํ ปสฺสตี

เธอเมื่อเห็นลักษณะบังเกิด ชื่อว่า เห็นความตั้งขึ้นแห่งเวทนาขันธ์

เวทนามฺกฺขณํ สุตฺส อุกฺกํ ปสฺสนฺโต อิมานิ ปณฺจ ลกฺขณานิ ปสฺสตี

เมื่อเห็นความตั้งขึ้นแห่งเวทนาขันธ์ ชื่อว่า ย่อมเห็นลักษณะ ๕ เหล่านี้

อวิชานิโรธา ตณฺหาณิโรธา กมฺมณิโรธา สสฺสนิโรธา เวทนานิโรโธติ
 ปจฺจยนิโรธฏฺเฐน เวทนากฺขนฺธสฺส วยํ ปสฺสตี

พระโยคีเห็นความเสื่อมแห่งเวทนาขันธ โดยอรรถคือปัจจัยดับ คือเวทนาดับ
 เพราะอวิชชาดับ

ย่อมเห็นความเสื่อมแห่งเวทนาขันธ โดยอรรถคือปัจจัยดับ คือเพราะต้นเหตุดับ
 เวทนาจึงดับ

..... กมฺมณิโรธา เพราะกรรมดับ เวทนาจึงดับ

..... สสฺสนิโรธา เพราะผัสสดับ เวทนาจึงดับ

วิปริณามลกฺขณํ ปสฺสนฺโตปี เวทนากฺขนฺธสฺส วยํ ปสฺสตี

เธอแม้เมื่อเห็นลักษณะแปรปรวน

เวทนากฺขนฺธสฺส วยํ ปสฺสตี

ชื่อว่าเห็นความเสื่อมแห่งเจตนาขันธ

เวทนากฺขนฺธสฺส วยํ ปสฺสนฺโต อิมานิ ปญฺจ ลกฺขณานิ ปสฺสตี

เมื่อเห็นความเสื่อมแห่งเวทนาขันธ ชื่อว่า ย่อมเห็นลักษณะ ๕ เหล่านี้

เวทนากฺขนฺธสฺส วีย จ สญฺเฆตฺตสฺส ขารวิญฺญานขณฺธานํ

ก็สำหรับ สัญญาขันธ สังขารขันธ วิญฺญานขันธ ก็เหมือนกับเวทนาขันธ

อญํ ปน วิเสโส วิญฺญานกฺขนฺธสฺส สสฺสฏฺฐาเน

แต่ในที่แห่งผัสสะ แห่งวิญฺญานขันธ ข้อที่แปลกกัน มีดังนี้คือ

นามรูปสมุทฺทยา นามรูปนิโรธา เพราะนามรูปตั้งขึ้น วิญฺญานจึงตั้งขึ้น เพราะ

นามรูปดับ วิญฺญานจึงดับ

อิติ เอวํ เอกกสฺส ขนฺธสฺส อหฺมสฺสพฺพหฺมสฺสเนน ทสฺ ทสฺ กตฺวา ปญฺเฆตฺต

ลกฺขณานิ วุตฺตานิ

ลักษณะ ๕๐ แบ่งเป็นขันธละ ๑๐ ด้วยการเห็นความเกิดขึ้น และความเสื่อม

แห่งขันธหนึ่งๆ ไว้ดังนี้

ตสฺสเสว มนสิกโรโต

เมื่อพระโยคี ทำในใจอย่างนี้

อิติ กิริเม ธมฺมา อหุตฺวา สมฺโภนฺติ ทฺตฺวา ปฏิเวทนฺตฺติ ฌาณ
วิสทฺร โหติ ฯ

ฌาณ ย่อมหมดจดดีขึ้นกว่า ได้ยินว่าธรรมเหล่านี้ ดังกล่าวมานี้ ไม่มีก็เกิด
มีแล้วก็กลับหาย ฯ

ตสฺสเสว ปจฺจุยฺโต เจว ขณฺโฏจ เทวธา อุตฺตมฺพฺพํ ปสฺสโต

เมื่อพระโยคินั้น เห็นความเกิดขึ้นและเสื่อม โดยอาการ ๒ อย่าง คือ

โดยปัจจัย ๑

โดยขณะ ๑

สจฺจปฏิจฺจุสมฺปฺปาทนยฺลฺกขณเกทา ปากฺกฺวา โปนฺติ ฯ

ประเภทแห่งนัยและลักษณะแห่งสัจจะ และปฏิจจะ ย่อมปรากฏ ฯ

ยํ ทิ โส อวิชฺชาทิสฺมฺมฺหา ขนฺธานํ สมฺมทํ อวิชฺชาทินิโรธํ จ ขนฺธานํ
นิโรธํ ปสฺสตี ฯ

ก็การที่พระโยคินั้น เห็นความตั้งขึ้น แห่งขันธ เพราะอวิชชาเป็นต้นตั้งขึ้น
และเห็นความดับแห่งขันธ เพราะอวิชชาเป็นต้นดับ

อิทฺมสฺส ปจฺจุยฺโต อุตฺตมฺพฺพทสฺสนํ

นี่เป็นความเห็นความตั้งขึ้น และเสื่อมโดยปัจจัยแห่งพระโยคินั้น ฯ

ยํ ปน นิพฺพตฺติลฺกขณวิปริณามลฺกขณานิ ปสฺสนฺโต ขนฺธานํ อุตฺตมฺพฺพํ
ปสฺสตี ฯ

แต่การที่พระโยคี เมื่อเห็นลักษณะที่บังเกิด และลักษณะที่แปรปรวน ชื่อว่า
เห็นความตั้งขึ้นและความเสื่อมแห่งขันธทั้งหลาย ฯ

อิทฺมสฺส ขณฺโฏจ อุตฺตมฺพฺพทสฺสนํ ฯ

นี่เป็นการเห็นความตั้งขึ้น และเสื่อมไปโดยขณะของพระโยคินั้น ฯ

อุปปตฺติกฺขณเฆว ทิ นินฺพตฺติลฺกฺขณํ ภงฺกฺขณเฆว วิปริณามลฺกฺขณํ
คือในขณะอุปบัติ ย่อมเห็นลักษณะที่บังเกิด และในขณะสลาย ย่อมเห็นลักษณะ
ที่แยกไป

[พระโยคีคือเห็นอุททยัพพยานญาณ]

อิจฺจสฺสอํ ปจฺจยโต เจว ขณฺโต จ เทวธฺา อุทฺทพฺพญํ ปสฺสโต
เมื่อพระโยคินั้น เห็นความตั้งขึ้นและความเสื่อมไป โดยอาการ ๒ อย่าง คือ

๑. ปจฺจยโต โดยปัจจัย

๒. ขณฺโต โดยขณะ
อย่างนี้ดังพรรณนามานี้

๑. ปจฺจยโต อุทฺทพฺพสฺสเนน สมฺมุตฺตจฺจํ ปากฺกํ โหติ ชนฺทาวโหโต
สมฺมุตฺตจฺจจะ ย่อมปรากฏ ด้วยการเห็นความตั้งขึ้นโดยปัจจัย เพราะหยั่งรู้เหตุที่
ให้เกิด ฯ

๒. ขณฺโต อุทฺทพฺพสฺสเนน หุภฺขสฺสจฺจํ ปากฺกํ โหติ ชาติหุภฺขาวโหโต
หุภฺขสฺสจฺจจะ ย่อมปรากฏด้วยการเห็นความตั้งขึ้นโดยขณะ เพราะหยั่งรู้ชาติทุกข์ ฯ

๓. ปจฺจยโต วยฺทสฺสเนน นิโรธสฺสจฺจํ ปากฺกํ โหติ ปจฺจยฺยานุปฺปาเทน
ปจฺจยวํ อนุปฺปาทาวโหโต ฯ

นิโรธสฺสจฺจจะ ย่อมปรากฏ ด้วยการเห็นความเสื่อมโดยปัจจัย เพราะหยั่งรู้ความไม่
เกิดขึ้นแห่งธรรมที่มีปัจจัยทั้งหลาย โดยที่ปัจจัยไม่เกิดขึ้น ฯ

ขณฺโต อุทฺทพฺพสฺสเนน หุภฺขสฺสจฺจเมว ปากฺกํ โหติ มรณหุภฺขาวโหโต ฯ
หุภฺขสฺสจฺจจะนั้นแหละ ย่อมปรากฏ ด้วยการเห็นความเสื่อมโดยขณะ เพราะหยั่งรู้
มรณทุกข์ ฯ

๔. ยณฺณจฺสสํ อุทฺทพฺพพฺพทฺสสนํ มคฺโควายํ โลกโกติ มคฺคสฺสจฺจํ ปากฺกํ
โหติ ตตร สมฺโมหวิฆาตโต ฯ

ก็การเห็นความตั้งขึ้นและความเสื่อมไป แห่งพระโยคินั้นใด นี่คือมรรคประจำ
โลก ฉะนั้นมคฺคสฺสจฺจจะจึงปรากฏ แก่พระโยคินั้น เพราะพิจารณาความมลายในความเห็น
ในความตั้งขึ้นและเสื่อมไปนั้น ฯ

[ปฏิจจนูปบาทอนุโลมปรากฏ]

ปจฺจโต จสฺส อุทฺทสฺสเนน อนฺุโลโม ปฏิจจนูปปาโท ปากฺโก โหติ
 ก็ปฏิจจนูปบาทอนุโลม ย่อมปรากฏแก่พระโยคินั้น ด้วยการเห็นความต้งขึ้น
 โดยปัจจัย

อิมสฺมิ สติ อิทํ โหติติ อวโธโต ฯ

เพราะเข้าใจชัดว่า เมื่ออวิชชาเป็นต้นนี้มีอยู่ สังขารเป็นต้นนี้จึงมี ฯ

ปจฺจโต อุทฺทสฺสเนน ปฏิโลโม ปฏิจจนูปปาโท ปากฺโก โหติ

ปฏิจจนูปบาทฝ่ายปฏิโลม ย่อมปรากฏด้วยการเห็นความเสื่อมโดยปัจจัย

อิมสฺส นโรธา อิทํ นโรธมฺหิติ อวโธโต ฯ

เพราะรู้ชัดว่า เพราะอวิชชาเป็นต้นดับ สังขารเป็นต้นนี้ จึงดับ ฯ

บณฺโโต ปน อุทฺทพฺพหฺสฺสเนน ปฏิจจนูปปนา ธมฺมา ปากฺกา โทนฺติ

สงบตกภูษณาวโธโต ฯ

ธรรมที่เป็นปฏิจจนูปบัน ธรรมที่อาศัยกันเกิดพร้อม ย่อมปรากฏด้วยความ
 ต้งขึ้นและเสื่อมไปโดยขณะ เพราะเข้าใจชัดสังขตลักษณะ ฯ

อุทฺทพฺพหฺวนฺโโต हि สงฺกตา เตจ ปฏิจจนูปปนาติ ฯ

ธรรมดว่า สภาพที่มีความต้งขึ้นและเสื่อมไป จัดเป็นสังขต ก็สภาพเหล่านั้น
 คือปฏิจจนูปบันธรรม

[เอกัตตนิย]

ปจฺจโต จสฺส อุทฺทสฺสเนน เอกตฺตนิโย ปากฺโก โหติ เหตุผลสมฺพนฺธเณ
 สนฺตานสฺส อนฺุปฺปจฺเจทวโธโต ฯ

ก็เอกัตตนิย นัยคือความเป็นอย่างเดียวกัน ย่อมปรากฏแก่พระโยคินั้น ด้วยการ
 เห็นความต้งขึ้นโดยปัจจัย เพราะหยั่งรู้ความไม่ขาดสูญแห่งความสืบต่อ โดยการเกี่ยวเนื่อง
 กันแห่งเหตุกับผล ฯ

อด สฺกุรฺรํ อฺจุเจทฺทวิญฺญํ ปภทฺติ ฯ

ที่นั้น เธอย่อมละอฺจุเจทฺทวิญฺญได้เป็นอย่างดี

[นานัตตัญญ์]

ปจฺจยโต อุกฺกมฺมสฺสเนน นานานตฺตญโย ปากฺโข โหติ นวนวานํ อุปฺปา-
ทาวโหโต

นานัตตัญญ์ หมายความว่า เป็นสภาพแตกต่างกัน ย่อมปรากฏแก่พระโยคินั้น ด้วย
ความเห็นความต้งขึ้นโดยขณะ เพราะเข้าใจความเกิดขึ้นแห่งธรรมใหม่ ๆ ๖

อถ สฺสัจฺจํ สสฺสตทิกฺขิ ปชฺหติ

ที่นั้น เธอย่อมสสฺสตทิกฺขิ ได้เป็นอย่างดี ๖

[อัปปาปารณีย์]

ปจฺจยโต จสฺส อุกฺกมฺมสฺสเนน อัปปาปารณโย ปากฺโข โหติ ธรรมานํ
อวสวตฺตภาวาวโหโต ๖

ก็อัปปาปารณีย์ หมายความว่า ไม่ต้องชวนชวน ย่อมปรากฏแก่พระโยคินั้น ด้วย
การเห็นความต้งขึ้นและเสื่อมไปโดยบังจย เพราะยังรู้ความไม่เป็นไปในอำนาจแห่งธรรม
ทั้งหลาย ๖

อถ สฺสัจฺจํ อตฺตทิกฺขิ ปชฺหติ

แต่นั้น เธอย่อมละอตฺตทิกฺขิ ได้ดีกว่า ๖

[เอวํธมฺมตานญ์]

ปจฺจยโต ปน อุกฺกมฺมสฺสเนน เอวํ ธมฺมตานโย ปากฺโข โหติ ปจฺจยา-
นุรเปน ผลสฺส อุปฺปาทาวโหโต ๖

ก็เอวํธมฺมตานญ์ ย่อมปรากฏแก่พระโยคินั้น ด้วยการเห็นความต้งขึ้น เพราะ
ยังรู้ความบังเกิดขึ้นแห่งผล โดยสมควรแก่บังจย เหตุ ๖

อถ อภิรียทิกฺขิ ปชฺหติ

ที่นั้น เธอย่อมละอภิรียะทิกฺขิ ได้ดีนั้น ๖

[อนัตตลักษณะปรากฏ]

ปัจจุโต จสฺส อุทฺทสฺสเนน อนตฺตลฺกฺขณํ ปาภฺมํ โหติ ธมฺมานํ
นิริทตฺตปจฺจยปฏิพนฺธวตฺติตฺวา โทโต ฯ

ก็ด้วยการเห็นความต้งขึ้นโดยปัจจุ อนัตตลักษณะ ย่อมปรากฏแก่พระโยคินัน
เพราะยังรู้ความเกี่ยวเนื่องประพันธ์กันแห่งปัจจุ ซึ่งมีได้มีตนเป็นใหญ่ แห่งธรรม
ทั้งหลาย ฯ

[อนิจจลักษณะ]

ขณฺโต อุทฺทพฺพทฺสฺสเนน อนิจฺจลฺกฺขณํ ปาภฺมํ โหติ ทฺตฺวา อภาวาว-
โธโต ปุพฺพนฺตาปรนฺตวิเวกาวโธโต จ ฯ

ด้วยการเห็นความต้งขึ้นและเสื่อมไปโดยขณะ อนิจจลักษณะ ย่อมปรากฏ เพราะ
ยังรู้ว่ามีแล้วกลับไม่มี และเพราะยังรู้ว่า ปลอดภัยที่สุดข้างต้นและที่สุตข้างปลาย ฯ

[ทุกขลักษณะ]

ทฺกขลฺกฺขณมฺปี ปาภฺมํ โหติ อุทฺทพฺพเฮหิ ปฏิปฺปีฬาวโธโต ฯ

แม้ทุกขลักษณะ ย่อมปรากฏ เพราะยังรู้ความถูกต้งขึ้น และความเสื่อมบีบคั้น

[สภาวะลักษณะ]

สภาวะลฺกฺขณมฺปี ปาภฺมํ โหติ อุทฺทพฺพปริจฺฉินฺนาวโธโต ฯ

แม้สภาวะลักษณะ ย่อมปรากฏ เพราะยังรู้สภาพที่กำหนดตัดด้วยความต้งขึ้น

และเสื่อมไป ฯ

[ดาวกาลิกัตตะ]

สภาวะลฺกฺขณเณ สงฺขตลฺกฺขณสฺส ดาวกาลิกตฺตมฺปี ปาภฺมํ โหติ อุทฺทลฺกฺขณเณ
วสฺส วสฺสลฺกฺขณเณ จ อุทฺทสฺส อภาวาวโธโตติ

แม้ความที่สังขตลักษณะ เป็นดาวกาลิก เป็นไปชั่วคราวในสภาวะลักษณะ ย่อม
ปรากฏ เพราะยังรู้ความไม่มีแห่งความเสื่อม ในลักษณะที่ต้งขึ้น ในลักษณะที่เสื่อม ฯ

[เมื่อพระโยคีมีประเภทแห่งนัยเป็นต้นปรากฏ]

ตสุเสว ปากฎีกุตสจจปฏิจจสมบุปาทนยลกขณภทสส

เมื่อพระโยคี มีประเภทแห่งนัยและลักษณะแห่งสัจจะ (๔) และปฏิจจสมบุปาท (๑๒) เป็นคุณปรากฏอย่างนี้

เอว กิร นามิเม ธมฺมา อนุปปนฺนปฺพทา อุปฺปทฺตนิ อุปฺปนา
นิริชฺฌนตฺติ นิจจนวาว หุตฺวา สงฺขารา อุปฺปทฺตนิ ฯ

สังขารทั้งหลาย ย่อมปรากฏเป็นของใหม่เป็นนิตยัตถ์ว่า ได้ยินว่า ธรรมเหล่านี้ เป็นธรรมดาอย่างนี้ คือไม่เคยเกิดขึ้นก็เกิดขึ้น เกิดขึ้นแล้วก็ดับไป

น เกวลญ จ นิจจนวา

และสังขารทั้งหลาย ย่อมปรากฏมิใช่แต่จะใหม่เป็นนิตยัตถ์เท่านั้น อุปฺปทฺตนิ
ย่อมปรากฏ ปริตฺตญฺญายิโนปิ แม้ว่าเป็นสภาพที่มีปกติตั้งอยู่ได้เพียงชั่วระยะนิตยัตถ์

สุริยคฺคฆเน อุตฺสวพินฺทุ วีย ตจฺจตฺถยาดนํคํวํในเวลาพระอาทิตย์ขึ้น

อุทกปฺพโพ วีย ตจฺจฟองน้ำ

อุทเก ทณฺทราสี วีย ตจฺจรอยชืดด้วยท่วมท้นในน้ำ

อารคฺเค สาสโป วีย ตจฺจเมล็ดพันธุ์ผักรากในปลายเหล็กแหลม

วิษุบุปาทโ วีย จ และตจฺจเกิดฟ้าแลบ

อสารา เป็นของไม่มีสาระ

นิสฺสารา จ และไร้สาระ

มายา, มรีจิ สุปินฺนต, อลาต, จกุก, คนฺตพฺพนคร เสนกทลฺลาทโกวีย

ตจฺจหนึ่งว่า

มายา ปรากฏเล่ห์หลวง

มรีจิ พยัมแดด

สุปินฺนต ปรากฏความฝัน

อลาตจกุก ปรากฏกลมหลอมน้ำ

คณฺหพฺพนคร เมืองคณฺหพฺพนคร

แผน ต่อมน้ำ

กทลิต ต้นกล้วย เป็นต้น

[พระโยคินัลลวิปัสสนาญาณอย่างอ่อน]

เอตฺตาวตฺตานิ วชฺชมฺเมว อุปฺปชฺชติ อุปฺปนฺนญจ วมฺ อุปฺเปตฺติ อิมินา
อากาเรน สมปฺปณฺณาส ลกฺขณานิ ปฏฺวิวิธิตฺวา จิตฺตํ อุกฺกมฺพพฺพานุสฺสํ นาม ปฐฺม
ชรฺณวิปัสสนาญาณํ อธิคฺติ โหติ ยสฺสํสาธิตฺวา อารทฺธวิปัสสโกติ สงฺกมฺ คจฺฉนฺติ ฯ

ด้วยอาการเพียงเท่านั้น วิปัสสนาญาณอย่างอ่อนของข้อแรก ชื่อว่า อุกฺกมฺพพฺพานุ-
สฺสํ ซึ่งแทงตลอดลักษณะ ๕๐ ถ้วนตั้งอยู่โดยอาการนี้ว่า “สิ่งนั้นเสื่อมเป็นธรรมดา
และเกิดขึ้น และเกิดขึ้นแล้ว ก็ถึงความเสื่อม” ดังนี้ เป็นคุณอันพระโยคินัลลแล้วที่
เพราะเหตุที่บัลลุ จึงถึงความนับว่า

อารทฺธวิปัสสโก อารทฺธวิปัสสก ผู้ปรารภวิปัสสนา

[วิปัสสนูปกิเลส ๑๐]

อดสฺส อิมาย ชรฺณวิปัสสนาย อารทฺธวิปัสสกสฺสทสฺส วิปัสสนูปกิเลสา
อุปฺปชฺชนฺติ ฯ

ลำดับนั้น ธรรมเครื่องเข้าไปทำวิปัสสนาให้เศร้าหมอง วิปัสสนูปกิเลส ๑๐ อย่าง
ย่อมเกิดแก่พระโยคินั้น ผู้ปรารภวิปัสสนา ด้วยวิปัสสนาอย่างอ่อนนี้

[วิปัสสนูปกิเลสไม่บังเกิดแก่คน ๒ จำพวก]

วิปัสสนูปกิเลสา हि นฺอุปฺปชฺชนฺติ

จริงอยู่แท้ วิปัสสนูปกิเลสทั้งหลายย่อมไม่บังเกิดแก่บุคคล ๒ จำพวก คือ

๑. ปฏิเวธปฺปตฺตสฺส อริยสาวกสฺส

แก่พระอริยสาวกผู้ถึงปฏิเวธแล้ว

๒. วิปฺปฏิปนฺนกสฺส นิยุตฺตกมฺมฏฺฐานกฺสูตฺตบุคฺคสฺส

แก่บุคคลผู้ปฏิบัติผิดเป็นคนเกียจคร้านทั้งพระกรรมฐาน

สมุมาปฏิปันนกุสฺส ปน ยุตฺตปยุตฺตสฺส อารกฺขวิปัสสกสฺส กุลปุตฺตสฺส
อุปฺปชฺชนฺติ ฯ

แต่เฉพาะบังเกิดแก่กุลบุตรผู้ปรารภวิปัสสนาปฏิบัติถูก ประกอบอย่างหมั่น-
เขม้น ฯ

ถามว่า กตเม ปน เต ทสฺส อุปฺปทิลลสาติ กิอุปฺปทิลล ๑๐ อย่างเหล่านั้น
เป็นไฉน ?

แก้ว่า อิมเ ทสฺส อุปฺปทิลลสา อุปฺปทิลล ๑๐ อย่างเหล่านี้ คือ

๑. โสภาสฺส แสงสว่าง
๒. ญาณํ ความรู้
๓. ปีติ ความอิ่มใจ
๔. ปัสสทุธิ ความสงบ
๕. สุปฺ ความสบาย
๖. อธิโมกฺโข ความน้อมเชื่อ
๗. ปตฺตาโท ความเพียร
๘. อุปฺปญฺจํ ความปรากฏ
๙. อเปกฺขา ความวางเฉย
๑๐. นิกฺกมฺมํ ความใคร่

[บาลีสาธก]

วุตฺตณฺเหตุ

จริงอยู่ ท่านพระธรรมเสนาบดีสาริบุตรกล่าวรับรองไว้ว่า
กถํ สมฺมทฺธจฺจุวิคฺคหิตมานสํ โทติ
อย่างไร จึงมีใจอันถือผิด เพราะความพล่านซึ่งเป็นไปในธรรม
อนิจฺจโต มนสิโกโรโต โสภาสฺส อุปฺปชฺชนฺติ
คือเมื่อพระโยคีทำในใจโดยไม่เที่ยง โสภาส แสงสว่าง ย่อมเกิดขึ้น

โสภาโส ฌโมติ โภภาส อวชฺชติ
 เธอกลับทักเอา โภภาสว่า “โภภาส เป็นตัวธรรม” จึงคิดมีสติให้
 ตโต วิกุเขโป อุตฺตจฺฉิ
 ความฟุ้ง, ความชาน, เพราะโภภาสเป็นเหตุนี้ ชื่อว่า อุตฺตจฺฉิ
 เตน อุตฺตจฺเจน วิกุหิตมานโส อนิจฺจโต อูปฺปชฺชานํ ยถากฺกตํ นปฺปชานาติ
 อันผู้มีใจอันถือผิดเพราะอุตฺตจฺฉินั้น ย่อมไม่รู้จักความปรากฏโดยไม่เที่ยง ตาม
 เป็นจริง

ทุกฺขโต อนตฺตโต อูปฺปชฺชานํ ยถากฺกตํ นปฺปชานาติ
 ย่อมไม่รู้จักความปรากฏ โดยเป็นทุกข์ ตามเป็นจริง.....โดยมิใช่ตน
 ตามความเป็นจริง

ตถา อนิจฺจโต มนสิโกโรโต ญาณํ อูปฺปชฺชติ
 อนึ่ง เมื่อทำในใจโดยไม่เที่ยง ญาณความรู้ ย่อมเกิด.....
 ปีติ อูปฺปชฺชติ ความอิ่มใจ ย่อมเกิด.....
 ปัสสฺสทฺธิ อูปฺปชฺชติ ความสงบ ย่อมเกิดขึ้น.....
 สุมํ อูปฺปชฺชติ ความสบาย ย่อมเกิดขึ้น.....
 อธิโมตฺตโป อูปฺปชฺชติ ความน้อมใจเชื่อ ย่อมเกิดขึ้น.....
 ปตฺตาโห อูปฺปชฺชติ ความเพียร ย่อมเกิด.....
 อูปฺปชฺชานํ อูปฺปชฺชติ ความปรากฏ ย่อมบังเกิด.....
 อูปฺเปกฺขา อูปฺปชฺชติ ความวางเฉย ย่อมเกิด.....
 นิกฺกนฺติ อูปฺปชฺชติ ความไคร่ ย่อมบังเกิด.....
 นิกฺกนฺติ ฌโมติ นิกฺกนฺติ อวชฺชติ
 เธอกลับทักเอาความไคร่ว่า ความไคร่เป็นตัวธรรม
 ตโต วิกุเขโป อุตฺตจฺฉิ
 ความฟุ้งชานเพราะความไคร่เป็นเหตุนี้ ชื่อว่า อุตฺตจฺฉิ

เตน อุทฺตจฺเจเน วิคฺคหิตมานโส

ผู้มีใจอันถือผิดแล้วเพราะอุทฺธจจะนั้น

อนิจฺจโต อุปฺปญฺฐานํ ยถาภูตํ นปฺปชานาติ

ย่อมไม่รู้ความปรากฏโดยความเป็นของไม่เที่ยง ตามเป็นจริง

ทุกฺขโต อนตฺตโต อุปฺปญฺฐานํ ยถาภูตํ นปฺปชานาติ

ย่อมไม่รู้ความปรากฏโดยเป็นทุกข์.....โดยเป็นอนัตตา ตามเป็นจริง ฯ

[๑ โภกาสแสงสว่าง]

ตตฺถ ในวิปัสสนูปกิเลสทั้ง ๑๐ นั้น

โภกาโส วิปสฺสโนกาโส

แสงสว่างสำหรับวิปัสสนา ชื่อว่า โภกาส ฯ

ตสฺมิ อุปฺปนฺเน เมววิปัสสโนภาสเกิดขึ้นแล้วโยคาวโร

พระโยคีย่อมทักเอาจว่า

น วคฺ เม อิตฺ ปุพฺเพ เอวฺรูป โภกาโส อุปฺปนฺนปุพฺพิ อหฺธา
มคฺคปฺปตฺโตตสฺมิ ผลปฺปตฺโตตสฺมิติ อมคฺคเมว มคฺโคติ อผลเมว จ ผลนฺติ คณฺหาติ ฯ

พระโยคาวจรย่อมทักเอาจว่า “โภกาสแสงสว่างเช่นนี้ ไม่เคยเกิดแก่เรา ในกาล
ก่อนแต่กาลนี้หนอ เราเป็นผู้ปลงมรรค ๔ ผล ๔ แล้ว (ครั้นคิดเอาเองดังนี้แล้ว) จึงยึด
เอาสิ่งที่ไม่ใช่มรรคนั้นแหละ ว่าเป็นมรรค และสิ่งที่ไม่ใช่ผลนั้นแหละว่าเป็นผล ดังนี้

ตสฺส อมคฺคํ มคฺโคติ อผลํ ผลนฺติ คณฺหาโต วิปสฺสนาวีถิ อุกฺกนฺตา
นาม โหติ ฯ

เมื่อพระโยคินั้น ยึดสิ่งที่ไม่ใช่มรรค ว่าเป็นมรรค สิ่งที่ไม่ใช่ผล ว่าเป็นผล ฯ
แนวทางวิปัสสนา ย่อมเป็นอันไขว่ไขวไป

อตฺตโน มุลกมฺมญฺฐานํ วิสขฺเชตฺวา โภกาสเมว อสฺสาเทนฺโต นิสิตฺติ

เธอย่อมละมูลกรรมฐานของตน ม้วนง้วนขึ้นชมแต่โภกาส ฯ

โส โบ ปนาย โสภาโส

ก็แหละโสภาโส แสงสว่างนั้นแล

ปลงกุญฐานมตฺตเมว โสภาเสนโต อุปฺปชฺชติ

สำหรับภิกษุบางรูป เกิดแสงสว่างซึ่งที่เป็นบัลลังก์เท่านั้น

กสฺสจฺจ อนฺโตคฺคพฺภํ สำหรับบางรูป ก็เกิดสว่างทั้งภายในห้อง

กสฺสจฺจ พหิคฺคพฺภมฺปิ สำหรับบางรูป ก็เกิดแสงสว่างถึงภายนอกห้อง

กสฺสจฺจ สกฺกวิหารํ สำหรับบางรูป ก็เกิดสว่างทั่วทั้งวิหาร

กสฺสจฺจ คาวุตํ สำหรับบางรูป ก็เกิดสว่างถึงคาวุตหนึ่ง

กสฺสจฺจ อหุตฺตโยชนํ สำหรับบางรูป ก็เกิดสว่างถึงกองโยชน์

กสฺสจฺจ โยชนํ สำหรับบางรูป ก็เกิดสว่างถึง ๑ โยชน์

กสฺสจฺจ หวิโยชนํ สำหรับบางรูป ก็เกิดสว่างถึง ๒ โยชน์

กสฺสจฺจ ตติโยชนํ สำหรับบางรูป ก็เกิดสว่างถึง ๓ โยชน์

ฯปฯ

กสฺสจฺจ ปฐวีตลโต ยาว อภินิฏฺฐพฺรหฺมโลกา เอกาโลกํ กุรฺมาโน

สำหรับรูป ก็เกิดทำให้มีแสงสว่างเป็นอันเดียวกัน จำเดิมแต่พื้นแผ่นดินจนถึง
พรหมโลก ขึ้น อภินิฏฐา

ภควโต ปน หสฺสหสฺสโลกาธํ โสภาเสนโต อุปฺปาติ ฯ

ก็สำหรับพระผู้มีพระภาคเจ้านั้น เกิดสว่างจำทั้งหมื่นโลกธาตุ ฯ

เอวํ เวมตฺตคฺคาย ตสฺส อิทํ วตฺตํ

ก็ในข้อที่โสภาโสแสงสว่างนั้นไม่เหมือนกัน มีเรื่องสารกเป็นตัวอย่างดังต่อไปนี้

[เรื่องพระเถระ ๒ รูป]

จิตฺตลปฺพหเต กิร หวิกุทฺทเคหสฺส อนฺโต เทว เถว เถว นิสีทิสฺสุ ฯ

เล่ากันมาว่า พระเถระ ๒ รูป นั่งภายในเรือนมีฝาทั้ง ๒ ห้อง ในจิตตลบรรพต ฯ

คหิวิสณฺณ กภาพกฺขุโปสโธ โหติ

ก็และในวันนั้น เป็นวันอุโบสถข้างแรม ฯ

เมฆปฏลจณนา ทิสา รตติภาเค จตุรจกสมนนาคตัม ปวตฺตติ ฯ

ทิศทั้งหลาย อันแผ่นเมฆปิดบังมืด ความมืดอันประกอบด้วยองค์ ๔ ย่อม
เป็นไปในราตรีภาด ฯ

อเดโก เเดโร อาห ภนฺเต มยฺหํ อิมานิ เจตยคณฺมฺหิ สีสาสเน
ปณฺจจณฺณานิ กุสฺมาณี ปณฺณายนฺตฺติ ฯ

ถึงพระเถระรูปหนึ่งกล่าวว่า ท่านขอรับ ดอกไม้มีสี ๕ อย่าง ที่สีหาสน์ ที่
ลานพระเจดีย์ บัดนี้ ปราภฏแก่ผม ฯ

คฺมิทฺโร อาห อนจฺจริยํ อวฺโส กเถสิ มยฺหํ ปเนตฺรหิ มณฺสมุทฺทมฺหิ
โยชนฺภูฏาเน มจฺจจณฺปา ปณฺณายนฺตฺติ

อีกรูปหนึ่งกล่าวกะรูปนั้นว่า ดูกรท่าน ไม่น่าอัศจรรย์เลย ที่ท่านจะกล่าวถึง
กัปลาและเตาในที่โยชนหนึ่ง ในมหาสมุทร ปราภฏแก่ข้าพเจ้าในบัดนี้ ฯ

อํ ปน วิสฺสณฺูปกิเลโส เยภฺยฺเยน สมถวิสฺสณาลาภิโน อปฺปชฺชติ
กัวิปัสสณูปกิเลสํ ย่อมเกิดแก่พระโยคี ผู้ได้สมณะและวิปัสสนาโดยมาก ฯ

โส สมวาปตฺติ วิภฺมมิกิตฺตํ กิเลสํ วสฺมทาจารโค อรหา อหนฺติ จิตฺตํ
อปฺปาทเต

พระโยคินนั้นย่อมเกิดจิตแน่ว เราเป็นพระอรหันต์เพราะกิเลสที่ข่มไว้ด้วยสมาบัติ
แล้วไม่กำเริบ

อุจฺจกฺวาสิกฺวาสิ มหฺนาคตฺเตโร วิย
ตุจฺมทฺนาคเถระ ผู้อยู่ในอุจฺจกฺวาสิกวิหาร

หฺนฺกนฺกวาสีมหาทตฺตเตโร วิย
และตุจฺมพระมหาทตฺตเถระ ผู้อยู่ในหฺนฺกนฺกวิหาร

จิตฺตลปฺพเต นิงฺกเปณฺณกปธานมฺวาสิ จุพฺสุมฺนตฺเตโร วิย จ
และตุจฺมพระจุพฺสุมณฺเถระ ผู้อยู่ในเรือนบำเพ็ญเพียรในนิงฺกเปณฺณกวิหาร ใน

จิตฺตลปรรพพตฺติ

ตฺตรฺหิ เอกวตฺตปฺริทีปํ ฯ
ในข้อที่โอภาสปราภฏต่างกัน เรื่องเป็นเครื่องสารก มีดังต่อไปนี้

[เรื่องพระมหานาคเดระ]

ตลกรวาลี ธรรมทินนตฺเตโร กิริ นาม เอโก ปภินนปฏิสมภิโท มหา-
ชีณาสโว มหโตภิกขุสงฺฆสฺส โอวาททายโก อโหสิ ฯ

เล่ากันมาว่า พระเถระรูปหนึ่ง ชื่อว่า ธรรมทินนะ เป็นผู้อยู่ในตลกรวิหาร
มีปฏิสัมภิทาแตกฉาน เป็นมหาชีณาสพ เป็นผู้ให้โอวาทแก่ภิกษุสงฆ์หมู่ใหญ่ ฯ

โส เอกทิสํ อตฺตโน ทิวาสเน นิสีหิตฺวา กิณฺโอบุ อมฺหากํ อจฺริยสฺส
อุจฺจุจฺกวาสีกวาสีมหานาคเดระสฺส สมณภาวกิจฺจํ มตฺถกํ ปตฺตํ โหติ อวชฺเชนโต

วันหนึ่ง ท่านนั่งในที่ที่เป็นที่พักในเวลากลางวันของตน ราพึงอยู่ว่า กิจแห่งความ
เป็นสมณะของพระมหานาคเดระ ผู้สำนักอุจฺจุจฺกวาสิกวิหาร ผู้เป็นอาจารย์ของเราทั้งหลาย
บัลลังก์ที่สุดหรือหาไม่หนอดังนี้

ปฺนุชฺชนภาวเมวสฺส ทิสฺวา มยฺ อคฺคจฺฉนเต ปฺนุชฺชนกาลกิริยเมว กวิสฺสตีติ
จ ญตฺวา อิหุชฺชา เวทาสํ อปฺปตฺติตฺวา ทิวาสเน นิสินฺนสฺส เเดรสฺส สมฺปิ
โอโรหิตฺวา วนทิตฺวา วตฺตํ หสฺเสตฺวา เอกมณฺตํ นิสิตฺวา ฯ

จึงเห็นความเป็นปฺนุชฺชนของท่านทั้งหลายด้วยว่า เมื่อเราไม่ไป ท่านอาจารย์จักทำ
กาลกิริยาทั้งที่เป็นปฺนุชฺชนนั่นเอง (ครั้นแล้ว) จึงเหาะขึ้นสู่เวทาส (กลางหาว) ด้วยฤทธิ์
ลงในที่ใกล้พระเถระ ผู้นั่ง ณ ที่พักกลางวัน ไหว้แล้วแสดงวัตรเสร็จแล้ว นั่ง ณ ส่วน
ข้างหนึ่ง ฯ

กิ อวฺรุโส ธรรมทินฺน อกาเล อาคโตสฺสตีติ จ วุตฺโต ปญฺหิ ภนฺเต
ปฺนุจฺฉิตฺ อากโตมพิติ อาห ฯ

ท่านธรรมทินนะพระมหานาคเดระถามว่า แน่คุณธรรมทินนะ ทำไมเธอจึงมาใน
เวลาอันไม่สมควร (เช่นนั้น) จึงกราบเรียนว่า ขอรับ ผมมาเพื่อถามปัญหาท่าน ฯ

ตโต ปุจฺฉาธุโส ชายมานา กถิสฺสสามาติ วุตฺเต ปญฺหาสทฺสํ ปุจฺฉิ ฯ

แต่นั้น ครั้นพระเถระกล่าวว่า ถามเถิดท่าน เราเมื่อรู้จักบอกให้ ดังนี้ เราจึง
ถามปัญหาพันข้อ ฯ

เดโร ปุจฉิตปุจฉิต อสขมาโนว กเถสิ ฯ

พระเถระแก้ปัญหาที่พระธัมมทินนะถามแล้ว ไม่ติดเลย ฯ

คโต อติติกัม โว ภนฺเต ฌาณํ กทา ตูปุเทหิ อัย ธมฺโม อธิตโตติ
วุตเต อิติ สญฺญิวสฺสกาเว อวฺโสติ อาห ฯ

ลำดับนั้นพระธัมมทินนะเรียนว่า ท่านขอรับ ความรู้ของพระเถระพระคุณแก่กล้า
นัก ธรรมข้อนี้พระคุณเจ้า บัลลแล้วเมื่อไร พระมหานาคเถระจึงตอบว่า เราบัลลในเวลา
ก่อน ๖๐ ปี แต่บัดนี้ ฯ

สมาธิญฺหิ ภนฺเต วลฺลเบตาคิ

พระธัมมทินนะจึงเรียนว่า ข้าแต่ พระเดชพระคุณเคยใช้สมาธิบ้างหรือเปล่า ฯ

น อิทํ อวฺโส ภาริยนฺติ

พระมหานาคเถระตอบว่า ข้อนี้ไม่ยากดอกท่าน ฯ

เตมฺหิ ภนฺเต เอกํ หตฺถํ ปาเปตาคิ

พระธัมมทินนะเรียนว่า ถ้าอย่างนั้น พระเดชพระคุณลองนิรมิตรข้างสักเชือก
หนึ่ง ฯ

เดโร สพฺพเสตํ หตฺถํ ปาเปสิ ฯ

พระเถระนิรมิตรข้างเผือกปลอด เชือกหนึ่ง ฯ

อิทานิ ภนฺเต ยถา อัย หตฺถํ อณฺจิตกณฺโณ ปสวริตฺตงฺกุญฺโฐ โสณฺทํ
มฺเบ ปกฺขิยํิตฺวา เภรวํ โภณฺณนาทํ กโรนฺโต ตมฺหากํอภิมุโข อากฺขณฺติ ตถา นํ
กโรตาคิ ฯ

พระธัมมทินนะเรียนว่า บัดนี้ ขอพระเดชพระคุณจงบันดาลให้ข้างหูหรือหางเหยียด
ใส่องวงเข้าในปาก ทำโกณฺณนาทอย่างน่ากลัว วิ่งแปรมาตรงหน้าท่าน

เดโร ตถา กตฺวา เวเคน อากฺขณฺโต หตฺถิสฺส เภรวํ อาการํ ทิสฺวา
อุฏฺฐาย ปลาโยตุํ อารหฺโต ฯ

พระเถระทำเหมือนอย่างนั้น ครั้นเห็นอาการอันน่ากลัวของข้าง ซึ่งวิ่งแปรมา
โดยเร็ว จึงลุกขึ้นปรารภจะหนี ฯ

ตเมณิ ปิณาสวตฺเตโร หคฺฉิ ปลารตฺวา จีวรกณฺเณ คเหตุวา ภนฺเต
ปิณาสวสฺส สารขุํ นาม โหติติ อาท ฯ

พระเถระผู้ชีณาสพ (พระธัมมทินนะ) จึงเหยียดออกจับท่านที่มุ่มจีวร กล่าวว่า
ท่านขอรับ ชื่อว่าความแกล้งกล้า ย่อมมีแก่พระชีณาสพ ฯ

โส ตมฺหิ กาเล อตฺตโน ปุณฺณชนภาวํ ฌตฺวา อวสฺสโย เม อวฺโส
ธมฺมทินฺน โหติติ วตฺวา ปาหฺมฺเณ อุกฺกุฏิกํ นิสฺสีทิ ฯ

ในเวลานั้น ท่านจึงรู้ว่า ตนเป็นปุณฺณชน กล่าวว่า ท่านธัมมทินนะ จงเป็นที่พึง
ของเรา แล้วนั่งกระโหย่งมาใกล้เท่า ฯ

ภนฺเต ตุมฺหากํ อสฺสโย ภวิสฺสามิจฺเจวาทํ อาคโต มา จินฺตยิตฺถาติ
กมฺมฏฺฐานํ กเถสิ ฯ

พระธัมมทินนะจึงกล่าวว่า ผมมาโดยมุ่งจักเป็นที่พึงของพระเดชพระคุณ อย่า
วิตกไปเลย แล้วบอกกรรมฐาน ฯ

เถโร กมฺมฏฺฐานํ คเหตุวา จงฺกมํ อารุหฺย ตติเย ปทฺวาเร อคฺคผลํ
อรหตฺตํ ปาปณฺนิ ฯ

พระเถระเรียนเอากรรมฐานแล้ว ขึ้นสู่จงกรมบัลลังก์พระอรหัตตผล ในอย่างเท่าที่ ๓ ฯ

เถโร กิร โทสจฺริโต อโหสิ ฯ

นัยว่า พระเถระได้เป็นคนโทสจริต ฯ

เอวรูปา ภิกฺขุ โອภาเส กมฺปนฺติ

ภิกษุทั้งหลายเห็นปานนี้ ย่อมทวนไหวในโอภาส แสงสว่าง ฯ

[๒ ญาณความรู้]

ญาณนฺติ วิปัสฺสนาญาณํ ฯ วิปัสฺสนาญาณํ ชื่อว่า ญาณ ฯ

ตสฺส กิร รูปารูปธมฺเม ตฺถยฺนตสฺส ตีรยฺนตสฺส วิสฺสุตฺติอินฺทวธิรมิว
อวิหตเวคํ คิณฺณํ สุมฺหิตวิสทํ ฌานํ อปฺปชฺชติ ฯ

กล่าวกันมาว่า เมื่อพระโยคินั้น ไตร่ตรอง เทียบเคียง รูปธรรมและนามธรรม
อยู่ ความรู้อันแกล้งกล้าเข้มแข็ง อันหมดจดอย่างยิ่ง มีกำลังหาสิ่งใดต่อต้านมิได้ ดุจหนึ่ง
ศรพระอินทร์ อันยิงไปแล้ว ย่อมเกิดขึ้น ฯ

[๓. ปิตีความอิจฉา]

ปิตี วิปัสสนापิตี ๑ ปิตีสำหรับวิปัสสนา ชื่อว่า ปิตี ๑

ตสฺส กิร ตสฺมี สมเย เล่ากันมาว่า ในสมัยนั้นแล

อหิ ปณฺณวิธา ปิตี ปิตี ๕ ชนิดนี้ คือ

๑. บุพทกาศปิตี ปิตีอย่างน้อย

๒. บณฺณิกาศปิตี ปิตีชั่วขณะ

๓. โลกกันตกาศปิตี ปิตีเป็นพักๆ

๔. อพเพทกาศปิตี ปิตีโลดโผน

๕. ฆเรณิกาศปิตี ปิตีซาบซ่าน

สกลสรีรํ ปุรยมนา อนุปฺปนฺนํ

ย่อมเกิดเต็มทั่วสรีระของพระโยคีนั่น ๑

[๔. ปัสสัทธิ ความสงบ]

ปัสสัทธิ วิปัสสนापัสสัทธิ

ความสงบสำหรับวิปัสสนา ชื่อว่า ปัสสัทธิ ความสงบ ๑

ตสฺส กิร ตสฺมี สมเย รตฺติญฺญานเภา ทิวาญฺญานเภา วา นิสินฺนุสฺส

กายจิตตานํ เนวทรโณ น คารวํ น กภฺลตา น อภฺมมฺมณฺณตา น เกลณฺณํ น
วฏฺกตา โหติ ๑

เล่ากันมาว่า ในสมัยนั้น กายและจิตของพระโยคีนั่น ผู้นั่งเอนเป็นที่พักในกลางคืน
หรือในที่ที่เป็นที่พักกลางวัน ไม่กระวนกระวาย ไม่นั่งไม่แข็งกระด้าง ไม่ควรแก่การงาน
ก็หาไม่ ไม่เป็นไข้ ไม่คงอ ๑

อดโอบิ ปนฺนสฺส กายจิตตานิ ปสฺสทฺธานิ ลหฺนํ มุทฺธิ กมฺมมฺมณฺณนิ
สฺวิสฺสทานิ อชฺชกานิเยว โทหนฺติ ๑

ก็กายและจิตของพระโยคีนั่นแล สงบ, เมา, นุ่มนวล, ควรแก่การงาน, สะอาด
หมดจด เทียงตรง โดยแท้ ๑

โธ อิมเหติ ปัสสทุธาทิหิ อนุคฺคหิตกายนจิตโต

พระโยคีนัน มีกายและจิต อันปัสสทุธาทิเป็นต้นเหล่านี้ เข้าสิงแล้ว

ตสฺมี สมเย อมานุสฺสึนาม รติ อนุภวติ ยํ สมุทธาน วุตฺตํ

ในสมัยนั้น ย่อมเสวยความยินดี อันไม่มีประจำมนุษย์ ซึ่งท่านหมายเอากล่าว

ไว้ว่า

๑. สุกุมฺมาคารํ ปรีฏฐสฺส สนฺตจิตฺตสฺส ภิกฺขุโน

อมานุสฺสึ รติ โหติ สมฺมา ธมฺมํ วิปสฺสโต ฯ

๒. ยโต ยโต สมฺมสฺติ บนฺธานํ อหฺยพฺพยํ

ลภติ ปาโมชฺยํ อมตํ ตํ วิปฺวานตนฺติ ฯ

๑. ความยินดี อันมิใช่ของมีประจำ มนุษย์ย่อมมีแก่ภิกษุ ผู้เข้าไปสู่เรือนว่างเปล่า มีจิตสงบ เห็นแจ้ง ซึ่งธรรมโดยชอบ ฯ

๒. เมื่อใด เธอย่อมพิจารณาเห็นความต้งขึ้น การเลื่อนไปแห่งขันธทั้งหลาย เมื่อนั้นเธอย่อมได้ปีติและปราโมทย์ คุณเช่นนั้นเป็นอมตสำหรับท่านผู้รู้แจ้ง ฯ

เอวมสฺส อิมํ อมานุสฺสึ รติ สาทฺธยนา นาลุตาหิสมฺปยุตฺตา ปัสสทุธ

อุปฺปชฺชติ

ปัสสทุธาทิที่ประกอบด้วยความเป็นผู้เบาเป็นต้น ย่อมยังความยินดี อันมิใช่ของมีประจำมนุษย์นี้ให้สำเร็จ ย่อมเกิดแก่พระโยคีนัน ด้วยอาการอย่างนี้

[๕. สุข ความสบาย]

สุขนฺติ วิปสฺสนาสฺสํ ฯ สุขสำหรับวิปัสสนา ชื่อว่า สุข ฯ

ตสฺส กิร ตสฺมี สมเย สกฺลสรีรํ อภิสนฺทฺยมา นํ อติปณีตํ สุขมฺปฺปชฺชติ

เล่ากันมาว่าถึงในสมัยนั้น ความสบายอันปราณีตยิ่ง ย่อมเกิดขึ้นเนื่ององอยู่ทั่ว สรีระแก่พระโยคีนัน ฯ

[๖. อธิโมกข์ ความน้อมใจเหนือ]

อธิโมกฺโขติ สหฺธา ฯ ศรฺทฺธา ชื่อว่า อธิโมกข์ ฯ

วิปัสสนาสมปยุตฺตาเยว หิสฺส จิตฺตเจตสีทํ อติสยปฺปสาทญฺหา พลวตี
สหฺธา อุปฺปชฺชติ ฯ

จริงอยู่ ศรฺทฺธา มีกำลังเป็นเหตุ ให้จิตและเจตสิกผ่องใสอย่างยิ่ง ซึ่งประกอบ
ด้วยวิปัสสนา ย่อมเกิดแก่พระโยคินั้น ฯ

[๗. ปัคคาหะ ความเพียร]

ปคฺคาโหติ วิริยํ ฯ วิริยะ ชื่อว่า ปัคคาหะ ฯ

วิปัสสนาสมปยุตฺตเมว หิสฺส อสฺสิลมนจฺจารทฺธํ สุปฺปชฺชติ วิริยํ อุปฺปชฺชติ
จริงอยู่ ความเพียร ที่เธอประกอบดีแล้ว ที่ประกอบวิปัสสนาอันไม่หย่อนนัก
ไม่ต้งนั้ก ย่อมเกิดแก่พระโยคินั้น ฯ

[๘. อุกฺกฏฺฐาน ความปรากฏ]

อุกฺกฏฺฐานนฺติ สติ ฯ ตัสสติ ชื่อว่า อุกฺกฏฺฐาน ฯ

วิปัสสนาสมปยุตฺตาเยว หิสฺส สุปฺปญฺจิตา สุปฺปญฺจิตา นิบาตา อจลา
ปพฺพตฺราษสฺสทิสฺสา สติ อุปฺปชฺชติ ฯ

จริงอยู่ สติอันประกอบด้วยวิปัสสนา อันตั้งมั่นด้วยดี ไม่โยก, ไม่โคลง,
เช่นเดียวกับภูเขาหลวง ย่อมเกิดแก่พระโยคินั้น ฯ

โส ยํ ยํ ฐานํ อวชฺชติ สมมฺนาหฺรติ มนสิกโรติ ปจฺจเวกฺขติ

พระโยคินั้น นึกถึง, รำลึก, ใส่ใจ, พิจารณา, ซึ่งฐานใดใด

ตํ ตํ ฐานมสฺส โลกกฺขนฺทิตฺวา ปกฺขนฺทิตฺวา นิพฺพจกฺขุโน ปฺรโลโก วิช
สตียา อุกฺกฏฺฐาติ ฯ

ฐานนั้นนั้น ย่อมแล่นลง คือแล่นเข้าไปปรากฏแก่พระโยคินั้นด้วยสติ ดุจปรโลก
ปรากฏแก่ท่านผู้ได้ทิพพจักขุ ฯ

[๙. อุปเพกขา ความวางเฉย]

อุปเพกขาติ วิปัสสนูปเพกขา เจว อวชฺชูปเพกขา จ ฯ

วิปัสสนูปเพกขาและอวชฺชูปเพกขา ชื่อว่าอุปเพกขา ฯ

ตสฺมี หิสฺส สมฺเช สหฺพสฺสขารสฺสุ มชฺเณตฺตญฺญา วิปัสสนูปเพกขาปี พลวตี

อุปปชฺชติ

จริงอยู่ ในสมัยนั้น วิปัสสนูปเพกขา ซึ่งเป็นกลางในสังขารทั้งปวงก็

มโนหฺวาเร อวชฺชูปเพกขาปี

อวชฺชูปเพกขา ในมโนทวารกัฏฐิ ย่อมเกิดมีกำลังขึ้นแก่พระโยคินั้น ฯ

สา หิสฺส ตํ ตํ ฐานํ อวชฺชูปเพกขสฺส วิสฺฐาณินทวชิริมิว ปตฺตปุญฺญ

ปฏิกิตฺต ตตฺตณารโรจ วีย สฺสุรา ติธิณา หุตฺวา วหตี ฯ

จริงอยู่ อุปเพกขานั้น เมื่อพระโยคินั้นร่ำฟังถึงฐานนั้น ย่อมเป็นคุณแก่ตัวกล้า
เข้มแข็งแล่นไป ย่อมนำไปสู่จตุรพระอินทร์อันพระองค์ยังไปแล้ว ดุจหอกร้อนอันบุคคล
ขัดเข้าไปในท่อใบไม้ ฯ

[๑๐. นิกัณฺติ ความไคร่]

นิกัณฺตีสฺส วิปัสสนานิกัณฺติ ฯ

ความไคร่ประกอบด้วยวิปัสสนา ชื่อว่า นิกัณฺติ ฯ

เอวํ โยภาสาทีปฏิมณฺเฑิตาย หิสฺส วิปัสสนาย อาลยํ กุรฺมามา สฺสุมฺมา
สนฺตคาการา นิกัณฺติ อุปเพกขา ยา กิเลโสติ ปรีคฺศเหตฺตมปี น สกฺกา โหติ ฯ

จริงอยู่ ความไคร่อันละเอียด มีอาการสงบ ทำความอาลัย วิปัสสนาที่ประกอบด้วย
ด้วยโอภาส เป็นต้น ซึ่งไม่ว่าจะถือเอาว่าเป็นกิเลสได้ ย่อมเกิดแก่พระโยคินั้นด้วย
อาการอย่างนี้

ยถา จ โยภาเส

ก็เมื่อโอภาสแสงสว่างเกิดแล้ว จันใด

เอวํ เอเตสุปี อณฺเฏตฺรสุมี อุปฺปนฺเน

เมื่ออุปกิเลสอื่น แม้ในบรรดาวิปัสสนูปกิเลสเหล่านี้ ก็เกิดแล้ว จันนั้น

โยคาวจร น วตเม อิตโต ปุพฺเพ เอวรูปิ ญาณํ อุปฺปนฺนปุพฺพํ
พระโยคาวจรย่อมนี้กว่า ญาณเช่นนี้ไม่เคยเกิดแก่เรา ในกาลก่อนแต่

เอวรูปา ปิตี ปิตีเช่นนี้

เอวรูปา ปัสสทธิ ปัสสทธิเช่นนี้

เอวรูปิ สุขํ สุขเช่นนี้

เอวรูปิ อธิโมกฺโข ธิโมกข์เห็นปานนี้

เอวรูปิ ปคฺคาหิ ปคฺคาหเห็นปานนี้

เอวรูปิ อภิภูฏานํ อภิภูฏานเห็นปานนี้

เอวรูปา อเบกฺขา อเบกขาเห็นปานนี้

เอวรูปา นิกฺกนฺติ นิกฺกนฺติเห็นปานนี้

อุปฺปนฺนปุพฺพา ไม่เคยเกิดแก่เรา ดังนี้

อหฺตา มคฺคปฺปตฺโตสมิ ผลปฺปตฺโตสมิ

เราคงบัลลุมรรค บัลลุมผล เป็นแม่นมั่น

อมคฺคเมว มคฺโคติ อผลเมว ผลนฺติ คณฺหาติ

จึงถือเอาสิ่งที่มีไฉ่มรรคว่าเป็นมรรค สิ่งที่มีไฉ่ผลนั้นแหละว่าเป็นผล ดังนี้ ฯ

ตสฺส อมคฺคํ มคฺโคติ อผลํ ผลนฺติ คณฺหาโต วิสฺสณาวี อุกฺกนฺตา

นาม โทติ

เมื่อพระโยคินั้น ยึดเอาสิ่งที่มีไฉ่มรรคว่าเป็นมรรค สิ่งที่มีไฉ่ผลว่าเป็นผลดังนี้
แนวแห่งวิปัสสนาย่อมพัวพันไขว้เขว ฯ

โส อคฺคโน มุลกมฺมฏฺฐานํ วิสขุเชตฺวา นิกฺกนฺติเมว อสุสาเทนฺโตเยว
นินฺทิตฺติ ฯ

พระโยคินั้น ย่อมละมูลกรรมฐานของฌาน มัวแต่นั่งชื่นชมความใคร่อยู่นั่นเองแล ฯ

[อุปกิเลส ๑๐ แจกเป็น ๓๐ ก็ได้]

เอตฺถ จ โภกาสาทโย อุปกิเลสวตฺตคฺคาเย อุปกิเลสาติ วุตฺตา น อุกุสลคฺคา ฯ

ก็ในบรรดาวิปัสสนูปกิเลสเหล่านี้ โภกาสเป็นต้น ท่านกล่าวว่า อุปกิเลส
เพราะเป็นต้นแห่งโทษ อันเข้าไปเศร้าหมอง มิใช่เพราะเป็นอกุศล ฯ

นิกนุติ ปน อูปกิเลโส เจว อูปกิเลสวตฺตํ จ ฯ

ส่วนความใคร่ (นิกัณฑ์) จึงว่าเป็นอุปกิเลสด้วย เป็นวัตถุแห่งกิเลสด้วย ฯ

วตุภูเสเนว เจตา ทสฺส คาทวเสน ปน สมตัสส โทหนฺติ ฯ

ก็อปกิเลสเหล่านี้ มีเป็น ๑๐ ด้วยสามารถวัดดูอย่างเดียว แต่มี ๓๐ ถ้วน ด้วย

สามารถหักค่าหะ การยัดถ้อ ฯ

กต๋ อย่งไร

มม โอบาส อปฺปนโนติ คณฺหโต หิ ฏิกฺขจิกาโห โหติ ฯ

คือเมื่อพระโยคียัตถิ์ว่า โภกาสเกิดแก่เราเช่นนี้ ญาณวิเศษ ถูกลบโดยความเห็น

ຍ່ອມມ

มณาโป วัต โธภาโส อปฺปนฺโนติ คณฺหโต มานคฺคาโห

เมื่อพระโยคียึดถือว่า โอบาสน่าชมเกิดแล้วเช่นนั้น มาณดาหะ คือโดยมานะ

ຍອມ

โกภาน์ อุตสาหกิจ เทคโนโลยี

เมื่อพระโยคีขึ้นชมโสภาสอยั ตัณหาคาหะ คือโดยตัณหาย่อมมี

อติ โสภาเส ทิฏฐิमानตทฺหาเวสนํ ตโย คาทา

ดังนั้น ในโอกาสมีการเลือกตั้ง ๓ อย่าง คือ

ทฤษฎีคาโห คือโดยทฤษฎี ๑

มานคาโห คือโดยมานะ ๑

ต้นหาคาโห คือโดยต้นหา ๑ ดังกล่าวมานะ^๕

๓๓๓

แม้ในอุปกิเลสที่เหลือทั้งหลายก็อย่างนั้น ๆ

อติ เหว่ คาหวเสน สมตัส อุปกิเลสา โหนติ ฯ

ดังนั้น ว่าด้วยอำนาจการยึดถือเอา เป็นอปกติเส ๓๐ ถ้วน ด้วยประการ

๕
ฉะน ๑

เตสั วเสน อุกุสโล อพยตุโต โยคาวจโร โภกาสาทีสุ กมฺปติ
วิกฺขิปติ ฯ

พระโยคาวจร ผู้ไม่ฉลาด ไม่คงแก่เรียน ย่อมหวนไหวไป ย่อมพุ้งซ่าน ในเพราะ
อุปกิเลสมีโอกาสเป็นต้น ด้วยอำนาจแห่งคาหะ ๓ เหล่านั้น

โภกาสาทีสุ เอเกกั เอตํ มม เอโสหฺมสฺสตี เอโส เม อตุตฺตาติ
สมนุสฺสตี ฯ

ย่อมตามเห็นอุปกิเลส มีโอกาสเป็นต้น แต่ละอย่างว่า “นั่นเป็นของเรา เรา
เป็นนั่น นั่นเป็นอัตตาของเรา”

เตนาหุ โปราณา

เหตุฉะนั้น ท่านโบราณจารย์ทั้งหลายจึงกล่าวไว้ว่า

๑. โภกาเส เจว ฌาเณ จ	บีติยา จ วิกฺขิปติ
๒. ปัสสทุตฺติยา สฺสเบเจว	เยทิ จิตฺตํ ปเวตติ
อธิโมกฺขเจปคฺคาเห	อุปฺปฐฺจาเนจ กมฺปติ
อูปฺเภขาวชฺชฌายณฺณจ	อูปฺเภขาย นิกฺกนฺติ ยาคี ฯ
พระโยคี	ย่อมหวนไหวไปต่าง ๆ
อาภาเส	ในแสงสว่าง ๑
ฌาเณ	ในความรู้ ๑
บีติยา	ในความเอิบอิม ๑
ปัสสทุตฺติยา	ในความสงบ ๑
สฺสเบ	ในความสบาย ๑
อธิโมกฺข	ในความน้อมใจเชื่อ ๑
ปคฺคาเห	ในความบากบัน ๑
อูปฺปฐฺจาเน	ในความปรากฏ ๑
อูปฺเภขาวชฺชฌายํ อูปฺเภขาย	ในอุเบกขาทั้งที่เป็นอวัชชนะและวิปัสสนา ๑
นิกฺกนฺติยา	ในความไคร้ ซึ่งเป็นเหตุให้จิตงกน ๑

[อธิบายความในคาถา]

กุสโล ปน ปณฺธิโต พยฺยโต พุทฺธิสมฺปนฺโน โยคาวจร
ฝ่ายพระโยคาวจร

กุสโล	ผู้ฉลาด
ปณฺธิโต	ผู้เป็นบัณฑิต
พยฺยโต	ผู้เห็นแถบแหลม
พุทฺธิสมฺปนฺโน	ผู้เต็มไปด้วยความรู้

โอภาสํทีสุ อุปฺปนฺเนสุ

เมื่อวิปัสสนูปกิเลส ๑๐ มีโอภาสแสงสว่างเป็นต้น เกิดขึ้นแล้ว

อิติหา ตํ ปณฺณาย ปริจฺจินฺทติ อุปฺปริกฺขติ

ย่อมกำหนด คือเข้าไปตรวจตราพิจารณา โอภาสเป็นต้นนั้น ด้วยปัญญาอย่าง

นั้นว่า

อํ โน โบ เม โอภาโส รูปฺปนฺโน

โอภาสนี้แหละ เกิดแล้วแก่เรา

โส จ โบ ปณายํ

ก็แต่ว่าโอภาสนั้น

อนิจฺโจ เป็นของไม่เที่ยง

สขฺยโต เป็นสิ่งที่ถูกปรุงแต่งขึ้น

ปฏิจฺจสมฺปนฺโน อาศัยกันเกิดขึ้นพร้อม

ขยฺยโม มีความสิ้นไปเป็นธรรมดา

วยฺยโม มีความเสื่อมไปเป็นธรรมดา

วิราจฺยโม มีความคลายไปเป็นธรรมดา

นิโรธฺยโม มีความดับไปเป็นธรรมดาดังนี้

อถวา ปนฺตฺส เอวํ โหติ

หรือมิฉะนั้น ความพิจารณาเห็นอย่างนี้ ย่อมมีแก่เธอว่า

สเจ โสภาโส อตุตา ภเวยฺย

หากว่าโอภาส พึงเป็นตนไซ้

อตุตติ คเหตุํ วญฺญะย

จะถือเอาว่า มันเป็นตัวก็ควร

อนตุตว ปณายํ อตุตติ คหิโต

แต่เนี่ มันเป็นอนัตตาแท้ๆ อันบุคคลมาถือเอาว่า มันเป็นอัตตา ตัวตน

ตสฺมา โส อวสวตฺตณญฺเณ อนตุตว

เหตุเนั้น โอภาสเนั้น จึงชื่อว่า อนัตตา เพราะอรรถว่าไม่เป็นไปในอำนาจ

หุตฺวา อภาวญฺเณ อนิจฺโจ

ชื่อว่า ไม่เที่ยง เพราะอรรถว่า มีแล้วก็กลายเป็นไม่มี

อุปฺปาทวชิปฺปิพนญฺเณ ทฺวโหติ

ชื่อว่า เป็นทุกข์ เพราะอรรถว่า บังคับด้วยความเกิด และความเสื่อม ฉะนั้นแล

สพฺพํ อรูปสสฺสคเก วุตฺตณเยน วิตุตาเรคฺคหํ ฯ

ความทั้งหมด บัณฑิตพึงให้พิศดารตามนัยที่กล่าวไว้แล้วในอรูปสสฺสคก ฯ

ยถา จ โสภาเส

ก็ในโอภาสพึงให้พิศดารจันใด

เอวํ เสเสสฺสํ

แม้ในอรูปกิเลสที่เหลือ ก็พึงให้พิศดารจันนั้น

โส เอวํ อุปฺปริกขิตฺวา

พระโยคินั้น ครั้นพิจารณาอย่างนี้แล้ว

๑. โสภาสํ เนตํ มม เนโสหฺมสฺมิ น เมโส อตุตติ สมนุสฺสติ

ย่อมเข้าโอภาสได้ว่า

เน็ตํ มม นี้ไม่ใช่ของเรา

เนโสหฺมสฺมิ เราไม่เป็นนั้น

น เมโส อตุตติ นั้นไม่ใช่ตนของเรา ฯ

๒. ญาณ เนติ มม เนโสหสมฺมิ นเมโส ตตุตา

ย่อมเข้าใจญาณได้ว่า นี่ไม่ใช่ของเรา เราไม่เป็นนั้น นั้นไม่ใช่ตนของเรา

๓. บิติ เนติ มม เนโสหสมฺมิ นเมโส อตุตา

ย่อมเข้าใจบิติได้ว่า นี่ไม่ใช่ของเรา เราไม่เป็นนั้น นั้นไม่ใช่ตัวตนของเรา

๔. ปัสสทุธิ เนติ มม เนโสหสมฺมิ นเมโส อตุตา

ย่อมเข้าใจปัสสทุธิได้ว่า นี่ไม่ใช่ของเรา เราไม่เป็นนั้น นั้นไม่ใช่ตัวตนของเรา

๕. สุปิ เนติ มม เนโสหสมฺมิ นเมโส อตุตา

ย่อมเข้าใจความสุขได้ว่า นี่ไม่ใช่ของเรา เราไม่เป็นนั้น นั้นไม่ใช่ตัวตนของเรา

๖. อธิโมกฺขิ เนติ มม เนโสหสมฺมิ นเมโส อตุตา

ย่อมเข้าใจอริโมกข์ได้ว่า นี่ไม่ใช่ของเรา เราไม่ใช่เป็นนั้น นั้นไม่ใช่ตัวตนของเรา

๗. ปคฺคาหิ เนติ มม เนโสหสมฺมิ นเมโส อตุตา

ย่อมเข้าใจปคฺคาหะได้ว่า นี่ไม่ใช่ของเรา เราไม่เป็นนั้น นั้นไม่ใช่ตัวตนของเรา

๘. อุกฺกุฏานิ เนติ มม เนโสหสมฺมิ นเมโส อตุตา

ย่อมเข้าใจอุกฺกุฏานะได้ว่า นี่ไม่ใช่ของเรา เราไม่เป็นนั้น นั้นไม่ใช่ตัวตนของเรา

๙. อุกฺเขกฺขิ เนติ มม เนโสหสมฺมิ นเมโส อตุตา

ย่อมเข้าใจอุกฺเขกฺขาได้ว่า นี่ไม่ใช่ของเรา เราไม่ใช่เป็นนั้น นั้นไม่ใช่เป็นตัวตนของเรา

๑๐. นิกฺกนฺตี เนติ มม เนโสหสมฺมิ นเมโส อตุตา

ย่อมเข้าใจความใคร่ได้ว่า นี่ไม่ใช่เป็นของเรา เราไม่ใช่เป็นนั้น นั้นไม่ใช่เป็นตัวตนของเรา

เอว สมณุปัสสนโต โภกาสาทีสุ นกมปติ น เวตติ

เมื่อพระโยคีเข้าใจได้อย่างนี้ อยู่ก็ไม่หวั่น ไม่ไหว ไม่สะดุ้ง ไม่สะเทือน ใน
เพราะอุปกิเลสมีโอภาสเป็นต้น

เตนาหุ โปราณา

เหตุนี้ โปราณาบัตติตทั้งหลายจึงกล่าวไว้ว่า

อิมานิ ทสฺส ฐานานิ

ปณฺญา ยสฺส ปรีจิตา

สมมุตฺตจฺจกุสโล โหติ

น จ วิกุเขปํ คจฺจคฺคิ ฯ

ปัญญาของพระโยคาวจรผู้ใด เชี่ยวชาญ คือ รู้เท่า ที่ตั้ง ที่เกิด ของอุปกิเลส
๑๐ นี้ พระโยคาวจรมัน ย่อมเป็นผู้ฉลาด ในธรรมมุตฺตจจะ ความตื้นอุปกิเลสว่าเป็นธรรม
และย่อมไม่ถึงซึ่งความฟุ้งซ่านไป

[สรุปเนื้อความในคาถา]

โส เอวํ วิกุเขปํ อคฺคจฺจนฺโต ตํ สมคฺคิสวิธํ อุปกิเลสขณฺฑํ วิชฺเฐตฺวา
โภกาสาทโย สมฺมา น มคฺโค อุปกิเลสวิมุตฺตํ ปน วิถีปฏิปนฺนํ วิปัสสนาญาณํ
มคฺโคติ มคฺคญฺจ อมคฺคญฺจ ญตฺวา จิตฺตํ ญาณํ มคฺคามคฺคญาณทสฺสนวิสฺสทฺธิ
เวทิตพฺพํ ฯ

พระโยคาวจรมัน เมื่อไม่ถึงซึ่งความฟุ้งซ่านไปอย่างนี้ ก็ถึงขั้วคืออุปกิเลส
๓๐ ประการนั้น ได้แล้ว กำหนดทางและมีใช้ทางลงได้ว่า ธรรมทั้งหลายมีโอภาสเป็นต้น
มิใช่ทาง ส่วนวิปัสสนาญาณ อันพ้นจากอุปกิเลสดำเนินไปตามวิถีของวิปัสสนา เป็นทาง
ญาณของพระโยคาวจรมัน อันรู้ทาง และมีใช้ทางว่า นี่เป็นทาง นี่มิใช่ทาง ตั้งอยู่อย่างนี้
พึงทราบ ว่า ชื่อว่า มัคคามัคคญาณทสฺสนวิสฺสทฺธิ ฯ

[กำหนดสัจจะ ๓]

เอตฺตวตฺตา จ ปน เตน คินฺตวํ สจฺจจํ วฏฺฐจํ กถํ โหติ ฯ

ก็และ ด้วยอาการเพียงเท่านั้น เป็นอันพระโยคินั้น ทำการกำหนดสัจจะ ๓ ด้วย
ญาณนั้น ฯ

กถํ อย่างไร ?

[สมุทยสัจจะ]

[มัคคัสัจจะ]

๑๓

จบ มัคคามัคคญาณทัสสนวิสุทธ

ณ วัดระฆังโฆสิตารามวรมหาวิหาร กรุงเทพมหานคร

ราคาแผ่นละ ๑๐ บาท

กรุงเทพมหานคร ๑๐๗๐๐ โทร. ๔๑๑๔๕๔๖